

Львівський державний університет
внутрішніх справ

А.-М. Ю. Ангеленюк

Затримання підозрюваного
уповноваженою особою
в провадженнях про незаконний
обіг наркотичних засобів
і психотропних речовин
*(процесуальні
та криміналістичні аспекти)*

Монографія

Львів
2018

УДК 343.125: 343.985

А64

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 28 листопада 2018 року № 4)

Рецензенти:

О. М. Гумін – доктор юридичних наук, професор
(НУ «Львівська політехніка»);

В. О. Кучер – кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ангеленюк А.-М. Ю.

А64 Затримання підозрюваного уповноваженою особою в провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин (процесуальні та криміналістичні аспекти): монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 176 с.

ISBN 978-617-511-280-9

Монографію присвячено актуалізації питань затримання підозрюваного уповноваженою особою в провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин. На основі нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. досліджено процесуальні та криміналістичні аспекти затримання підозрюваного, види затримання, зокрема затримання підозрюваного уповноваженою особою. Указано на значущість взаємодії органів досудового розслідування оперативних підрозділів, прокуратури та суду стосовно затримання особи. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства і практики його використання в сфері застосування затримання підозрюваного у кримінальному процесі.

Для науковців, аспірантів, практичних працівників

УДК 343.125: 343.985

ISBN 978-617-511-280-9

© Ангеленюк А.-М. Ю., 2018

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2018

Зміст

Перелік умовних скорочень	4
Передмова	5
Розділ 1. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	9
1.1. Історія розвитку інституту затримання у кримінальному процесі України.....	9
1.2. Правова природа та кримінальна процесуальна регламентація затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення.....	33
1.3. Порівняльна характеристика інститутів затримання зарубіжних держав та України.....	71
Розділ 2. СЛІДЧА СИТУАЦІЯ ЯК ФАКТОР, ЩО ВИЗНАЧАЄ ТАКТИКУ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	81
2.1. Поняття і класифікація слідчих ситуацій.....	81
2.2. Слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин.....	95
Розділ 3. ТАКТИКА ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ І ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН	113
3.1. Загальні положення тактики затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення.....	113
3.2. Підготовка до затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин.....	122
3.3. Безпосереднє затримання та особистий обшук підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин.....	139
3.4. Фіксація ходу і результату затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин.....	150
Висновки	154
Список використаних джерел	156
ДОДАТКИ	173

Перелік умовних скорочень

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗУ	Закон України
ІЦ	Інформаційний центр
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НОН	незаконний обіг наркотичних речовин
НП	національна поліція
ОВС	органи внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
СКС	Статут кримінального судочинства
СП	Саксонське зеркало, Порядок
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка

Передмова

Кримінальне судочинство України розвивається шляхом дослідження найактуальніших проблем і розроблення напрямів, які сприяють підвищенню його ефективності. Важливе місце в цьому контексті посідає кримінальне процесуальне затримання, застосування якого взаємопов'язане із забезпеченням гарантованих Конституцією прав і законних інтересів громадян під час розслідування кримінальних проваджень. Саме тому Україна висуває високі вимоги до закріплення положень стосовно порядку затримання в межах реформування кримінального процесуального законодавства і відповідно вимагає вдосконалення організації його проведення у практичній діяльності.

Україна поступово переймає європейські стандарти захисту прав і свобод людини. Так, 17 липня 1997 р. ратифіковано Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та головні протоколи до неї. Також підтримано ініціативи міжнародної спільноти щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, а саме ратифіковано конвенції ООН 1961, 1971, 1988 рр. Зважаючи на те, що в сучасному світі, зокрема в Україні, поширення набувають такі явища, як наркоманія, наркобізнес, незаконний обіг наркотиків, то Україна долучилася в рамках міжнародного співробітництва до боротьби з наведеними явищами. Зокрема вважаємо затримання підозрюваного при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, одним з найбільш гострих і важливих питань у науці кримінального процесу.

Теоретично досліджували кримінальне процесуальне затримання й тактику застосування затримання такі українські та зарубіжні вчені, як: Н. Ахтирська, О. Білоусов, С. Блинська, В. Борисов, В. Галаган, Н. Глинська, В. Григор'єв, А. Іщенко, В. Зеленський, Н. Карпов, О. Карпов, В. Коновалова, В. Кузьмічов, Є. Лук'янчиков, О. Мазур, В. Малярова, М. Никоненко, Е. Підусов, І. Петрухін, М. Погорецький, І. Ретюнских, В. Рожнова,

С. Смоков, М. Сокиран, В. Тертишник, Л. Удалова, А. Чернова, К. Шатило, О. Шило та ін. Дослідженням слідчої ситуації у науковій літературі, зокрема займались: В. Бахін, Р. Белкін, С. Великанов, Т. Волчецька, А. Головін, Л. Драпкін, В. Шепітько.

Водночас наукові праці вказаних учених не охоплюють усієї складності проблеми, а радше утворюють основу для її подальшого дослідження. Низка проблем потребують ґрунтовнішого вивчення, беручи до уваги чинне законодавство та міжнародно-правові норми, присвячені захисту прав і свобод людини, а також боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

І надалі є недостатньо висвітленими проблеми закріплення у положеннях чинного законодавства підстав і порядку застосування затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення; питання визначення суті затримання; з'ясування співвідношення кримінального процесуального та адміністративного затримання; розмежування поняття фактичного та процесуального затримання; проблеми тактики проведення затримання, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин; розробки ситуаційного підходу до затримання й тактики його застосування.

Отже, актуальність теми зумовлена наявністю низки невирішених теоретичних проблем кримінального процесуального права та криміналістики, що потребує комплексного вивчення, враховуючи потреби практики. Наведені обставини зумовили обрання теми монографії, її актуальність і практичне значення.

Метою дослідження є виявлення основних способів розв'язання актуальних проблем інституту затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; вдосконалення положень, що регламентують процес кримінального процесуального затримання у чинному законодавстві; а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій стосовно проведення затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів.

Зважаючи на мету дослідження, у монографії:

– теоретично узагальнено й обґрунтовано практичні рекомендації стосовно вирішення комплексу проблемних

питань, пов'язаних із порядком застосування затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, беручи до уваги потреби практики;

- вивчено історію розвитку інституту затримання на території України, використовуючи першоджерела;

- проведено порівняння сучасного порядку застосування затримання в Україні з відповідними положеннями зарубіжних країн (на прикладі США, Італії та Росії);

- удосконалено комплекс норм стосовно застосування затримання особи, запідозреної у вчиненні злочину, використовуючи зарубіжний досвід і беручи до уваги особливості національного менталітету;

- визначено правову природу затримання, її суть, уточнено поняття фактичного затримання, кримінального процесуального затримання, затримання в адміністративному порядку та визначено взаємодії між ними;

- вивчено слідчі ситуації та розроблено варіанти типових ситуацій затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

- надано найоптимальніші методичні рекомендації, використовуючи ситуаційний підхід, стосовно тактики затримання особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення;

- проаналізовано інформацію щодо специфіки злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, що необхідна для розроблення методичних рекомендацій стосовно обрання тактики затримання;

- розроблено методичні рекомендації щодо тактики затримання, враховуючи необхідність узгодженої протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, яка б об'єднувала зусилля слідчих, оперативних підрозділів, прокурорів, судів, а також інших служб.

На основі монографічного дослідження запропоновано:

- класифікацію етапів історичного розвитку кримінального процесуального затримання особи на території України в рамках встановлення українського державотворення;

- пропозиції щодо нової редакції окремих норм КПК стосовно застосування затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення;
- аргументи проведення обшуку особи одразу після фізичного затримання в присутності понятих або без них, якщо забезпечення їх присутності на місці проведення фактичного затримання є неможливим.

Сформульовано та викладено в монографії теоретичні положення, висновки й пропозиції, що роблять певний вклад у розвиток науки кримінального процесу, оскільки розширюють і поглиблюють знання щодо затримання підозрюваного в кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин й можуть бути використані в практичній діяльності органів національної поліції.

Розділ 1

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1.1. Історія розвитку інституту затримання у кримінальному процесі України

Інститут затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, має багатовікову історію становлення та розвитку. Тому вважаємо за необхідне розглянути історію цього інституту, оскільки знання історичних особливостей його розвитку впливає на правильне розуміння проблем, пов'язаних із застосуванням затримання, а також сприяє ефективному вдосконаленню законодавства, що врегулює окреслену сферу правовідносин.

У сучасній літературі питання історії розвитку кримінального процесуального судочинства, зокрема інституту затримання, досліджували В. Маляренко, А. Чернова, Н. Сиза, Я. Падох, І. Бойко, А. Пашук, однак ґрунтовного дослідження історії виникнення та розвитку застосування затримання на території сучасної України немає.

Віддавна суспільство живе за встановленими правилами, де кожен індивід виконує свою соціальну функцію. Ще в пралюдських колективах, зважаючи на біологічний чинник, сформувались передумови виникнення системи соціального контролю. Форми поведінки осіб, членів колективу, об'єктивно жорстко обмежувалися відповідно до наявної природної необхідності, оскільки без певних обов'язкових правил, які регулюють суспільне життя, неможливе стабільне існування жодного соціального колективу людей. Отже, у суспільстві виникли соціальні норми, які врегульовували наявні відносини. Як зауважує М. Мірошниченко, характерною особливістю соціальних норм є те, що вони не з'являються одразу в готовому вигляді й не є результатом спеціального нормотворчого

процесу. Вони виникають у суспільстві на основі фактичних відносин між людьми [113, с. 86]. Зрозуміло, що будь-яка норма превентивно утримує вимогу підкорення собі, а отже, передбачає примус. Відповідно для забезпечення примусу може застосовуватися затримання особи, яку запідозрили у порушенні встановленої норми. Тому вважаємо затримання природним і невід'ємним елементом найперших правових відносин у суспільстві, оскільки особу, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, за деяких обставин необхідно затримати з метою запобігання уникненню нею покарання чи втечі.

Так, затримання є одним із найдавніших правових інститутів, який природно з'явився разом з найпершими відносинами в суспільстві та виникненням общин: «...існує у тій чи іншій формі вже не одне століття, до того ж у різних правових системах» [68, с. 126].

Зрозуміло, що інститут затримання не завжди існував у такому вигляді, як нині [10, с. 136]. На певних етапах розвитку суспільства виникає потреба у переосмисленні й узагальненні свого досвіду, пристосовуючи його до тих чи інших реалій життя. Так формуються нові норми права, які, беручи до уваги вимоги сучасності, покликані ефективніше врегульовувати процес застосування затримання. Вважаємо затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення невід'ємною частиною судочинства різних історичних періодів.

Це дає підстави проаналізувати розвиток інституту кримінального процесуального затримання особи, виокремивши такі етапи українського державотворення:

1. Місцеве самоврядування додержавного періоду – виникнення інституту затримання як невід'ємної частини суспільних відносин.

2. Місцеве самоврядування в Київській Русі – поява перших письмових норм, що частково регламентували окремі випадки затримання.

3. Місцеве самоврядування на українських землях у складі Литви та Королівства Польського – детальніша регламентація окремих випадків застосування затримання в письмових збірниках права.

4. Функціонування системи органів місцевого самоврядування на території козацької держави Гетьманщини – нагородження досвіду щодо порядку проведення затримання, використання і письмового, і звичаєвого права.

5. Місцеве самоврядування в Російській імперії та Австро-Угорщині – проведення ґрунтовних кодифікацій права, остаточне відокремлення кримінального процесуального права від матеріального.

6. Місцеве самоврядування в Україні в 1917–1960 рр. – виокремлення процесу затримання в окремий інститут права.

7. Місцеве самоврядування в Україні 1960–1991 рр. – затвердження затримання як важливого інституту та подальший розвиток механізму його застосування.

8. Становлення місцевого самоврядування в Україні 1991–2012 рр. – удосконалення та забезпечення прав підозрюваної особи під час процесу затримання.

9. Проведення судово-правових реформ в Україні, перейняття європейських стандартів судочинства, а саме нового кримінального процесуального кодексу, та впровадження на практиці дій і заходів, спрямованих на дотримання прав затриманої особи, задекларованих у нормативно-правових документах, зокрема у КПК України від 13.04.2012 р.

Оскільки на території України в різні періоди діяли норми права не тільки українські, а й зарубіжні (литовські, польські, австро-угорські, російські), доцільно розглядати історію розвитку інституту затримання, поділивши її на вказані історичні періоди, що допоможе чітко визначити, які саме кримінальні процесуальні норми права врегульовували застосування затримання в той чи інший період.

В умовах первіснообщинного ладу (додержавного періоду) поведінка східних слов'ян регулювалася звичаями. Саме звичай сприймався як природний закон. Сукупність звичаїв становила первісну нормативну систему – звичаєве право [216, с. 24].

У давньоруській державі звичаєве право продовжувало діяти і було основним джерелом права. Крім нього, правовідносини врегульовували договори (з іншими державами, поміж князями, між князем і народом), вічеві постанови, князівські устави й уроки, візантійські збірники церковного права [121, с. 29].

У найперших писемних джерелах права поділу норм на матеріальні чи процесуальні не було. Також не було поділу норм права за галузями; норми, що стосувались кримінального, кримінального процесуального, цивільного чи іншого права, могли міститись в одному документі. Однак простежуються письмові спроби врегулювати питання стосовно затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, що зумовлено фактичною необхідністю суспільства.

Письмово закріплені правові норми, що деякою мірою стосуються затримання, є у текстах русько-візантійських договорів 912, 944 рр. Указані договори – міжнародно-правові акти, в яких відображено норми візантійського та давньоруського права. Сфера їх дії поширювалася на територію Київської Русі та Візантії. В договорах урегулювалися торговельні відносини між двома країнами та визначалися права руських купців, які торгували у Візантії. Більшість норм цих договорів були присвячені питанням міжнародних і торгових відносин, а не питанням кримінального процесуального судочинства, однак деякі з них стосувались і кримінального процесуального права [61, с. 60], зокрема питань, пов'язаних із порядком затримання особи.

Згідно з Договором 944 р. [60, с. 22–23], передбачено декілька норм, які певною мірою стосувалися порядку проведення затримання, а саме:

1. «Коли од них, (русів), посилають послів і купців, хай приносять вони грамоту, де написано так: «Я послав стільки кораблів», і щоб із тих (грамот) узнали й ми (цесарі), що вони з миром приходять. Якщо ж вони без грамоти прибудуть і передані будуть нам, ми будемо держати їх і стерегти (доти), доки не повістимо князеві вашому (про них). Якщо ж вони руку (зв'язати) не дадуть, а стануть противитись і будуть убиті, то хай не карається за смерть їх князем вашим (той, хто вбив)». Зміст наведеної норми дає право стверджувати, що греки мали право затримувати руських купців чи послів, які прибули на територію Греції, без відповідних документів. Окрім того, не вважалося злочином і не передбачало відповідальності позбавлення життя затримуваної особи під час проведення затримання за умови, що затримуваний чинив опір. Таку норму відображено в наступних письмових пам'ятках права, наприклад у Руській Правді, тощо.

2. Родичам убитого дозволялося затримувати особу за вбивство та розправлятися із нею, – «Якщо християнин уб'є русина або русин християнина, то той, хто вчинив убивство, буде затриманий родичами убитого і нехай вони уб'ють його» [201, с. 20, 21]. Також нормою договору передбачено коло суб'єктів, які можуть здійснювати затримання (родичі вбитого). В цьому випадку правило екстрадиції не діяло. За вчинення вбивства родичам убитого дозволялось розправитися зі злочинцем. Підґрунтям цієї норми вважаємо звичаєве право, а саме звичай кровної помсти.

Норми русько-візантійських договорів стосувались лише деяких окремих випадків затримання підозрюваного; в усіх інших випадках на території, що знаходилася під юрисдикцією русів, затримання особи здійснювалося відповідно до норм звичаєвого права давньоруської держави.

Із розвитком суспільства виникла потреба у більш ґрунтовній систематизації права, що спричинило прийняття Руської Правди – найпершого письмового кодифікованого збірника законодавства Київської Русі. Він містив давні норми звичаєвого права та князівські устави. Цей документ відкрито 1738 р. відомим істориком В. Татищевим. Після цього знайдено близько 300 списків Руської Правди. Списки називали за іменем осіб, які їх знайшли (Татищевський, Карамзінський), або за місцем знаходження (Синодальний, Троїцький, Академічний). Списки Руської Правди, залежно від їх змісту, існують у короткій або розширеній редакції [127, с. 29]. Розширена Правда побудована на основі тексту Короткої Правди та Статуту Володимира Мономаха й інших київських князів XI–XII ст.

Створення Руської Правди було величезним кроком уперед в систематизації правового законодавства, однак процесу затримання присвячено лише фрагменти деяких статей. Норм, які б детально описували процедуру затримання, цей збірник не містив. Аналізуючи статті Руської Правди, розглянемо ті, що стосувалися затримання та частково врегульовували його проведення.

У ст. 38 Короткої редакції Руської Правди зазначено: «А ще уб'ють татя на своем дворе, любо у клети, или у хлева, то той убит; аще ли до света держать, то вести его на княжь двор, а оже ли уб'ють, а люди будуть видели связан, то платити

в немь» [173, с. 47–49]. Підставою затримання особи за підозрою у вчиненні нею кримінального правопорушення було виявлення підозрюваної особи потерпілим на своїй території («на своем дворе») під час учинення кримінального правопорушення. Підозрювану в кримінальному правопорушенні особу, яку фактично схопили, дозволялось затримати до ранку («до света держать»), після чого доставити на княжий двір для подальшого розгляду по суті. В цьому випадку не вважалося убивством спричинення смерті затримуваного під час фактичного схоплення, однак позбавлення життя затриманої особи (зв'язаної) не дозволялось. Письмово факт затримання не оформлявся. Згідно з вказаною статтею, ініціатором і виконавцем затримання був потерпілий.

У ст. 31 Короткої редакції Руської Правди зазначено: «А иже крадетъ любо кон(ь), любо волю, или клетъ, да аще будетъ един крал, то гривну и тридесят резан платити ему; или их будетъ 18, то по три гривне и по 30 резан платити мужеви» [173, с. 48, 61]. У цій статті зазначено обов'язкове грошове покарання у разі вчинення кримінального правопорушення. Штраф, який був передбачений санкцією статті, складався з двох частин: одна частина сплачуваних грошей становила суму штрафу, передбаченого за вчинене кримінальне правопорушення, а друга – «по 30 резан мужеви» – була винагородою для осіб, що допомагали під час процесу, брали активну участь у його проведенні, наприклад фактично затримали злочинця.

У ст. 40 Короткої редакції Руської Правди вказано: «Аже украдутъ овъцу, или козу, или свинью, а их будетъ 10 одну овъцу украде, да положить по 60 резан продажи; а хто изимал, тому 10 резан» [173, с. 47–49]. Вона теж установлює розмір грошової винагороди за проведене затримання («а хто изимал», тому 10 резан).

Аналізуючи ст.ст. 31, 40 Короткої редакції Руської Правди, бачимо, що право проводити фактичне затримання мав не тільки потерпілий, а й треті особи.

Указані нами статті Руської Правди Короткої редакції продовжено у виданій пізніше Розширеній редакції Руської Правди. А саме ст. 40 Руської Правди Розширеної редакції доповнює ст. 38 Короткої редакції: «О воровстве. Если кого-либо убьют (за кражею), в доме или (вообще) во время какой-нибудь кра-

жи, то пусть убьют (его) как собаку; если его додержат до рассвета, то вести (его) на княжеский двор; если же убьют его и люди видели (его) уже связанным, то платить за него 12 гривен». У цій статті чітко вказано суму штрафу, що повинен бути оплаченим за самосуд над злочинцем.

У ст. 41 Руської Правди Розширеної редакції зазначено: «Если кто крадет скот из хлева или (обокрадет) дом, то, если совершал кражу один, платит ему 3 гривны и 30 кун, если крали несколько (воров), то (также) каждому платит по 3 гривны и 30 кун». Ця стаття є аналогом ст.ст. 31 та 40 Руської Правди Короткої редакції та встановлює, крім штрафу за вчинене діяння, плату особі, яка фактично затримувала злочинця (злочинців) [130, с. 67].

Отже, затримання за часів Київської Русі – негайне схоплення особи, підозрюваної у вчиненні злочину, а також утримання силою вказаної особи «зв'язаною» до проведення судочинства. Схоплення та доставлення особи до місця проведення судочинства (княжого двора) проводилось зазвичай потерпілим, але ці дії могли бути проведені й іншою особою, за що передбачалась грошова винагорода. Крім випадків, що були зазначені у Руській Правді (схоплення «на гарячому») могли виникати ситуації, які не були зазначеними нормами Руської Правди. В такому разі керувались нормами звичаєвого права.

У період феодальної роздробленості Київської Русі (XII–XIV ст.) в усіх князівствах і землях Русі продовжували діяти норми Руської Правди [131, с. 8].

Надалі, під час татаро-монгольської навали, давньоруський устрій зберігся тільки в Галичині. Князь Данило отримав право на володіння Галичиною в Золотій Орди, решта території знаходилась під ханським управлінням [108, с. 68].

Після розпаду Київської Русі у 30-х рр. XII ст. на західно-українських землях утворилась Галицько-Волинська держава, яка об'єднала більшість українських земель. У ній надалі діяв порядок проведення затримання підозрюваного часів Київської Русі, що суттєвих змін не зазнав.

Після занепаду Галицько-Волинської держави більшість українських земель знаходилась у складі Литовського князівства, крім Галичини, яка до 1569 р. перебувала в складі Польської держави як Руське воєводство. Поступово на

території українських земель судочинство почало здійснюватись згідно з джерелами польського та литовського права. Після об'єднання 1569 р. Литви та Польщі в одну державу (Річ Посполиту) на території українських земель (зокрема Руського воєводства) поширилось литовське законодавство, а саме Литовські статuti. Місцеве самоврядування на українських землях у складі Литви та Королівства Польського потрапило в період панування литовсько-польської правосвідомості.

Литовська влада на початках свого панування на українських землях запровадила на своїй території дію Руської Правди як основного джерела права. Крім того, надалі Руська Правда стала основою для створення Литовського законодавства [189, с. 89].

Першою спробою кодифікації законодавства Литви став Судебник Великого князя Казимира 1468 р. (далі – Судебник) [193, с. 31]. Його джерелами були Руська Правда, привілеї, звичаєве право, новий законодавчий матеріал. Частково норми Судебника стосувались затримання, але як і в попередніх розглянутих нами правових джерелах, не було чітко регламентовано порядок проведення затримання. Як і в попередніх збірниках права, поділу норм, що стосувалися б окремо питань матеріального й окремо питань процесуального права, не було. Наприклад, у ст. 1 Судебника йдеться: «Якщо з доказом приведуть злодія, і не буде чим заплатити, то нехай дружиною і дітьми заплатить...»; ст. 5: «Якщо б злодій щось у когось украв і його там упіймають, ... то злодій нехай зазнає кари ...»; ст. 15: «А хто коня б уперше вкрав і його приведуть з краденим, то його повісити». Наведені норми вказували міру покарання за кримінальні правопорушення (тобто містили елементи норм матеріального права), але наявність у них таких висловів, як «приведуть», «упіймають» підтверджує існування процесу затримання, процесуальний порядок, проведення якого відбувалося за звичаєвим правом [193, с. 35].

Надалі поширеними кодифікованими джерелами права стали Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 рр. Після об'єднання Литви і Польщі в єдину державу Річ Посполиту на території українських земель поширюється дія третього Литовського статуту 1588 р.

Литовський статут 1529 р. був другою ґрунтовною спробою кодифікації законодавства Литовської держави, що міс-

тив низку статей, які стосувалися затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Шляхта була невдоволена цим збірником, тому з її ініціативи 1566 р. затверджено нову редакцію статуту. Другий Литовський статут 1566 р. більшою мірою захищав інтереси шляхти, обмежуючи права селян. Суттєвих змін до статуту стосовно порядку проведення затримання підозрюваного внесено не було. Об'єднання Литви та Польщі 1569 р. у єдину державу Річ Посполиту вимагало перегляду джерел права та законодавства, за яким здійснювалося судочинство. З цієї причини 1588 р. на основі другого Литовського статуту 1566 р. був затверджений третій Литовський статут.

Згідно з Литовськими статутами, провадження щодо кримінального правопорушення розпочиналось із моменту подачі скарги в суд. Після подання скарги суд повинен був за необхідності провести затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, або викликати підозрювану особу в суд. При затриманні особи «на гарячому» скарга потерпілого подавалась одночасно з доставленням злочинця до місця проведення судочинства. Норми Литовських статутів визначали місце проведення судового розгляду, куди повинен доставити потерпілий підозрювану особу. Так, в арт. 4 Розділу 13 Литовського статуту 1529 р. вказано, що при затриманні «на гарячому» в помісті, що належить князю чи пану, особу повинні відвести до її пана, де підозрювана особа утримувалась до суду. Якщо хтось був спійманий «на гарячому» в чужому помісті, то він повинен бути доставлений до того, кому це помістя належить. А той пан (власник помістя) повинен утримувати підозрюваного до судового провадження та сповістити про затримання тому пану, чиєю є затримана особа [183, с. 211]. Аналізуючи цю правову норму, зауважуємо на письмове закріплення обов'язкового повідомлення про затримання особи, що має важливе значення для розвитку інституту затримання, оскільки передбачає захист прав особи під час затримання. В Литовському статуті 1588 р. також передбачено й письмово викладено деякі аспекти процесу затримання. Так, арт. 1 Розділу 14 Литовського статуту 1588 р., подібно до арт. 4 Розділу 13 Литовського статуту 1529 р., присвячений питанням місця утримання схопленого з речовими доказами слуги, або

чийогось підданого; крім того, в Статуті 1588 р. уточнюється час затримання особи до проведення судового розгляду, який становить не більше двох тижнів [63, с. 73–74].

Так само, як у Руській Правді (ст. 38 Короткої редакції), в нормах Литовських статутів не застосовували покарання за вбивство підозрюваного, якщо таке сталось під час схоплення його на місці вчинення злочину за умови, що підозрюваний чинив опір (Литовський статут 1529 р., Розд. 13, арт. 20) [183, с. 215].

«Кари позбавлення свободи (як вважає Я. Падох) спершу застосовувався як превентивний засіб затримання злочинця до розправи й екзекуції вироку, а також як засіб вимушення, вживаний стосовно невиплатних боржників» [129, с. 49].

Випадки, які не були передбачені нормами писаного законодавства, підпадали під дію норм звичаєвого права. Так, Литовський статут 1529 р. зобов'язував усі суди розглядати провадження «подле давнего обычая, одно судити мають с тым писаним правом», а у разі відсутності відповідної законодавчої писаної норми – керуватись «под сумленьем... водлуг стародавнего обычая» [63, с. 118–119].

Певними особливостями литовсько-руського процесу можна виділити можливість проведення розгляду справи у суді одразу після доставлення туди особи, захопленої на місці вчинення кримінального правопорушення, або затриманої протягом 24 годин із моменту вчинення кримінального правопорушення. Якщо протягом доби особу не було спіймано або вона встигла сховатися у себе вдома, то тоді її слід було викликати в суд позовом чи повісткою [188, с. 130]. Намагання врегулювати вказаний випадок затримання особи «на горячому» і доставлення її до місця проведення судочинства спостерігаємо й у ст. 38 Короткої Руської Правди. Уточнення та доповнення, вказані в нормах Литовських статутів, вважаємо закономірними, оскільки на формування литовського законодавства суттєвий вплив мало право Київської Русі.

На території українських земель, які перебували у складі Польщі, а згодом Речі Посполитої, діяли норми магдебурзького права, певна частина котрих стосувалася процесу. Магдебурзьке право надавалось деяким містам у вигляді привілеїв. Протягом XIV–XV ст. магдебурзьке право одержали Львів

(1356 р.), Кам'янець (1374 р.), Санок (1389 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1438 р.), Житомир (1444 р.), Київ (1494–1497 рр.) тощо [123, с. 6].

Місто, яке отримувало магдебурзьке право, проводило судочинствозгідно з німецьким правом (магдебурзьким), також ці міста й їх населення звільнялись від юрисдикції державних, загальних і спеціальних судів та підпорядковувались судам магдебурзького права. Однак поряд із нормами магдебурзького права в українських містах не переставали застосовувати норми українського звичаєвого права, а також норми Литовських статутів [67, с. 139–145].

Існувало декілька джерел магдебурзького права. Одним із них, що було поширене на території українських земель, вважають збірник «Саксонське зерцало», упорядкований Ейке фон Репковим [177, с. 6]. Окремих статей, пов'язаних із затриманням підозрюваної особи, у збірнику не було. Як і в попередніх джерелах права, вказувались лише деякі випадки, що стосувались затримання та недостатньо в письмовій формі закріплювали правові положення цього процесу. Дії, що стосувались порядку проведення затримання особи і не були виписані у збірнику права, врегульовувались усним звичаєвим правом.

Ініціатором судочинства був потерпілий, як і в попередніх писаних джерелах; але у випадку затримання особи (з закликом допомогти) на місці вчинення кримінального правопорушення або при заподіянні нею будь-кому тілесних ушкоджень суд повинен був офіційно пред'явити звинувачення цій особі, навіть, якщо скарга потерпілим не була заявлена (СЗ I 2 § 4) [177, с. 216–217].

Найтяжчим процесуальним порушенням вважалось злісне ухилення від суду. Особу, яка тричі не з'являлась за викликом у суд, оголошували такою, що перебуває під підозрою; так само вчиняли стосовно особи, яку застали на місці вчинення кримінального правопорушення і яка втекла. Особу, оголошену такою, що перебуває під підозрою, можна було будь-коли затримати і примусово привести в суд. Звільнитися від перебування у стані «під підозрою» можна було тільки шляхом появи в суді, де суддя повинен був дати особі «судовий мир» для того, щоб людина могла з'явитись у суд й оправдати себе або зазнати інших наслідків судового рішення (СЗ II 4 § 1) [177, с. 217–218].

Приділялась увага і захисту прав затриманої особи: статті «Саксонського зеркала» передбачали відповідальність за неправомірне затримання особи. Приїжджаючи у відповідну область, король мав право витребувати інформацію про всіх затриманих без рішення суду, після чого засудити або звільнити цих осіб. За утримання будь-кого без суду і приховування цього факту від короля було передбачало суворе покарання (СП III 60 § 3) [177, с. 254].

Збірник німецького права «Саксонське зеркало» мав значний вплив на подальше формування українського права та застосовувався на території українських земель протягом тривалого часу.

У джерелах права литовсько-польського періоду, що діяли на території українських земель, чіткого розмежування норм права на цивільно-правові та кримінально-правові не було, однак слід зазначити, що з часом кожна нова збірка права вміщувала детальніше регламентування питань стосовно порядку проведення затримання, що безперечно вказує на розвиток затримання як інституту кримінального процесуального права. Аналізуючи першоджерела права литовсько-польського періоду, зазначимо намагання законодавців захистити права затримуваної особи, про що свідчать закріплені у правових збірках положення про обмеження строку затримання, обов'язковість повідомлення про затримання особи, відповідальність за неправомірне затримання.

Оригінальна судова система і процес існували у Запорізькій Січі – військово-політичній організації українського козацтва, що виникла у середині XVI ст. і була зародком української національної держави. Процес і надалі був єдиним для кримінальних і цивільних справ. Затримання застосовувалось до підозрюваної особи відповідно до норм усного звичаєвого права та полягало в примусовому утриманні особи до подальшого розслідування справи в суді.

У результаті визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. під проводом Б. Хмельницького створено незалежну державу, офіційна назва якої – Військо Запорозьке, а народ називав її Україною, Гетьманщиною [105, с. 61].

У Гетьманщині в другій половині XVII ст. продовжував діяти Литовський статут 1588 р. У міських судах, із певними обме-

женнями, застосовували норми процесуального права, що містилися у збірниках магдебурзького права. Також у випадках колізії законів або їх неповноти продовжувало діяти звичаєве право [180, с. 30, 31], що було сформоване на українських землях за часів литовсько-польської доби та розвинулось у звичаях козаків Запорізької Січі. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні правопорушення, проводилось відповідно до наведених джерел права.

Як і раніше, судовий процес XVII–XVIII ст. не поділявся на цивільний і кримінальний, окрім того, він був пов'язаний з матеріальним правом. Окремого процесуального кодексу не було, норми процесуального права містились у збірниках поряд з нормами матеріального права. Провадження процесуальних дій було особистою справою кожного, але підпорядковане суду. Потерпілий мав право затримати особу, спійману «на гарячому», і доставити її до суду. Коли порушник чинив опір, то до нього можна було застосувати зброю; також не передбачалась відповідальність за спричинення смерті особі, яка намагається втекти. Одночасно з доставленням порушника в суд пред'являвся позов [132, с. 101, 119–120].

У 1734–1775 рр. (період Нової Січі) дедалі частіше затримання почали здійснювати офіційні представники держави Війська Запорозького. Вони виїжджали на місце події, опитували потерпілих, очевидців та інших осіб, які могли дати свідчення про вчинення правопорушення, а також організували розшук і затримання особи. Після затримання особу передавали у січову або паланкову в'язницю до подальшого розгляду обставин щодо цього в суді [43, с. 95–96].

Часто траплялись правові норми, що суперечили одна одній, тому виникла необхідність кодифікації законодавства. Важливим кроком у цьому напрямку є створення першого кодексу українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» (далі – «Права...»), який містив значну кількість важливих норм процесуального права. Основними джерелами кодексу були Статут Великого Князівства Литовського 1588 р., збірники магдебурзького права «Саксонське зеркало», «Порядок»; окрім того, джерелом було також звичаєве право. «Права...» так і не були затвердженими у встановленому законом порядку. Оскільки Україна знаходилась у союзі

з Росією, новий кодекс потрібно було затвердити згідно з вимогами царату. Основною причиною незатвердження «Прав...» С. Юшков вважає те, що «Права...» були уособленням саме українського законодавства та різко відрізнялись від російського. Крім того, характер «Прав...» був такий, що в його текст неможливо було внести низку змін без радикального втручання, що було не вигідно російському самодержавству, яке намагалось дедалі більше поширити свій вплив на Україну, зокрема вплив російського законодавства [215, с. 388].

«Права...», як і попередні джерела права, не розділяє остаточно цивільний і кримінальний процес; за незначними винятками, в них вміщено спільні правила для обох процесів; також спостерігається розміщення поряд процесуальних і матеріальних положень. Однак у Кодексі дедалі чіткіше описано порядок проведення затримання підозрюваного, а також порівняно з попередніми письмовими джерелами права дедалі більше правових норм висвітлювали це питання.

Згідно з «Правами...», визначено коло суб'єктів, яким надавалось право проводити фактичне затримання, а саме, крім потерпілого чи його служників, таке право надано державним службовцям. В окремих випадках право затримати і доставити до суду надавалось й іншим особам. Такий виняток становили затримання підозрюваного за вчинення правопорушення, що розглядається судом без скарги потерпілої сторони. Як відомо, раніше процес мав виключно приватний характер, навіть щодо кримінальних правопорушень. Зрозуміло, якщо суд розглядав кримінальні провадження лише за скаргою потерпілого, то неможливим було затримання без участі чи згоди потерпілого. Але з метою підвищення ефективності боротьби із злочинністю «Правами...» був закріплений перелік тяжких злочинів, за які суди мали право без скарги потерпілих арештовувати та судити. Однак винятком було затримання особи під час учинення правопорушення.

Як і в попередніх правових джерелах права, не передбачалась відповідальність за поранення чи вбивство особи, якщо вона чинила опір затриманню або намагалася втекти з місця вчинення кримінального правопорушення (Гл. 24, арт. 18, п. 1). Затриманого ніхто не мав права утримувати у своєму домі (крім окремих випадків, передбачених «Правами...»),

його одразу слід було доставити у відповідну інстанцію для проведення подальшого розгляду по суті; тим паче не дозволялось із власної ініціативи піддавати затриманого тортурам (Гл. 24, арт. 17) [142, с. 433–434].

Згідно з «Правами...» визначали місце, куди повинна бути доставлена особа, затримана «на гарячому» або з явними ознаками вчинення кримінального правопорушення. Якщо за вчинене правопорушення, яке не передбачає покарання у вигляді смертної кари, затримують чийогось слугу чи підданого, то його слід привести разом із доказами до того господаря, якому він належить. А господар протягом двох тижнів повинен представити його разом з доказами в суд. До цього особа повинна утримуватись під арештом свого господаря (Гл. 24, арт. 1, п. 1).

Якщо особу, слугу чи підданого затримують за кримінальне правопорушення, що не передбачає покарання у вигляді смертної кари, але не на землі свого господаря або на далекій відстані від свого господаря, то його (за відсутності господаря) можна одразу доставити в суд, на території підсудності якого затримано особу. Суд повинен повідомити про факт затримання господаря (Гл. 24, арт. 1, п. 2).

Якщо затриманого «на гарячому» та з доказами вини господар під свій арешт взяти не схотів, то тоді слід його доставити у відповідний суд і там добиватись справедливості (Гл. 24, арт. 1, п. 5).

Якщо особа була затримана «на гарячому» та з доказами вини, а за таке правопорушення передбачена відповідальність у вигляді смертної кари, то таку особу слід одразу доставити в суд, міняючи його господаря (Гл. 24, арт. 1, п. 6).

Якщо особу схоплено на території загального користування (великій дорозі), то вести такого затриманого слід або до його господаря, або до найближчого суду, про що сповістити людям, що проживають поряд (Гл. 24, арт. 1, п. 7) [142, с. 420–421].

Хоча кодекс «Права...» не був затверджений, проте він мав значне поширення в Україні. Тоді це була найдосконаліша правнича книга, за якою вивчали українське право і використовували його як коментар до чинних правових норм Литовського статуту 1588 р., збірників магдебурзького права, звичаїв [28, с. 45, 47].

Розглянувши та проаналізувавши збірник «Прав...», простежуємо тенденції розвитку інституту затримання в тогочасній Україні, які є свідченням високої правової культури українців.

Із 1654 р. Україна як автономія ввійшла до складу Росії, що стало початком нового етапу розвитку кримінального процесуального права України, зокрема кримінального процесуального затримання. На території України як автономії діяло українське законодавство, але з часом, передусім на початку XVIII ст., у Лівобережній Україні почали застосовувати російські правові акти [119, с. 217–219]. Із 1775 р. на територію України поширилась дія «Учреждения о губерніях» 1775 р., що передбачало створення загальноросійської судової системи. Фактично з 1775 р. перестало застосовуватись магдебурзьке право. Із 1831 р. на всій території України магдебурзьке право було офіційно скасоване, крім Києва, де воно проіснувало до 1835 р. [29, с. 10]. Із 1821 р. застосування норм місцевого кримінального права на території губерній Правобережної України допускалось лише, якщо відповідних норм не було в загальноімперському праві. У 1843 р. скасовано дію третього Литовського статуту на території Чернігівської та Полтавської губерній та запроваджено загальний порядок ведення судочинства за російсько-імперським законодавством. У зв'язку зі встановленням єдиної системи на території Російської імперії на Україну в 1840–1842 рр. було остаточно поширено загальноросійське кримінальне процесуальне законодавство.

У 1864 р. в Російській імперії відбулась радикальна судова реформа, яка мала важливе значення для українців східної частини України. Імператор Олександр II затвердив проекти чотирьох судових статутів, один з яких, а саме «Статут кримінального судочинства», містив норми кримінального процесуального права. Внаслідок судової реформи 1864 р. кримінальне процесуальне право остаточно виділилось як окрема галузь.

Статут кримінального судочинства (далі – СКС) закріплював норми права, що врегульовували застосування затримання. Однак у статуті не було чітко визначено дії, які називали поняттям «затримання». Так, ст. 51 СКС містила норми щодо приводу особи поліцією, а ст. 257 СКС – норми, які стосують-

ся запобіжних заходів. Але, проаналізувавши зміст цих статей, можна стверджувати, що законодавець, не наділивши окремою назвою інститут затримання, врегулює саме цю сферу правовідносин.

У ст. 51 СКС передбачено підстави приводу підозрюваного до судді, а саме:

1) коли особа, яку застали при вчиненні злочину, невідома поліції і не має при собі документів, які б підтверджували її ім'я, прізвище та місце проживання;

2) коли за вчинений злочин у законі передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або більш строге покарання й є підстави вважати, що обвинувачений втече або знищить сліди злочинного діяння.

Слід зазначити, що привід, згідно зі ст. 62 СКС, повинен здійснюватись виключно за повісткою. Але при здійсненні приводу, згідно з п. 1 ст. 51 СКС, неможливою була наявність повістки, оскільки суд не міг видати повістку, не знаючи про вчинене злочинне діяння. Отже, законодавець у ст. 51 СКС вміщує положення не про привід особи, а про затримання, не зазначаючи це відповідним терміном у СКС.

У ст. 257 СКС закріплено підстави застосування до підозрюваного запобіжного заходу – утримання під вартою. На перший погляд, може здатись, що ця стаття ніяк не стосується затримання підозрюваного, позаяк у ній містяться положення стосовно запобіжних заходів; однак, детально вивчивши правові положення вказаної статті, доходимо висновку, що законодавець, не вживаючи вислів «затримання», мав на увазі короткострокове утримання підозрюваної особи до розгляду справи в суді, а саме затримання.

Згідно зі ст. 256 СКС, застосовувати таке затримання стосовно підозрюваного у невідкладних випадках до прибуття судового слідчого мала право поліція, основне завдання якої полягало у допомозі судовим слідчим [200, с. 69].

Ст. 257 СКС передбачала підстави застосування до підозрюваного такого запобіжного заходу (затримання – А.А.М.) у разі, якщо:

1) підозрюваного застали під час учинення злочинного діяння або одразу після його скоєння;

2) потерпілі або очевидці прямо вкажуть на підозрювану особу;

3) при підозрюваному або в його житлі будуть знайдені очевидні сліди злочину;

4) речі, що є доказом злочинного діяння, належать підозрюваному або виявлені при ньому;

5) він намагався втекти;

6) підозрюваний не має постійного місця проживання [174, с. 145–146].

Про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину поліція складала відповідний протокол, після чого поліція повинна була сповістити про це представника прокурорського нагляду, який був зобов'язаний контролювати законність й обґрунтованість проведення затримання [34, с. 25–26]. Отже, законодавець фактично виокремлював затримання як самостійний примусовий захід, що застосовувався поліцією в суворо обмежених випадках до прибуття судового слідчого.

Що стосується строку затримання, то з цього приводу в СКС немає точних указівок, це питання врегульовано згодом – законом від 15 липня 1912 р., згідно з яким поліція зобов'язана протягом 24 годин доставляти затриманого до судового слідчого, котрий повинен був протягом наступних 24 годин допитати його по суті підозри, яка виникла, та затримання [174, с. 263].

Судову реформу 1864 р. вважають найпослідовнішою в низці перетворень другої половини XIX ст. у Росії. Судові статuti 1864 р. зі змінами і доповненнями діяли деякий час після падіння царського самодержавства (1917 р.), позаяк нові уряди за надзвичайних умов не мали достатньо часу на розробку своїх кримінальних процесуальних правових актів [49, с. 72].

Стосовно західноукраїнських земель слід зазначити, що з 1772 р. вони перебували під владою Австрії. Згодом із 1867 р. Галичина, Північна Буковина й Закарпаття внаслідок реформ у Австрійській імперії перейшли під владу Австро-Угорщини, що проіснувала до 1918 р. [114, с. 210].

На території західноукраїнських земель найсуттєвішим законодавчим актом у галузі кримінального процесуального права був Кримінально-процесуальний кодекс Австрії 1873 р. [40, с. 109]. Він був чинний із 1873 р. по 1918 р. (час розпаду Австро-Угорської імперії) та деякий час після цього.

За австрійським процесом застосовувати «тимчасове при-держання особи» мали право владні органи, а саме поліція.

Отже, до повноважень поліції входило тимчасове утримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину; саме таке утримання за своїми ознаками є затриманням особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, в сучасному розумінні цього поняття. Про факт затримання та його наслідки, згідно з законом, потрібно було повідомити державну прокуратуру або слідчого суддю [186, с. 65, 66]. У разі затримання особи за межами території округу, де було вчинене кримінальне правопорушення, справа розглядалась у суді місцевості, на території якої вчинено вказане кримінальне правопорушення.

І у Російській імперії, і в Австро-Угорській були спільні напрями розвитку інституту затримання. Не називаючи його поняттям «затримання», законодавці обох держав безперечно надавали цьому інституту більш чіткого виразу. Затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення поступово почало відокремлюватись від інших видів примусових заходів таких, як привід, утримання під вартою як запобіжний захід, позбавлення волі як покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Проведення затримання стає однією з функцій поліції, зазначаються підстави застосування затримання.

У радянський період найґрунтовніші законодавчі акти в галузі кримінального процесуального права були прийняті під час двох кодифікацій радянського права. Перша з них проводилася на початку 1920-х років, у результаті якої 13 вересня 1922 р. затверджено перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. Це був комплексний розгорнутий законодавчий акт, що офіційно визнав затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, інститутом і закріпив проведення затримання за міліцією, надавши їй функції органу дізнання під час розслідування злочину (ст. 102 КПК УСРР). Також слід зазначити, що вперше на законодавчому рівні затримання детально регламентовано: чітко визначено цілі, підстави, строк і порядок повідомлення судді чи слідчого про затримання.

Водночас затримання органами дізнання підозрюваного у вчиненні злочину допускалось лише як міра попередження ухилення підозрюваного від слідства і суду та за наявності відповідних підстав, що передбачені ст. 105 КПК УСРР, а саме у разі якщо:

- 1) злочинця застали при безпосередній підготовці, вчиненні злочину або одразу після його скоєння;

2) потерпілий або очевидці прямо вкажуть на цю особу як на ту, що вчинила злочин;

3) при підозрюваному або на ньому, або в його житлі буде знайдено сліди злочину;

4) підозрюваний намагався втекти та затриманий під час утечі;

5) підозрюваний не має постійного місця проживання або місця постійної зайнятості;

6) не встановлено особу підозрюваного.

Отже, підстави затримання підозрюваного у вчиненні злочину, згідно зі ст. 105 КПК УСРР 1922 р., майже не відрізняються від аналогічних підстав затримання особи за ст. 257 СКС 1864 р.

Про затримання (згідно з ст. 106 КПК 1922 р.) орган дізнання, вказуючи на підстави затримання, повинен був протягом 24 годин повідомити в суд, якому підсудна ця справа, чи народному судді, в районі якого вчинено злочин або затримано злочинця. Стосовно справ, у яких обов'язковим було проведення попереднього слідства, органи дізнання повинні були повідомити про затримання слідчого і прокурора. У разі непідтвердження затримання судом, народним суддею чи слідчим затримання протягом 48 годин із моменту отримання повідомлення від органів дізнання про проведене затримання затриманий повинен бути звільнений [197, с. 16]. У результаті загальний строк затримання підозрюваного не міг перевищувати 72 годин.

Новий Кримінально-процесуальний кодекс УСРР був прийнятий у липні 1927 р. і набрав чинності з 15 жовтня 1927 р. Загалом у новому кодексі правова регламентація стосовно затримання не змінилась, лише внесено деякі уточнення. Так, у ст. 98 КПК 1927 р. були відтворені положення, передбачені ст. 105 КПК 1922 р. Деяке було уточнено порядок повідомлення органом дізнання про затримання особи: згідно зі ст. 99 КПК 1927 р., про затримання потрібно було повідомити слідчого (у справах, де провадження попереднього слідства обов'язкове) або суд чи народного суддю (у справах, де провадження попереднього слідства не обов'язкове) [206, с. 84–85].

У 1930-ті роки і до початку 1950-х років на стан організації та діяльності правоохоронних органів УСРР із застосуванням

затримання безпосередньо впливав сталінський тоталітарний режим, який наприкінці 1929 р. почав характеризуватися репресіями, сваволею і беззаконням. Допускалися численні порушення прав затримуваної особи. Пік посилення та розширення кола репресивних заходів і катастрофічне зниження рівня законності безумовно припадає на 1932–1933 рр. [45, с. 136].

У період другої кодифікації радянського права кінця 1950-х – початку 1960-х років 28 грудня 1960 р. затверджено новий Кримінально-процесуальний кодекс УРСР [104, с. 6]. Згідно зі ст. 115 КПК 1960 р., право застосовувати затримання отримував слідчий [84, с. 50]. Якщо раніше слідчий міг або залишити на волі підозрювану особу, або обрати стосовно неї утримання під вартою як запобіжний захід, то тепер, окрім того, слідчий мав право застосувати до підозрюваного короткострокове позбавлення волі, що давало можливість остаточно прийняти рішення про застосування запобіжного заходу (пов'язаного з позбавленням волі чи ні).

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 січня 1967 р. КПК УРСР був доповнений розділом сьомим «Провадження у справах про хуліганство». Ст. 429 КПК вказувала, що особи, які вчинили злочин, передбачений ст. 206 КК УРСР (хуліганські дії), затримувались органами міліції або іншими органами дізнання і утримувались під вартою. Підстави і процесуальний порядок затримання визначались ст. 106 КПК УРСР. Розширення підстав затримувати згідно з нововведеним розділом КПК УРСР, свідчить про вияви тоталітаризму, які діяли в ці роки, та подекуди майже не відрізнялися від затримань сталінських часів.

КПК УРСР 1960 р. зі змінами та доповненнями діяв на території України до 19 листопада 2012 р. Однак указаний кодекс був прийнятий згідно з стандартами, що діяли в СРСР, та підтримував ідеологію й правові цінності, що існували в країні. З проголошенням 1991 р. України незалежною державою назріла необхідність у прийнятті нового КПК відповідно до Конституції України 1996 р. та сучасної реальності [124, с. 94]. Слід зазначити, що з 31 жовтня 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, взявши на себе зобов'язання увідповіднити своє національне законодавство до загальноєвропейських норм

міжнародного права і процесуальних положень, що передбачені Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини [104, с. 4].

Так, ураховуючи взяті на себе Україною зобов'язання дотримуватися положень Конвенції щодо затримання за підозрою у вчиненні правопорушення, назріла необхідність прийняття нового КПК України.

Окрім зазначеного, очевидною стала необхідність вміщення у новому КПК правових норм, які б детальніше описували та врегульовували процес проведення затримання. Така ситуація частково була спричинена недосконалістю чинного тоді кримінально-процесуального законодавства, а саме КПК 1960 р., та невідповідністю його тодішнім умовам. Робота над новим проектом КПК України провадилась тривалий час, зокрема залучено вітчизняний науковий потенціал, також опрацьовано кримінально-процесуальний досвід зарубіжних країн.

Так, 13 грудня 2007 р. народними депутатами України В. Мойсиком, І. Вернидубовим, С. Ківаловим, Ю. Кармазіним та іншими був внесений на розгляд Верховної Ради проект КПК України № 1233 (далі – проект КПК № 1233). Однак цей проект не став законодавчим актом, хоча пройшов перше читання у Верховній Раді України [138, с. 30–31].

Наступним кроком в оновленні кримінально-процесуального законодавства було створення при Національній комісії Робочої групи, до якої входили науковці та представники державних органів. Результат своєї роботи, а саме остаточну редакцію нового проекту КПК України, було подано 10 грудня 2008 р. (далі – проект КПК Національної комісії) [44, с. 5].

Згідно з указом Президента від 17 серпня 2010 р. № 820 призначено Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства, яка станом на 20.11.2011 р., враховуючи попередні напрацювання, підготувала проект КПК України [147, с. 74, 75], де були максимально поєднані і особливості національного законодавства, і тенденції розвитку міжнародного судочинства загалом.

Безумовно, створення вказаних проектів КПК України стали величезним кроком у реформуванні кримінально-процесуального законодавства. В рамках вивчення процесу

розвитку інституту затримання слід проаналізувати варіанти проєктів нового КПК України.

Так, проєкт КПК № 1233 від 13.12.2007 р. був підданий критиці за те, що загалом не змінює концепції радянського кримінального процесу, що покладена в основу чинного КПК України 1960 р. [98, с. 38–39]. Загалом йому дано позитивну оцінку європейськими спеціалістами, однак документ потребував удосконалення і законодавчої техніки, і змістовного наповнення багатьох його норм та інститутів права (включаючи інститут затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення).

Натомість проєкт КПК Національної комісії суттєво змінює кримінальний процес України, вносячи елементи англосаксонської системи права. Як вважає С. Стахівський, таке запозичення може виявитися занадто ризикованим, оскільки опирається не на принципи українського правосуддя. Безумовно, використання в ході розробки нового КПК України положень міжнародних законодавчих актів, зокрема Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та досвіду правотворчої діяльності інших зарубіжних країн, є потрібним та корисним, однак, погоджуємось із С. Стахівським, що це має бути не технічне копіювання положень кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн [185, с. 57].

Визначаючи позитивні моменти, які містились у прогресивних та нових для українського суспільства правових положеннях проєкту КПК Національної комісії, Ю. Грошевий наголосив, що нове кримінально-процесуальне законодавство не повинно створюватись за принципом заперечення і руйнування всього попереднього [44, с. 5–6]. Окрім використання зарубіжного досвіду, доцільно враховувати положення чинного кримінально-процесуального законодавства, які перевірені практикою та довели свою ефективність, а також відповідають європейським стандартам.

Критично до проєкту КПК Національної комісії поставився М. Погорецький, вважаючи, що новели проєкту, які запозичені з різних систем права, не узгоджені з вітчизняним законодавством та необґрунтовано нівелюють багаторічні теоретичні напрацювання вітчизняних процесуалістів щодо розвитку норм та інститутів нашого кримінального процесу [138, с. 32].

Погоджуючись із поглядами таких учених, як С. Стахівський, Ю. Грошевий, М. Погорецький, вважаємо за необхідне під час реформування законодавства використовувати і досвід передових зарубіжних країн, і свій, що впливає з історії національного права та відповідає ментальності й традиціям українського народу.

Позаяк 13 квітня 2012 р. прийнято новий КПК України, що вступив у дію з 19 листопада 2012 р., у якому були враховані й досвід зарубіжних країн, й національні особливості, що виникли в процесі історичного розвитку інституту затримання.

Безперечно прийняття КПК України стало новим поштовхом у розвитку інституту затримання, що виражено у посиленні правових гарантій захисту особи у кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема під час застосування до неї кримінального процесуального затримання.

Однак, незважаючи на значну кількість норм у КПК України від 13.04.2012 р., присвячених затриманню особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, слід зазначити, що деякі питання залишилися невирішеними.

Так, не конкретизованими у часових межах є поняття «безпосередньо після вчинення злочину», «особа щойно вчинила злочин». Складним є порядок застосування затримання до окремої категорії осіб, зокрема народних депутатів, що у низці випадків унеможлиблює здійснення такого затримання. Крім того, виникають проблеми за необхідності застосувати затримання у разі виявлення ознак учинення кримінального правопорушення особою, коли підстав, згідно зі ст.ст. 207–208 КПК України, немає (наприклад після вчинення злочину минув тривалий час), а ухвали суду немає, оскільки підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення та клопотати щодо її затримання виявлені щойно (наприклад під час проведення обшуку, впізнання особи чи інших слідчих або процесуальних дій).

Процес розвитку інституту затримання триває, слід надати комплексно вдосконалювати нормативно-правову регламентацію порядку затримання з метою його ефективного застосування на практиці, беручи до уваги і можливості особи щодо захисту прав під час затримання, і можливості уповноважених та інших осіб діяти у чітко визначеному правовому полі, застосовуючи затримання.

Аналіз історичних аспектів розвитку інституту затримання дає право зробити такі висновки:

1. Затримання є заходом примусу, який природно виник із появою найперших суспільних відносин.

2. Не маючи відповідного письмового закріплення в праві, інститут затримання фактично існував на основі норм звичаєвого права, які з часом увійшли в письмові збірники права.

3. Правом застосовувати затримання була наділена потерпіла сторона, але поступово таке право перейшло до відповідних державних органів.

4. Особливістю українського кримінального процесу є піклування про права затриманого, про що свідчать норми письмового права Литовсько-польської доби, а саме повідомлення про затримання, звітування перед князем (королем) про затриманих осіб і покарання у разі незаконного затримання.

5. Розглядаючи історичні джерела права України, спостерігаємо дедалі чіткішу регламентацію процесу затримання в законодавчих актах, що зумовлене потребою вдосконалення цього інституту в кримінальному процесі.

6. Приділено увагу правам особи під час затримання, що закріплено у основних засадах кримінального провадження, а також вжито заходів, зокрема й на законодавчому рівні, щодо впровадження реальних змін у практичній діяльності.

1.2. Правова природа та кримінальна процесуальна регламентація затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення

Визначення правової природи затримання, сфери його існування, а також детальніше закріплення процесу затримання у законодавстві сприятиме зменшенню порушень при застосуванні затримання на практиці. Слід зазначити, що нечітке визначення вказаних питань у науці та недостатня регламентація затримання у законодавстві дає можливість для «самодіяльного» вирішення суперечливих питань, пов'язаних із застосуванням затримання, що часто може супроводжуватися порушенням прав особи.

Серед науковців немає єдиної думки стосовно визначення правової природи затримання. Така невизначеність у теорії негативно позначається на практиці застосування затримання [204, с. 85]. Дискусія загалом зводиться до наступного:

- визначення затримання чи як заходу процесуального примусу (тимчасового запобіжного заходу), чи як слідчої дії, що має доказове значення у кримінальному провадженні;

- визначення співвідношення фактичного затримання (схоплення) особи та кримінального процесуального затримання у випадках його застосування уповноваженою особою (ст. 208 КПК) та іншою особою (ст. 207 КПК);

- відмежування адміністративного затримання від кримінального процесуального (правова сфера існування затримання);

- визначення кола суб'єктів, які мають право затримувати.

Найперше розглянемо, що саме потрібно розуміти під поняттям затримання в кримінальному процесі: чи це захід процесуального примусу, тимчасовий запобіжний захід, чи слідча дія.

Так, ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи визначає як тимчасовий запобіжний захід [83]. З таким визначенням затримання, закріпленим у КПК України, не згідний М. Никоненко, вважаючи, що законодавець буквально переніс до КПК України положення ст. 29 Конституції про «тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід» [122], який може тривати не більше 72 годин. «В Конституції України, – зазначає М. Никоненко, – йдеться про запобіжний захід не в прямому розумінні запобіжного заходу в кримінальному процесі, а як запобіжний захід кримінального процесуального примусу, чим власне і є затримання особи за підозрою у вчиненні злочину». Погляди дослідника можна вважати раціональними, якщо брати до уваги, що положення Основного Закону є більш вмістимими порівняно з положеннями окремих галузей права, і тому буквальне перенесення окремих положень Конституції в правове поле кримінального процесу може призвести до змішування різних правових категорій [122, с. 19–20]. Дійсно визначення затримання в КПК України як запобіжного заходу (хоч і тимчасового) не можна назвати досконалим, оскільки це спричиняє виникнення чимало суперечливих запитань.

Зокрема, порівнявши затримання з іншими запобіжними заходами кримінального процесу, бачимо, що затримання суттєво від них відрізняється, наприклад своєю ситуативністю.

Є думка щодо віднесення затримання до категорії слідчих дій, саме такий погляд підтримують А. Гриненко, В. Тертишник, Є. Макаренко та ін.

Надаючи затриманню «статусу» слідчої дії, А. Гриненко вважає, що в протоколі затримання слід розширено описувати події, які безпосередньо передували фактичному затриманню особи або відбувались у момент її затримання. Крім того, у протоколі, вважає вчений, слід вказувати місце, час і суттєві обставини фактичного затримання. Автор максимально зближує процедуру проведення фактичного затримання та порядок огляду місця події. За доказовою базою різницю між доказовим значенням фактичного затримання й огляду місця події автор вбачає лише в тому, що під час фактичного затримання в протоколі фіксується та інформація, яка надходить не після, а в процесі розвитку подій [42, с. 76].

Підтримує таку думку і В. Тертишник, який називає кримінальне процесуальне затримання невідкладною слідчою дією, тобто способом отримання доказів. Доказового значення в протоколі затримання він надає тому, що в процесі схоплення злочинця встановлюються, а в протоколі затримання відображаються обставини і факти, що мають значення у кримінальному провадженні. Слід зазначити, що в поняття кримінального процесуального затримання В. Тертишник включає схоплення (фактичне затримання) та доставлення підозрюваного в правоохоронний орган, позаяк «навряд чи доказова інформація може бути отримана під час поміщення особи в Ізолятор тимчасового тримання (ІТТ). Коли б під затриманням розуміти тільки дані дії, то відносити протокол затримання до числа доказів не мало б сенсу» [189, с. 239].

Є. Макаренко, наприклад, дивує обставина, що законодавець вважає затримання особи одним із видів запобіжних заходів (ч. 2 ст. 176 КПК), а також одночасно з цим називає затримання одним із заходів дієвості забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК) та процесуальною дією (ч. 1 ст. 104, ч. 5 ст. 208, ч. 6 ст. 223 КПК) [102, с. 202]. Зокрема, вчений вважає, що констатація затримання та закріплення,

фіксація його результатів у протоколі згідно з ч. 1, ст. 104 КПК, є аргументом вважати його слідчою дією, хоча слід зауважити, що у ч. 1, ст. 104 КПК йдеться про фіксацію у протоколах процесуальних дій а не слідчих [103, с. 179].

Науковець ствержує, що таке неоднозначне трактування затримання збиває з пантелику правоохоронців, а інститут затримання настільки піддається змінам, що втрачає своє вихідне положення. Натомість Є. Макаренко впевнений, що затримання є ефективним способом отримання вагомих доказів причетності особи до вчинення кримінального правопорушення [102, с. 203], що, на нашу думку, є сумнівною позицією, враховуючи практику застосування затримання, а також його головну мету. Так, наприклад, беручи до уваги затримання згідно ч. 5 ст. 208 КПК, правоохоронці складають протокол затримання, де фактично лише фіксують факт затримання, а детально, за потреби, проводиться огляд місця події, який є слідчою дією та дає змогу детально дослідити обставини, що цікавлять слідство, зокрема обставини затримання на місці схоплення особи. Такий варіант не суперечить вимогам законодавства, в тому числі й засадам ведення кримінального судочинства, а також не порушує прав затримуваної особи. Якщо ж брати до уваги затримання з метою приводу, то за своєю природою таке затримання ще ближче до запобіжних заходів, ніж до слідчих дій. Вважаємо, що віднесення затримання до слідчих дій, за пропозицією Є. Макаренко, не тільки буде збивати з пантелику правоохоронців на практиці, а й спровокує низку запитань: які обставини слід записувати та досліджувати у протокол затримання (наприклад, у разі переслідування чи вказувати шлях затримуваної особи під час намагання втекти, чи – ні); як діяти у разі потреби негайного доставлення затриманого до місця проведення розслідування чи розгляду кримінального провадження, якщо запис детально обставин затримання потребують часу тощо. Крім вказаного, збивати з пантелику буде й те, що у КУ затримання визначено як тимчасовий запобіжний захід.

Повертаючись до історичних витоків інституту затримання та початку регламентації його у письмових джерелах права, зауважуємо, що у визначених законом випадках особу правомірно було схопити і доставити до місця проведення фактич-

ного судочинства, де безпосередньо встановлювати винність особи у вчиненні злочину, а саме проводити слідчі дії. Не видається, щоб схоплення та доставлення мало на меті дослідження тих чи інших обставин, що підлягають доказуванню, зокрема, якщо такі дії на початках зародження інституту затримання вчиняв потерпілий. Окрім зазначеного, складно уявити, щоб у момент схоплення, перед цим можливо й переслідування, уповноважена чи інша особа мала на меті дослідження доказової інформації. Так, як зазначалось, дослідження обставин учинення кримінального правопорушення, зокрема й обставин затримання, може займати певний час, а фактичне затримання (схоплення особи) у низці випадків здійснюється в екстремальних ситуаціях, повинно бути виконано швидко, а тому виключає якісне дослідження обставин кримінального правопорушення в цей момент.

Незрозуміло чому Є. Макаренко вважає, що сучасним тлумаченням затримання у ч. 2 ст. 176 КПК є визначення його як тимчасового запобіжного заходу, що полягає у поміщенні підозрюваного у ІТТ, адже у вказаній статті про ІТТ не йдеться, а в практичній діяльності протокол затримання згідно з чинним законодавством складають не для того щоб помістити особу в ІТТ, а для документального оформлення її положення як затриманого. У низці випадків особа одразу після її затримання може брати участь у слідчих діях, оголошенні їй підозри та розгляді у суді клопотання щодо обрання їй запобіжного заходу. Якщо особа затримана й доставлена зранку, то перелік указаних дій може бути здійснений протягом робочого дня або його частини, після чого до особи може бути обрано того самого дня запобіжний захід, у разі якщо обрано запобіжний захід тримання під вартою – особа може бути поміщена одразу у слідчий ізолятор, а не ІТТ, якщо ж обрано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, – особа взагалі у ІТТ не перебуває. Саме тому поєднувати поняття затримання й поміщення підозрюваного в ІТТ не потрібно, тому що це не відповідає сучасним реаліям життя.

Не вважають затримання слідчою дією й такі науковці, як В. Борисов, Н. Глинська, В. Григор'єв, І. Ретюнських, В. Фаринник та ін. Так, вважаючи основною метою затримання припинення злочинної діяльності, попередження приховування або

знищення доказів, зникнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, В. Борисов і Н. Глинська стверджують, що затримання не має пізнавального характеру, яке характерне будь-якій слідчій дії. Тому затримання не може бути розглянуте як різновид слідчих дій, а є заходом процесуального примусу [147, с. 30]. За твердженням В. Григор'єва, затримання не може бути слідчою дією, оскільки слідчі дії – це спосіб збирання доказів, який охоплює комплекс визначених кримінальним процесуальним законом і здійснених слідчим пошукових та пізнавальних операцій, а саме собою затримання не містить ні пізнавальних, ні пошукових операцій, тому є заходом процесуального примусу [41, с. 67]. Цю позицію вченого також підтримує А. Мельник, зазначаючи, що затримання не спрямоване на збирання, перевірку й оцінку доказів, що є ознакою лише для слідчих дій, а тому доводить протилежне, а саме те, що кримінальне процесуальне затримання за своєю правовою природою є заходом кримінально процесуального примусу [108, с. 19].

Погоджуючись із позицією В. Григор'єва, зауважимо, що, згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [83], що, на нашу думку, не характерно затриманню. О. Ретюнських, підтримуючи В. Григор'єва, стверджує, що затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення є необхідним заходом державного примусу, який становить собою юридично оформлене короткострокове обмеження правоохоронним органом свободи особи [168, с. 108].

У контексті дослідження заходів забезпечення В. Фаринник указує, що, хоч у затримання немає чітко визначених цілей, однак воно, як і будь-який інший запобіжний захід, згідно з ч. 1 ст. 177 КПК, спрямоване на забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваче-

ного, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується [198, с. 274]. Окрім того, В. Фаринник констатує те, що затримання, відповідно до КПК, – є саме тимчасовим запобіжним заходом [199, с. 193].

Як бачимо, відносячи затримання до слідчих дій, автори пояснюють це тим, що обставини, які мають доказове значення у кримінальному провадженні, містяться в протоколі затримання, але фактично ці дані отримані до застосування затримання або під час його застосування внаслідок дій, спрямованих на схоплення особи, і не можуть бути безпосередньо пошуковими чи пізнавальними.

Аналізуючи викладене, можна зробити такий висновок: ті автори, які розуміють затримання лише як дію, що обмежує особу в її правах і свободах, вважають затримання заходом процесуального примусу; інші ж, які, крім того, включають у поняття затримання обставини, за яких воно відбувалося, вважають його слідчою дією. Досліджуючи природу затримання О. Шульга дійшов такого висновку: якщо результатом затримання визнавати ізоляцію особи, припинення злочину, запобігання спробам особи перешкодити здійсненню кримінального провадження та продовженню злочинної діяльності, то затримання слід визнавати запобіжним заходом; якщо ж результатом затримання вважати з'ясування причетності осіб до вчинення злочину, встановлення її особистості й інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, – слідчою (розшуковою) дією [210, с. 64].

На нашу думку, факт затримання є лише обмеженням підозрюваного в правах і свободах, тобто є заходом процесуального примусу, а тому не суперечить визначенню у законодавстві затримання як тимчасового запобіжного заходу; обставини, які виникли під час застосування затримання або передували його проведенню, є доказами у кримінальному провадженні. Ми погоджуємось із позицією В. Борисова, Н. Глинської, В. Григор'єва, А. Мельник, І. Ретюнських, О. Шульги, В. Фаринника та вважаємо, що за своєю кримінальною процесуальною природою затримання є заходом примусу і не може бути

слідчою дією, тому що затримання саме собою не містить ні пізнавальних, ні пошукових операцій, які є необхідним атрибутом слідчих дій. Закріплення у КПК затримання як заходу забезпечення кримінального провадження та тимчасового запобіжного заходу не суперечить одне одному, зокрема вважаємо, що факт фіксації результатів затримання у протоколі не можна розглядати як підставу віднесення його до слідчих дій.

Розглянемо наступне дискусійне питання, що стосується процесу затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Тож, які дії ми розуміємо під поняттям «кримінальне процесуальне затримання» у разі застосування його уповноваженою особою (ст. 208 КПК) чи іншою особою (ст. 207 КПК), а саме, чи включасмо захоплення та доставлення у правоохоронні органи в поняття кримінального процесуального затримання, чи ні. Однозначно в науці розділеними є два види затримання – фактичне і процесуальне [178, с. 89]. Деякі науковці вважають дії, пов'язані зі схопленням і доставленням підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, елементами кримінального процесуального затримання. Поширеною також є думка, що ці дії належать до адміністративних дій правоохоронних органів, зокрема поліції, й не є елементом затримання в кримінальному процесуальному сенсі [168, с. 109].

Указану проблему розглядали й під час дії КПК 1960 р. Так, І. Петрухін зазначав, що схоплення та доставлення осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, – «нічийна зона», оскільки такі дії не регламентовані ні адміністративним, ні кримінально-процесуальним правом [137, с. 19–39]. Неможливо з ним не погодитись, оскільки справді питання стосовно схоплення та доставлення в службове приміщення осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, згідно з КПК 1960 р., були не врегульовані. Про це ж питання вказувала А. Чернова, зауважуючи, що безпосереднє обмеження особи пересуватись та доставлення її до правоохоронного органу є «вільною зоною», яка знаходиться поза увагою законодавчого регулювання [203, с. 135].

Із прийняттям КПК 2012 р. теж немає чітко регламентованих понять схоплення та доставлення, однак суттєвим кроком у вирішенні частини питань, пов'язаних із визначенням цих понять, стало прийняття норми, що стосується встанов-

лення моменту затримання. Так, згідно з ст. 209 КПК, особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. У разі застосування затримання уповноваженою особою згідно з вимогами ст. 208 КПК, момент затримання можна ототожнювати з схопленням особи, зауважимо, що саме з моменту затримання, визначеного у ст. 209 КПК, відраховується надалі його строк. Однак, невизначеним згідно з чинним законодавством залишається питання, з якого часу потрібно відраховувати строк затримання у разі застосування законного затримання за ст. 207 КПК. Так, особа фактично може бути обмежена у свободі пересування у разі її затримання іншою, не уповноваженою особою. Відповідно до вимог ч. 3 ст. 208 КПК, затриманого слід негайно доставити до уповноваженої службової особи, що саме і стане моментом затримання. У цьому разі поняття схоплення особи та момент затримання є різними та дещо віддаленими у часових рамках, як зазначає В. Фаринник, обрахування ж часу затримання у такому разі з моменту доставлення до уповноваженої службової особи не буде правильним, адже до такого доставлення особу фактично було затримано [198, с. 284].

Отже, момент затримання уповноваженою особою можна ототожнювати із схопленням, однак щодо законного затримання так не можна сказати, оскільки момент схоплення настає швидше за доставлення затриманого до уповноваженої особи.

Окрім вказаного, потрібно зазначити, що згідно з ч. 1 ст. 522 КПК, законне затримання може бути застосоване також керівником дипломатичного представництва та капітаном судна, які, своєю чергою, відповідно до ч. 2 ст. 522 КПК, зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомити про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні. Отже, в наведеному випадку фактичне затримання може суттєво відрізнятися від моменту доставлення до уповноваженої особи.

Вважаємо фактичне затримання та доставлення особи невід'ємними елементами кримінального процесуального затримання, яким не дарма у КПК приділено увагу. Строк законного затримання, згідно з ст. 522 КПК, слід відраховувати від моменту перебування затриманого біля уповноваженої особи.

Також важливим питанням є правова сфера існування затримання. Деякі з авторів вважають, що затримання – це комплекс дій, які є неоднорідними за своєю правовою природою, а саме одні елементи затримання (наприклад схоплення, доставлення в службове приміщення особи та з'ясування обставин учинення нею порушення) завжди мають адміністративний характер, інші ж (складання протоколу про затримання, поміщення затриманого в місця тимчасового утримання) є кримінальними процесуальними [88, с. 298]. Тобто, відповідно до таких тверджень, кримінальне процесуальне затримання містить елементи з адміністративно-правової природою. З іншого боку, необхідно розрізняти затримання, проведене в порядку ст.ст. 260–263 КУпАП України (адміністративне затримання) [70] та затримання, проведене в кримінальному процесуальному порядку. Кримінальне процесуальне затримання не може містити елементи з адміністративно-правової природи: воно є або адміністративним, або кримінальним процесуальним [20, с.108].

Аналізуючи цю проблему, В. Тертишник стверджує, що схоплення підозрюваного обумовлене подією злочину, а не адміністративного проступку, отже, такі дії повинні здійснюватися в межах кримінального процесуального регулювання [190, с. 99]. О. Мазур та О. Баулін вважають, що в розмежування адміністративного та кримінального процесуального затримання необхідно покласти норми матеріального права і те, яким органом (суб'єктом) адміністративної чи кримінальної процесуальної юрисдикції проводиться затримання [100, с. 70].

Такої ж думки дотримуються М. Єропкін і Д. Бахрах.

За М. Єропкіним, основою розмежування затримання за підозрою у вчиненні злочину та адміністративного затримання є характер учиненого правопорушення [53, с. 64–65]. На думку Д. Бахраха, особи, які вчинили адміністративне правопорушення, затримуються в адміністративному порядку, а особи, що підозрюються у вчиненні злочину, підлягають криміналь-

ному процесуальному затриманню. Крім того, він зауважує, що адміністративне затримання проводиться в порядку, встановленому адміністративними нормами права, а затримання підозрюваного проводиться на основі норм, закріплених КПК [18, с. 56].

Враховуючи зміни, згідно з КПК України 2012 р., а саме визначення моменту затримання (ст. 209 КПК) при затриманні уповноваженою особою (ст. 208 КПК) схоплення та доставлення є частинами кримінального процесуального затримання, однак невизначеними залишається момент схоплення у випадку законного затримання, а також у випадку фактичного затримання особи, коли є сумніви щодо кваліфікації діяння, наприклад затримання особи за зберігання наркотиків, де на момент схоплення не проведене експертне дослідження виявленої в особи речовини на предмет належності її до наркотичних засобів.

Ми підтримуємо позицію щодо ненадання окремим елементам кримінального процесуального затримання адміністративного характеру. Розгляд затримання за підозрою у вчиненні кримінального процесуального правопорушення як цілісного інституту, включаючи схоплення, доставлення, в'язнення обставин учинення порушення, повинен урегулюватись виключно в сфері кримінального процесуального права.

Іншою є позиція І. Ретюнських, яка поділяє затримання на складові, стверджуючи, що процес затримання охоплює позапроцесуальну і кримінальну процесуальну сфери діяльності органів кримінального переслідування. Позапроцесуальним затриманням автор визначає схоплення підозрюваного і доставлення його в правоохоронні органи чи слідства з метою перевірки причетності до вчинення злочину. Таке затримання автор називає міліцейським (згідно з чинним законодавством поліцейським), оскільки воно проводиться переважно працівниками міліції (відповідно до чинного законодавства працівниками поліції) в адміністративному порядку. Порядок такого затримання, переконує І. Ретюнських, повинен регламентуватись нормами закону про поліцію. Кримінальне процесуальне ж затримання І. Ретюнських поділяє на «дослідче» та «слідче», залежно від того, коли воно застосовується під час досудового розслідування, а саме до його початку чи під час

його проведення [168, с. 10]. Слід погодитись із тим, що затримання дійсно є процесом неоднорідним, однак ми переконані, що в поділі затримання на поліцейське та кримінальне процесуальне, а останнього на дослідче та слідче – необхідності немає. Вважаємо, що такий поділ затримання лише призведе до зайвої плутанини при застосуванні положень закону на практиці. На наш погляд, кримінальне процесуальне затримання слід проводити лише після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), проте фізичне затримання може бути проведене до внесення відомостей у ЄРДР (наприклад, у разі виникнення підстав негайного схоплення особи на місці вчинення кримінального правопорушення).

Окрім викладеного, викликає дискусію питання, що стосується кола суб'єктів, які мають право затримувати [3, с. 148]. Зокрема, у нормах КПК не зазначено, що саме потрібно розуміти під визначенням «уповноважена службова особа». Проаналізувавши норми КПК та інших законів України, погоджуємось із В. Фаринником [198, с. 275] та вважаємо, що уповноваженою службовою особою є працівники органів Національної поліції, НАБУ, ДБР, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України та інших правоохоронних органів, яким у межах компетенції надано право здійснювати затримання особи. Однак виникає також питання: чи всі працівники зазначених органів можуть користуватись правом затримувати особу за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення? Частина вчених вважає, що таким правом користуються всі особи, що виконують функцію охорони громадського порядку. Так, на думку Е. Матвієнко, правом на затримання підозрюваного у вчиненні злочину користуються всі посадові особи, що наділені функціями охорони громадського порядку [72, с. 143].

З іншого боку, право на затримання закон надає тільки визначеним посадовим особам. З. Коврига стверджує, що в кримінальному процесуальному законодавстві право на затримання підозрюваного належить посадовим особам: слідчому і прокурору [69, с. 149]. Її в цьому питанні підтримує М. Корот-

кий, який також вважає, що затримувати можуть лише особи, що проводять досудове розслідування у кримінальному провадженні [78, с. 46].

Указані розбіжності у твердженнях учених, на наш погляд, виникають лише тому, що вони розуміють під поняттям затримання різні дії. Одні з них мають на увазі фактичне затримання особи (схоплення), а інші – процесуальне затримання. Можна погодитись із Е. Матвієнком, якщо йдеться про фактичне затримання (схоплення). Що стосується переконань З. Ковриги та М. Короткого, то вони ймовірно мають на увазі затримання кримінальне процесуальне, яке справді не може бути застосованим посадовою особою, що здійснює охорону громадського порядку, або будь-якою іншою особою (наприклад, потерпілим, очевидцем злочину та ін.).

Розуміючи під затриманням процес, що охоплює схоплення та доставлення, вважаємо прийнятним надавати право затримувати всім уповноваженим особам органів поліції.

У виняткових випадках право фактичного затримання (схоплення) підозрюваного з подальшою передачею його працівникам поліції може бути надано потерпілому чи іншим особам. Так, згідно зі ст. 38 КК України, не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її до відповідних органів влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи [82]. Зауважимо, що, згідно з КПК 1960 р., зазначена правова норма щодо затримання приватною особою підозрюваного у вчиненні злочину не закріплена в кримінально-процесуальному законодавстві. Зрозуміло, що виникали питання, після яких посягань може бути застосовано фізичне затримання з боку потерпілих чи інших осіб, а також який порядок передачі затримуваних до відповідних органів.

Слід зазначити, що розуміння дій приватної особи, спрямованих на застосування затримання тільки як незлочинних (до введення в дію нового КПК України 1960 р.) неповністю відображало їх зміст та юридичну форму, оскільки недостатньо було вважати, що правомірні дії приватної особи щодо фізичного затримання лише виключають злочинність

(неправомірність) його застосування. Таке розуміння затримання, застосованого приватною особою, можна пояснити тим, що саме в кримінальному законодавстві, а не в кримінально-процесуальному, згідно з КПК 1960 р., було закріплено цю норму [14, с. 11–12]. Підтримуючи думку В. Приймаченка [145, с. 141], вважаємо, що дії приватних осіб стосовно схоплення підозрюваного повинні бути закріплені в КПК України (цю позицію було втілено частково з прийняттям КПК 2012 р., дії вказаних осіб щодо затримання загалом регламентовано у ст.ст. 207, 522 КПК України).

Неоднозначною в науковій літературі є позиція щодо порядку обчислення строку затримання [87, с. 112]. У ст. 211 КПК України вказано, що термін затримання не може перевищувати 72 години, однак виникає питання, з якого моменту потрібно відраховувати цей термін у випадку застосування законного затримання згідно з ст. 207 КПК, про що в кримінально-процесуальному законодавстві не вказано. Частина процесуалістів пропонує обчислювати строк затримання з моменту фактичного затримання особи, інші – з моменту доставлення. Під доставленням можна розуміти і доставлення затриманого до уповноваженої особи, і доставлення його до відповідного відділу.

На відміну від КПК України, в адміністративному законодавстві стосовно адміністративного затримання не встановлено момент, з якого слід обчислювати строк затримання. А саме ч. 1 ст. 263 КУпАП передбачає, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години, однак згідно з ч. 3 ст. 263 КУпАП, осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження – до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання [70]. Зауважимо, що до внесення змін у вказану статтю, які були зроблені у зв'язку з прийняттям КПК 2012 р., строк адміністративного затримання обчислювався з моменту доставлення порушника для складення протоколу, а особи, яка

була в стані сп'яніння, – з часу її витвердження. Однак нині положення про обчислення строку адміністративного затримання з моменту доставлення особи для складення протоколу є виключеним із ст. 263 КУпАП.

Вважаємо, що порівняно з адміністративним законодавством норми КПК чіткіше регламентують питання моменту схоплення, доставлення, що є результатом комплексного підходу до реформування кримінального процесуального законодавства загалом, однак потребують допрацювань із урахуванням практики застосування затримання за вчинені кримінальні правопорушення.

Обчислення строку кримінального процесуального затримання з моменту, коли затримувана особа обмежена у можливості вільно пересуватись (моменту фактичного затримання), є результатом прийняття норм КПК 2012 р., як слушно зауважує О. Мазур, саме з цього моменту особу фактично позбавлено свободи [101, с. 9], що вважаємо раціональним, враховуючи дотримання прав і свобод затримуваної особи, винятком може бути лише законне затримання згідно з ст. 522 КПК, враховуючи його особливості та технічні можливості, що стосуються доставлення до уповноваженої особи чи відділу.

Підсумовуючи наведене, пропонуємо:

1. Кримінальне процесуальне затримання, тобто обмеження підозрюваної особи в правах і свободах, розглядати як захід процесуального примусу, що не суперечить його регламентації у законодавстві як тимчасового запобіжного заходу.

2. Процес затримання умовно розглядати як сукупність фактичного затримання, доставлення до уповноваженої особи, процесуальне оформлення затримання (складення протоколу затримання).

3. Строк затримання відраховувати з моменту фактичного обмеження прав і свобод особи, тобто фізичного затримання (схоплення), за винятком затримання відповідно до ст. 522 КПК.

4. Затримання за підозрою у вчиненні злочину вважати виключно кримінальним процесуальним, не надаючи його елементам (схопленню та доставляння особи до службового приміщення) адміністративного характеру.

5. Деталізувати порядок і підстави схоплення іншими особами підозрюваного з подальшим повідомленням та

доставленням до уповноваженої особи, що закріпити у відповідних нормах КПК України.

Дослідивши питання щодо поняття затримання та його правової природи, необхідно розглянути правове закріплення цього процесу в законодавстві України.

Слід нагадати, що частиною національного законодавства є міжнародно-правові акти, які ратифіковані Верховною Радою України у встановленому законом порядку. Так, 1997 р. Законом України № 475/97-ВР ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), яка закріплює систему гарантій проти свавільного обмеження волі. Ратифікація Конвенції вимагає суттєвого реформування національного законодавства України, зокрема й положень щодо правової регламентації затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, в Україні найпоширенішими порушеннями, на які посилаються заявники, є порушення прав під час затримання.

Основні гарантії забезпечення прав і свобод людини під час проведення затримання зазначені в ст. 5 Конвенції.

Так, в п. 1 ст. 5 Конвенції зазначено, що одним із випадків, за яких може бути затримана особа, є законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до компетентного судового органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Згідно з п. 2 ст. 5 Конвенції, кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту.

Кожен, кого заарештовано або затримано за підозрою у вчиненні злочину, відповідно до положень п. 3 ст. 5 Конвенції, повинен негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом протягом розумного строку.

Унаслідок затримання кожен має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікань установлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним (п. 4 ст. 5 Конвенції).

Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням ст. 5 Конвенції, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування (п. 5 ст. 5 Конвенції).

Детально головні засади затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, закріплено в Конституції України 1996 р. та відображено в КПК України 2012 р., враховуючи поправки, внесені до нього у встановленому законом порядку.

Відповідно до ст. 29 Конституції України [74], особа має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто, в тому числі і працівники правоохоронних органів, не мають права затримувати, заарештовувати або тримати під вартою будь-кого без вмотивованого рішення суду. Конституція України лише у виняткових випадках дозволяє затримання особи без рішення суду. Наприклад, при виникненні нагальної необхідності запобігти злочинові чи його припинити. Для цього уповноважені на те органи можуть застосовувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72-х годин із моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожний затриманий, згідно з Конституцією України, невідкладно має бути повідомлений про мотиви затримання, крім того, йому повинні роз'яснити його права та надати можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватись правовою допомогою захисника.

Детальніше питання щодо кримінального процесуально-го затримання врегульовують відповідні норми КПК України, які більш конкретно визначають процедуру проведення затримання. Зауважимо, що, згідно з КПК 2012 р., регламентація інституту затримання значно розширена та деталізована, що безперечно є позитивним кроком уперед в рамках розвитку законотворчої діяльності, однак потребує доопрацювань, що вимагає комплексної роботи, враховуючи практику застосування цих норм на території України. З урахуванням наведеного вважаємо за доцільне розглянути види затримання підозрюваного за вчинення кримінального правопорушення, що слід виокремити, враховуючи їх процесуальне закріплення і порядок проведення у КПК України.

Підставами застосування заходів процесуального примусу слід вважати дані, які свідчать про можливість протиправної поведінки особи або про наявність інших обставин, що ускладнюють кримінальну процесуальну діяльність і потребують відповідного впливу.

Беручи до уваги чинне законодавство, деякі вчені виокремлюють такі види затримання:

1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (у порядку ст.ст. 190–191 КПК);

2) законне затримання (у порядку ст.ст. 207, 522 КПК);

3) затримання уповноваженою службовою особою (у порядку ст. 208 КПК);

4) затримання з метою екстрадиції (у порядку ст. 582 КПК України). Ці види затримання відрізняються за цільовим призначенням, підставами та порядком застосування, а також суб'єктами, які уповноважені приймати таке рішення [108, с. 27].

Окрім наведеного, В. Гончаренко зазначає, що, згідно з сучасним кримінальним процесуальним законодавством України, затримання як тимчасова ізоляція підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, може бути п'яти видів, кожний із яких, маючи однаковий процесуальний статус, відрізняється окремою метою й особливостями процедурного характеру:

а) затримання підозрюваного, обвинуваченого, свідка за ухвалою слідчого судді або суду з метою забезпечення приводу для участі у проведенні процесуальних дій під час досудового розслідування або судового розгляду, якщо їх участь у проведенні цих дій є обов'язковою і вони не з'явилися без поважних причин на виклик слідчого або суду (ст.ст. 139, 140 та 187–191 КПК України);

б) затримання підозрюваного, обвинуваченого за ухвалою слідчого судді, суду, якщо до одного з них має бути застосований запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ст.ст. 187, 204 КПК України);

в) законне затримання (кожним) в точно встановлених законом випадках без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207 КПК України);

г) затримання без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою в точно встановлених законом випадках (ст. 208 КПК України);

г) затримання народних депутатів, суддів та інших осіб, встановлених ст. 482 КПК України.

Однак із такою інтерпретацією поділу затримань на види ми не погоджуємось, оскільки вважаємо, що частина складових цієї класифікації все-таки є заходами забезпечення та не слід їх відносити до запобіжних заходів, яким саме й є затримання, хоч і визначене як тимчасовий.

Своєю чергою, виходячи з результатів аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства України, В. Фаринник наводить такі різновиди затримання особи, що розрізняються за процесуальним порядком їх застосування:

1) на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст.ст. 187–191 КПК України);

2) законне затримання (ст. 207 КПК України);

3) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України);

4) затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України (ст. 582 КПК України);

5) превентивне затримання у районі проведення антитерористичної операції (ЗУ «Про боротьбу з тероризмом»).

Підтримуючи зазначену наукову позицію В. Фаринника, вважаємо за доцільне виокремити та розглянути затримання народних депутатів і суддів, оскільки порядок їх затримання, передбачений КПК та чинним законодавством України, є недосконалим, а тому дає змогу вказаним категоріям осіб протидіяти досудовому розслідуванню й у низці випадків уникати відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Окрім неведеного, слід зауважити, що у нормах КПК не вказано про заборону заарештовувати чи затримувати осіб, які користуються дипломатичним імунітетом, згідно з «Положенням про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» від 10.06.1993 р. [139], що є незручним під час застосування зазначених норм у практичній діяльності.

Із метою визначення проблемних питань щодо застосування затримання розглянемо нормативно-правову регламентацію різних видів затримання.

Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу

Згідно з ст.ст. 187–191 КПК, до підозрюваного чи обвинуваченого може бути застосовано затримання з метою приводу [83].

Так, прокурор або слідчий за погодженням із прокурором у порядку ст. 188 КПК має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Таке клопотання може бути подане:

1) одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під вартою;

2) після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику;

3) після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю.

Ураховуючи наведене, важливою є взаємодія слідчого з прокурором як процесуальним керівником [1, с. 244].

Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання має визначені строки, протягом яких затримана особа може утримуватись. Так, згідно з ч. 1 ст. 191 КПК, затримана на підставі ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше тридцяти шести годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу.

Службова особа, яка на підставі зазначеної ухвали затримала особу, зобов'язана негайно вручити їй копію цієї ухвали.

Згідно з обставинами затримання, визначається місце його проведення. Так, у разі затримання на транспорті місцем

затримання вважається територія району, на якій особа затримана. У разі затримання особи на громадському транспорті, незапланована зупинка якого неможлива без зайвих труднощів, місцем затримання вважається територія району, на якій розташована найближча попутна зупинка громадського транспорту. В разі затримання особи на авіаційному або морському транспорті під час здійснення рейсу за межі державного кордону України місцем затримання вважається порт у межах державного кордону України, в якому почався цей рейс.

Якщо після затримання підозрюваного, обвинуваченого з'ясується, що він був затриманий на підставі ухвали про дозвіл на затримання, яка відкликана прокурором, підозрюваний, обвинувачений має бути негайно звільнений уповноваженою службовою особою, під вартою якої він тримається, якщо немає інших законних підстав для його подальшого затримання.

Згідно з ч. 6 ст. 191 КПК, уповноважена службова особа (особа, якій законом надане право здійснювати затримання), яка затримала особу на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання або у якої під вартою тримається особа, щодо якої діє ухвала про дозвіл на затримання, негайно повідомляє про це слідчого, прокурора, зазначеного в ухвалі.

У разі потреби провести особистий обшук чи огляд речей співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків, якщо такий обшук пов'язаний з цим, службова особа, яка здійснює затримання, повинна провести зазначений обшук чи огляд тільки в присутності офіційних представників цього розвідувального органу (ч. 8 ст. 191 КПК) [83].

Законне затримання

Зважаючи на вимоги ст. 207 КПК, у визначених випадках кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст. 482 КПК, а саме народного депутата чи судді, оскільки щодо їх затримання встановлено окремий процесуальний порядок його застосування.

Так, затримання вважається законним лише, якщо особу застали:

1) під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення;

2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому ст. 207 КПК, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Строк затримання обчислюється з моменту перебування затриманого біля уповноваженої особи. У випадках затримання особи керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України, відповідно до вимог ст. 522 КПК, останні мають право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на сорок вісім годин, і зобов'язані надати затриманій особі доступ до отримання правової допомоги. У випадку законного затримання особи капітаном судна України, він має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України.

Також керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або капітан судна України зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні.

Затримання уповноваженою службовою особою

Уповноважена особа, згідно з порядком, визначеним у ст. 208 КПК, має право провести затримання без ухвали суду в окремих випадках передбачених у статті, крім затримання народних депутатів і суддів, окремий порядок затримання яких встановлено у ст. 482 КПК України [83]. Це затримання найчастіше застосовують на практиці, оскільки вважаємо найбільше відповідає природі затримання як тимчасового заходу.

Так, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні

злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише, якщо:

1) цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення;

2) безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Окрім зазначеного, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Також уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК [83].

Згідно з ч. 4 ст. 208 КПК, уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати

особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору [83].

Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Також, згідно з ст. 483 КПК, про застосування запобіжного заходу, в тому числі і затримання як тимчасового запобіжного заходу повідомляються:

1) щодо адвокатів – відповідні органи адвокатського самоврядування;

2) щодо інших категорій осіб, передбачених ст. 480 КПК, – органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад [83].

Відповідно до вимог ст. 482 КПК, визначено особливості порядку затримання, що стосуються окремих категорій осіб, а саме йдеться про народних депутатів і суддів.

Зокрема, затримання судді здійснюється лише за згодою Вищої ради правосуддя. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або одразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або одразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків

злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

Затримання народного депутата України не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України. Зокрема, затримання народного депутата України чи огляд його особистих речей і багажу допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності.

Особливості порядку притягнення народного депутата України до відповідальності, крім норм КПК, визначаються також Конституцією України, ЗУ «Про статус народного депутата України», Регламентом Верховної Ради України [83].

Застосування кримінального процесуального затримання до окремої категорії осіб, а саме народних депутатів або суддів, зумовлено їх недоторканністю. Враховуючи зазначене, потрібно проаналізувати деякі аспекти інституту недоторканності, зокрема питання, що стосуються статусу суддів і народних депутатів у контексті забезпечення виконання завдань кримінального процесу загалом.

Недоторканність депутатів і суддів пов'язана зі здійсненням ними своїх повноважень у межах їхньої професійної діяльності. Ідея інституту недоторканності полягає у недопущенні будь-яких методів впливу на особу депутата чи судді під час прийняття ним рішень, що має ґрунтуватися виключно на внутрішньому переконанні в його правильності та відповідності вимогам правового поля.

Особи, які користуються недоторканністю, не можуть бути затримані без згоди на це відповідного органу. Так, згідно з ст. 126 Конституції України, суддя не може бути затриманий чи заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом. Згідно з ст. 27 ЗУ «Про статус народного депутата» 1992 р., на час виконання своїх повноважень народний депутат не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований [161].

Згідно зі ст. 52 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та зазначеного закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному зі судів

України та здійснює правосуддя на професійній основі [162]. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Одним зі засобів забезпечення незалежності судді є його недоторканність й імунітет.

Також гарантії незалежності та недоторканності суддів поширюються на присяжних, проте лише на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя.

Треба зазначити звуження суддівського імунітету, враховуючи зміни у межах конституційної реформи у галузі судоустрою. Так, ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р., який набрав чинності 30 вересня 2016 р., ВРУ позбавлена конституційних повноважень щодо надання згоди на затримання суддів і матеріали направляються до Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) для ухвалення вказаного рішення.

Згідно з ч. 1 ст. 482 КПК України, затримання судді здійснюється за згодою ВРП. Без згоди ВРП суддю не може бути затримано до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або одразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

Згідно зі ст. 58 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя», подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом вноситься на розгляд ВРП Генеральним прокурором або його заступником, а стосовно судді Вищого антикорупційного суду таке подання вноситься Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора). Подання про надання згоди на затримання, утримання під вартою чи арешт судді, повинно відповідати вимогам, установленим КПК, водночас щодо кожного виду запобіжного заходу подається окреме подання.

Відповідно до ст. 59 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя», ВРП розглядає подання про надання згоди на затримання судді не пізніше п'яти днів із дня отримання подання [149].

Розгляд подання про надання згоди на затримання судді здійснюється ВРП без виклику судді. У разі необхідності ВРП може викликати суддю для надання пояснень. Повідомлення про дату, час і місце розгляду відповідного клопотання направляється Генеральному прокурору або його заступнику невідкладно.

Розгляд подання про надання згоди на затримання судді Вищого антикорупційного суду здійснюється ВРП з обов'язковою участю судді або його представника. Повідомлення про дату, час і місце розгляду відповідного клопотання направляється невідкладно Генеральному прокурору (виконувачу обов'язків Генерального прокурора) та судді Вищого антикорупційного суду.

У разі неявки судді Вищого антикорупційного суду або його представника на засідання ВРП розгляд подання здійснюється без їх участі.

Неявка судді, Генерального прокурора, його заступника або уповноваженого одним із них прокурора на засідання ВРП незалежно від причин не перешкоджає розгляду подання.

Розгляд подання про надання згоди на затримання судді починається з короткого викладу головуючим на засіданні ВРП наведеного у поданні обґрунтування необхідності такого затримання.

Після короткого викладу наведеного у поданні обґрунтування необхідності затримання судді слово надається Генеральному прокурору, його заступнику або уповноваженому одним із них прокурору. Якщо засідання проводиться з викликом судді й він з'явився на засідання, то слово для надання пояснень також надається судді, щодо якого внесено подання, або його представнику. Якщо суддя відмовляється від надання пояснень, ВРП розглядає подання про надання згоди на затримання судді без його пояснень.

Згідно зі ст. 60 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя», рішення про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом оголошується присутнім на засіданні та негайно вручається Генеральному прокурору, його заступнику або уповноваженому прокурору. Стосовно судді Вищого антикорупційного суду таке рішення негайно вручається Генеральному прокурору (виконувачу обов'язків Генерального прокурора) [149].

Аналізуючи норми процесуального права щодо надання згоди на затримання судді, доцільно зазначити можливість застосувати таке затримання несподівано стосовно затриманого, тому що, відповідно до закону, присутність судді під час розгляду подання необов'язкова, а в разі його присутності для надання пояснень є можливість (у разі надання згоди ВРП) одразу затримати суддю, оскільки рішення про надання згоди на затримання негайно вручається відповідному прокурору. Однак, враховуючи зміни від 07.06.2018 р. до ЗУ «Про Вищу раду правосуддя», а саме обов'язкову присутність судді Вищого антикорупційного суду або його представника під час розгляду клопотання про затримання, зауважимо, що фактор несподіваності застосування затримання до такої особи нівельовано.

Проаналізувавши практику отримання дозволу на затримання суддів ВРП, зазначимо, що з 30 вересня 2016 р. прийнято чотири ухвали від 14 листопада 2016 р. про надання згоди на затримання суддів й обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та дві ухвали від 14 лютого 2017 р. про залишення без розгляду матеріалів про надання відповідної згоди. Так, залишено без розгляду матеріали про надання згоди на затримання судді господарського суду міста Києва та надання згоди на обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, оскільки в отриманих ВРП матеріалах містилося подання Генерального прокурора України В. Шокіна від 10 червня 2015 р., яке подано у ВРУ, а в прикінцевих і перехідних положеннях законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., «Про Вищу раду правосуддя» не містяться положення щодо наступництва ВРП стосовно процедур розгляду подань про надання згоди на затримання чи арешт судді, які не розглянуті ВРУ до дня набрання чинності ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Звичайно незрозумілим є питання, чому зазначене подання про надання дозволу від 10 червня 2015 р. не розглянуто ВРУ до 30 вересня 2016 р. (моменту набрання чинності змін законодавства), що вказує не тільки на відсутність оперативності в прийнятті цього рішення, а й на неможливість застосувати фактор раптовості під час застосування затримання.

Вважаємо, що віднесення повноважень щодо надання дозволу про затримання ВРП є однозначно позитивним моментом, що дасть змогу оптимально на практиці застосовувати запобіжні заходи до суддів, враховуючи особливості інституту недоторканності суддів.

Інша ситуація, на жаль, складається стосовно народних депутатів. Так, згідно з ч. 2 ст. 482 КПК України, затримання народного депутата України не може бути здійснено без згоди ВРУ.

Однак, відповідно до ч. 3 ст. 482 КПК України, затримання народного депутата України допускається лише в разі, якщо ВРУ надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Проаналізувавши зазначену норму, а також визначення затримання у законодавстві як тимчасового запобіжного заходу, виникає питання щодо одержання інформації під час затримання та можливостей отримати її в інший спосіб, яке немає однозначної відповіді, а тому майже не застосовується затримання до народного депутата України, стосовно якого є згода на притягнення його до кримінальної відповідальності, а є реально можливим й обґрунтованим лише у разі надання згоди ВРУ безпосередньо щодо затримання відповідно до регламенту ВРУ.

Так, згідно зі ст. 218 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», подання про надання згоди на затримання стосовно народного депутата повинно бути підтримано та внесено до ВРУ Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) далі Голова ВРУ пропонує народному депутату, стосовно якого внесено подання про надання згоди на затримання, подати протягом п'яти днів письмові пояснення відповідному комітету й доручає зазначеному комітету надати висновок щодо подання про надання згоди на затримання народного депутата згідно зі законом.

Комітет, якому доручено надати висновок щодо питання про надання згоди на затримання, відповідно до закону, визначає законність і обґрунтованість подання, законність одержання доказів, зазначених у поданні, та встановлює наявність відповідних скарг. Підготовку цього питання комітет здійснює у терміновому порядку, але в строк не більш як 20 днів [159].

ВРУ розглядає на пленарному засіданні внесені подання про надання згоди на затримання народного депутата у визначений нею день, але не пізніше семи днів із дня подання відповідного висновку комітетом [159].

Так, потрібно розуміти, що розгляд питання щодо отримання дозволу на затримання народного депутата з моменту внесення відповідного подання у ВРУ може тривати не більше 27 днів, однак може бути коротшою у разі отримання висновку комітету швидше двадцяти днів і призначення розгляду зазначеного питання швидше семи днів. У будь-якому разі народний депутат проінформований щодо внесення до ВРУ подання стосовно його затримання, оскільки, згідно з регламентом ВРУ, йому повинні запропонувати подати відповідні письмові пояснення. Зважаючи на наведене, зокрема наявність у народного депутата інформації про заплановане затримання, слід констатувати відсутність фактора раптовості та несподіваності його проведення, що може сприяти протидії застосуванню правосуддя та намаганням уникнути відповідальності за вчинення злочину народним депутатом чи втечі його за кордон.

Наприклад, 5 липня 2016 р. ВРУ підтримала подання Генерального прокурора Ю. Луценка і дала згоду на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання й арешт народного депутата О. Онищенко, якого тоді не було в залі засідань парламенту. Генеральний прокурор Ю. Луценко у заключному слові перед голосуванням підтвердив, що депутат перебуває не в Україні: «Сьогодні Онищенко дали втекти. Це правда. Дали йому втекти законом про регламент роботи Верховної Ради, яким передбачена саме така процедура притягнення депутата до кримінальної відповідальності... На жаль, Онищенко 2-го числа цього місяця літаком покинув Україну як народний депутат, зупинити якого правоохоронні органи не мають жодної законної можливості» [9, с. 288].

Окрім указанного, 3 червня 2015 р. ВРУ дала згоду на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України С. Ключова. Одразу після того він намагався вилетіти до Австрії. 4 червня 2015 р. він не з'явився на допит у Генпрокуратуру, згодом стало відомо, що він зник, а його місцеперебування невідоме. 17 червня 2015 р. народний депутат А. Гера-

щенко заявив, що С. Ключев утік в іншу державу через тимчасово окуповані території Донбасу. Лише 4 грудня 2015 р. у ВРУ надійшло подання Генпрокуратури щодо надання згоди на затримання й арешт С. Ключева і лише 28 січня 2016 р. прийнята постанова про надання згоди на затримання народного депутата України С. Ключева [9, с. 288].

Порядок застосування до народного депутата затримання цілком унеможлиблює проведення його несподівано, а відповідно до загальних положень тактики затримання підозрюваного використання чинника раптовості є однією зі складових його проведення. Поняття фактора раптовості як важливого елемента під час проведення затримання всебічно досліджено в працях В. Бахіна, В. Кузьмичова, Е. Лук'янчикова, Р. Белкіна.

Зазначені приклади з практики свідчать про можливість народних депутатів переховуватися від слідства та суду, оскільки процедура їх затримання є недосконалою, зокрема неможливо раптово, згідно з чинним законодавством, застосувати затримання народного депутата. Звичайно, будь-який вид імунітету порушує принцип єдності перед законом як головного компонента верховенства права та може сприяти політичній корупції.

Варто зазначити, що особи, скориставшись своєю недоторканністю, виїхали за кордон, унаслідок чого отримали можливість переховуватися від слідства та суду.

Також потрібно зауважити, що, згідно з міжнародними нормами права, можлива відмова від видачі особи у випадках, якщо їй надано статус біженця, статус особи, яка потребує додаткового захисту, або їй надано тимчасовий захист, а саме не може бути видана державі, біженцем із якої вона визнана, а також іноземній державі, де її здоров'ю, життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання (релігії), національності, громадянства (підданства), приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань. Так, наприклад, народні депутати, порушивши закон із метою ухилення від кримінальної відповідальності, можуть виїхати з країни та намагатись отримати статус біженця, що унеможливить притягнення їх до кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення. Враховуючи у деяких випадках різні політичні погляди держав на ті чи інші події, питання, що

стосуються політичних переконань особи, можна розглядати двояко. Відповідно, у тій чи іншій державі, вважаючи, що особа може бути переслідувана через свої політичні переконання і як наслідок щодо неї можуть бути сфабриковані звинувачення у кримінальних правопорушеннях, особа може отримати статус біженця. Наразі в світовій спільноті відбуваються дебати щодо парламентської недоторканності. Дехто називає її анахронізмом, застарілою й такою, що суперечить ґрунтовним принципам конституційного права. Інші переконують, що причина, за якою недоторканність є в конституціях багатьох країн, досі існує [9, с. 286].

Як вважає Венеціанська комісія Ради Європи, у країнах, де дотримуються верховенства права й функціонують демократичні інституції, імунітет не потрібен, тому що ризик втручання в діяльність законодавчого органу дуже низький, водночас у країнах перехідного типу, де демократія лише на етапі розбудови, депутатів варто вбезпечувати від переслідування з політичних мотивів і послаблення законодавчої гілки влади, адже звинувачення висуває судова чи виконавча влада. Також недоторканність захищає опозицію від утисків із боку правлячої більшості, вбезпечує членів парламенту від політичних переслідувань і судових рішень із політичних мотивів.

Депутатська недоторканність у країнах ЄС і в США покликана захистити народних обранців від впливу на їхню професійну діяльність. Однак зазвичай імунітет обмежений і знімається в разі кримінального провадження проти депутата або його затримання на місці злочину [9, с. 286].

Інститут недоторканності депутатів і суддів в Україні має на меті недопущення будь-якого впливу на особу депутата чи судді під час прийняття нею рішень, однак інколи, враховуючи його недосконалість, стає перешкодою під час виконання завдань кримінального судочинства, а саме притягнення кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, до кримінальної відповідальності [9, с. 289]. Саме тому нині українське суспільство вимагає внесення кардинальних змін до інституту недоторканності, що підтримано на законотворчому рівні, оскільки справді цей інститут потребує реформування.

Так, ВРУ 19 жовтня 2017 р. направлено на розгляд Конституційного суду два законопроекти про скасування депу-

татської недоторканності. Один із яких внесений Президентом України (№ 7203) [150], а інший – народними депутатами (№ 6773) [151].

20 вересня 2018 р. законопроект № 7203, внесений Президентом України, визначено як невідкладний, тому законопроект № 6773, внесений народними депутатами, знято з розгляду.

Згідно з президентським законопроектом, зі ст. 80 Конституції буде вилучено норму, відповідно до якої народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність. Також із Конституції вилучається норма, яка забороняє притягувати до кримінальної відповідальності, затримувати або заарештовувати народних депутатів без згоди ВРУ. Аналогічні положення містить проект закону, внесений народними депутатами. За своєю суттю, законопроекти № 7203 та № 6773 відрізнялись лише тим, що, відповідно до президентської ініціативи, зміни до Конституції в частині скасування недоторканності мають набути чинності 1 січня 2020 р., а ті, що запропоновані депутатами, – мали б набрати чинності з дня, наступного за днем опублікування закону.

Звичайно законодавчі ініціативи є позитивним моментом у зрушенні питання стосовно депутатської недоторканності. Однак внесення змін до Конституції України щодо скасування недоторканності народним депутатам України не вирішить усіх питань. Уважаємо, що депутатську недоторканність варто не скасовувати загалом, а лише обмежити з метою запобігання тиску під час виконання депутатом своїх обов'язків. Так, потрібно скасувати депутатську недоторканність у випадках, що стосуються вчинення тяжких й особливо тяжких правопорушень; а в інших випадках – спростити процедуру отримання дозволу на затримання з метою можливості застосування фактора раптовості та недопущення уникнення народними депутатами кримінальної відповідальності [9, с. 290].

Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України

Затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою у порядку ст. 582 КПК.

Про затримання негайно інформується прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання. Повідомлення прокурору, до якого додається копія протоколу затримання, повинно містити докладну інформацію про підстави та мотиви затримання.

Прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує відповідну регіональну прокуратуру.

Про затримання таких осіб відповідна регіональна прокуратура протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний центральний орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави.

Про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який учинив злочин за межами України, відповідна регіональна прокуратура також повідомляє Міністерство закордонних справ України.

Затримана особа у порядку ст. 582 КПК негайно звільняється у разі, якщо:

1) протягом шістдесяти годин з моменту затримання вона не доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстрадиційного арешту;

2) встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється.

Порядок затримання таких осіб і розгляду скарг про їх затримання здійснюється відповідно до ст.ст. 206, 208 КПК з урахуванням зазначених особливостей [83].

***Превентивне затримання у районі
проведення антитерористичної операції
(ЗУ «Про боротьбу з тероризмом»)***

Так, згідно з ст. 14 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб. Метою якого є захист громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції.

Однак, на нашу думку, таке затримання втрачає актуальність через перехід антитерористичної операції в інший формат. Так, президент України підписав Указ «Про затвердження рішення РНБО «Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей», яким вводиться в дію рішення Ради національної безпеки і оборони про зміну формату широкомасштабної антитерористичної операції, яку запроваджено 2014 р.

Також президентом України підписано Наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей». Згідно з цим наказом, з 30 квітня 2018 р. потрібно розпочати операцію Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях, відповідно до плану операції Об'єднаних сил».

Позитивним моментом розвитку інституту затримання є детальне закріплення у нормах КПК питань, що стосуються моменту затримання, доставлення до органу досудового розслідування, строків затримання, повідомлення осіб про затримання, а також визначення обов'язків відповідальної особи, за перебування затриманих.

Зокрема, особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого й інші відомості, передбачені законодавством.

Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування.

У разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин із моменту затримання. Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

У підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих.

Відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана:

- 1) негайно зареєструвати затриманого;
- 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права й обов'язки;

- 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК;

- 4) забезпечити належне поведження із затриманим та дотримання його прав, передбачених КУ, КПК та іншими законами України;

- 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

- 6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.

Повідомлення про затримання особи

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи.

Якщо уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудово-

му розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення са-мостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

У разі затримання співробітника кадрового складу роз-відувального органу України при виконанні ним службових обов'язків уповноважена службова особа, що здійснила затри-мання, зобов'язана негайно повідомити про це відповідний розвідувальний орган.

У разі затримання державного виконавця чи приватного виконавця уповноважена службова особа, яка здійснювала за-тримання, зобов'язана протягом 24 годин повідомити про це Міністерство юстиції України, а щодо осіб, які є приватними виконавцями, – Міністерство юстиції України та Раду приват-них виконавців України.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), упо-вноважений законом на надання безоплатної правової допо-моги. У разі неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваже-ним законом на надання безоплатної правової допомоги, упо-вноважена службова особа негайно повідомляє про це відпо-відний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги.

Службова особа, відповідальна за перебування затрима-них, зобов'язана перевірити дотримання вимог щодо зазначе-ного повідомлення, а в разі його нездійснення повідомити про затримання самостійно.

Попередньо вивчивши історію розвитку інституту за-тримання в Україні, чинне кримінальне процесуальне зако-нодавство, міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, а також практику застосування затримання за КПК України 2012 р., пропонуємо доповнити його такими положеннями стосовно затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину:

1. У ст. 3 КПК «Визначення основних термінів Кодексу»:

Затримання – це захід процесуального примусу, що пере-дбачає короткочасне позбавлення волі особи за обґрунтованою підозрою у вчиненні злочину, за який передбачено покарання

у вигляді позбавлення волі з метою з'ясування причетності особи до злочину.

Затриманим вважається той, кого, згідно з підставами затримання за підозрою у вчиненні злочину, фактично позбавлено можливості вільно пересуватися.

2. У ст. 208 КПК до ч. 1 додати одним із випадків затримання: «Коли встановлено, що ця особа розшукується компетентними органами іноземної держави з метою її екстрадиції».

До ч. 4 ст. 208 КПК додати: «Про затримання особи слід повідомити родичам або іншій особі, яку назве підозрюваний, не пізніше ніж через три години з моменту затримання».

До ч. 5 ст. 208 КПК додати: «У протоколі затримання зазначати додаткові дані попереджувального характеру (стан здоров'я, наявність чи відсутність наркозалежності тощо)».

3. Внести зміни у норми, що стосуються затримання, з метою приводу, зокрема закріпити затримання за ухвалою суду саме як тимчасовий запобіжний захід, не визначаючи його мети. Оскільки можуть виникати ситуації, де необхідно застосувати затримання, однак підстав, відповідно до ст.ст. 207, 208 КПК, недостатньо (наприклад, немає ознак «безпосередньо, щойно після вчинення»), а метою затримання є запобігання ризикам, передбаченим у ст. 177 КПК, а не привід підозрюваного в суд для обрання запобіжного заходу.

4. У ст. 482 КПК до ч. 2 додати: «Без згоди Верховної Ради України до народного депутата може бути застосовано затримання або утримання під вартою чи арешт до винесення обвинувального вироку судом у випадку затримання народного депутата під час або одразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину».

5. У ст. 482 КПК додати ч. 5 такого змісту: «Не можуть бути заарештовані або затримані глава дипломатичного представництва та дипломатичний персонал, а також члени їх сімей, якщо вони проживають разом та не є громадянами України, користуються особистою недоторканністю. Не може бути затриманий дипломатичний кур'єр, статус якого підтверджується офіційним документом, під час виконання своїх обов'язків».

Надані пропозиції спрямовані на вдосконалення порядку застосування затримання в кримінальному процесі України, враховуючи тенденції розвитку інституту затримання загалом.

1.3. Порівняльна характеристика інститутів затримання зарубіжних держав та України

Досліджуючи розвиток сучасного права, вважаємо порівняння правових систем різних держав, безумовно, актуальним, з огляду на процеси світової глобалізації. Відповідний порівняльний аналіз допоможе забезпечити поступове реформування національної системи без «примусових експериментів», зберігаючи українські традиції [12, с. 10]. Для того, щоб ефективно забезпечити виконання головних завдань, поставлених перед засобами процесуального примусу, потрібно максимально вдосконалити та забезпечити закріплення порядку затримання у законодавстві, зважаючи на нові реалії сучасності. Відповідно, для ґрунтовного дослідження в сучасних умовах інституту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення необхідно вивчити й проаналізувати досвід зарубіжних держав.

У сучасному світі, як відомо, є різні правові системи, які поділяються на групи:

1) англосаксонського або англо-американського права (Англія, США, Канада, Нова Зеландія тощо);

2) романо-германського або континентального права (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія тощо).

Окрім вказаних, виокремлюють групу слов'янської правової сім'ї, до якої ввійшли країни колишнього СРСР (Польща, Болгарія, Угорщина, Румунія, Чехія, Словаччина тощо) [46, с. 18].

Із метою ефективного здійснення порівняльного аналізу законодавства зарубіжних держав та України вважаємо за доцільне вибрати для порівняння країни різних груп, наприклад США, Італію та Росію.

Розглядаючи право США, слід зазначити, що воно сформоване і на основі судових рішень – прецедентів, і нормативних актів (конституції, законів, підзаконних актів). Обидва джерела права діяли паралельно. Прецедентне право здавна існувало в США, але з часом під впливом європейського континентального права у США з'явилися нормативно-правові акти, зокрема кримінального процесуального спрямування. Тож право США можна вважати частково кодифікованим,

оскільки в країні діють Конституція США та конституції штатів, також у штатах (Каліфорнія, Іллінойс, Нью-Йорк тощо) діють кримінальні процесуальні кодекси [117, с. 51]. Однак указані нормативні акти не посіли визначального місця, такого як у країнах із континентальною системою права, оскільки для американських юристів не кодекси і закони, а саме судове прецедентне право має важливіше значення [192, с. 120].

Слід зазначити, що, крім того, правова система США є неоднорідною, а саме складається з федеральної системи права та систем штатів. Федеральний кримінальний процесуальний кодекс складається з норм, зібраних у ч. 2 Розд. 18 Зводу законів США [24, с. 136]. У кримінальних процесах штатів є невеликі розбіжності між законодавчими актами окремих штатів, але це не відкидає спільності та схожості між загальними й конкретними правовими інститутами, що зумовлено спільною історичною долею.

Щодо затримання, то загальнообов'язковою на території всіх штатів є Поправка IV Конституції: «Право народу на охорону особистості, житла, цінних паперів і майна від безпідставних обшуків і арештів не повинно порушуватись, ордери на обшук або арешт не будуть видаватись без достатніх підстав, підтверджених присягою чи урочистою заявою. Такі ордери повинні містити детальний опис місця обшуку, а також осіб чи майна, що підлягають арешту» [75, с. 40].

Слід зазначити, що у кримінальному процесі США немає такого терміна, як адміністративне затримання. В перекладі слово затримання (арешт) позначене терміном «detention», який означає, що громадянин позбавляється права вільно пересуватись і може це робити тільки з дозволу поліцейського чи іншої офіційної особи, яка має право проводити затримання. Надалі тільки суд приймає рішення про звільнення чи утримання під вартою порушника [121, с. 241]. Позитивність цього моменту в тому, що на практиці не завжди у разі виникнення підстав фізично затримати особу з точністю можна стверджувати, в якому саме порушенні її слід підозрювати: у вчиненні кримінального правопорушення чи у вчиненні адміністративного проступку; відповідно яке потрібно застосувати затримання адміністративне чи кримінальне процесуальне. Наприклад, підозрюючи особу в незаконному зберіган-

ні наркотичних засобів без мети збуту, кількість наркотичного засобу, що зберігається, впливає на кваліфікацію діяння, яке може кваліфікуватись за ч. 1 ст. 309 КК України, або ст. 44 КУпАП. Зрозуміло, що точніше якісний склад речовини ймовірно наркотичної й її кількість буде визначено експертом, тому в разі виникнення підозри щодо злочинних дій порушника на практиці можуть виникати похибки при застосуванні затримання та його оформленні. Однак, враховуючи наведений приклад, в Україні, на наш погляд, не слід ототожнювати початковий етап (захоплення особи) у кримінальному процесуальному й адміністративному законодавстві. Через виникнення підозри у практичного працівника особа може бути затримана на розсуд працівника або в порядку адміністративного чи кримінального процесуального затримання. Якщо ж після проведення дослідження вилученої речовини (в зазначеному прикладі) виявиться, що працівники повинні діяти у кримінальному полі, а не в адміністративному або навпаки, то надалі вони можуть скорегувати свою діяльність відповідно до підтвердження або непідтвердження своєї підозри.

Пропонуємо розглянути процес проведення кримінального процесуального затримання у штаті Каліфорнія.

Застосовувати затримання (арешт) стосовно підозрюваної особи у випадках, передбачених законом вказаного штату, має право працівник поліції або приватна особа (§ 834 Penal Code) [219, с. 540].

Затриманням, згідно з законодавством Каліфорнії, вважається фактичне обмеження свободи, термін якого обчислюється з моменту знаходження особи в розпорядженні працівника поліції чи іншої приватної особи, що застосувала затримання.

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, може проводитись і за наявності судового ордеру, і без нього. Так, працюючи над розкриттям злочину, поліція може проводити затримання лише з дозволу суду згідно з виданим судом ордером. Однак у разі виявлення поліцією злочину під час безпосереднього виконання функції охорони громадського порядку поліція має право затримувати без ордеру на арешт [179, с. 43, 44].

Вважаємо виправданим проводити затримання згідно з дозволом суду або без нього (в США – ордера), оскільки це забезпечує ефективність проведення розслідування загалом й водночас надає певні гарантії прав підозрюваному.

Розглянемо детально випадки затримання без судового дозволу у США (штаті Каліфорнія).

Співробітник поліції має право затримати особу без ордера у разі, якщо:

1) співробітник поліції має підставу вважати, що особа, яку він збирається затримати, вчинила публічне правопорушення в його присутності;

2) особа вчинила тяжкий злочин, хоча і не в присутності співробітника поліції, який її арештовує;

3) співробітник поліції має підстави вважати, що особа, яку він затримує, вчинила тяжкий злочин, незалежно від того, чи такий злочин було дійсно вчинено (§ 836 Penal Code) [219, с. 542].

Приватна особа має право затримати іншу особу:

1) за вчинене в її присутності правопорушення або за спробу його вчинити;

2) якщо є підстави вважати, що особа вчинила тяжкий злочин, хоч і не в її присутності;

3) якщо є факт учинення тяжкого злочину й є достатні підстави підозрювати особу у вчиненні злочину (§ 837 Penal Code) [219, с. 544].

Якщо особа затримана без судового ордера, то її потрібно доставити до судді без зволікань, але не пізніше 48 годин із моменту затримання (§ 825 Penal Code) [219, с. 508]. Суд, розглядаючи фактичні дані по суті вчиненого злочину, вирішує, чи доцільно надалі утримувати особу під вартою, чи ні.

У процесі затримання, згідно з ордером, працівник поліції насамперед подає фактичні дані по суті справи судді, після чого отримує ордер на арешт. Із моменту видачі ордера на арешт особа офіційно набуває статусу підозрюваного.

Якщо працівник не може знайти підозрювану особу, щоб застосувати затримання, то він повертає ордер на арешт у відділення поліції. Якщо протягом декількох днів місце перебування підозрюваного невідоме, то його дані (ім'я, дата народження, фізичний опис, номер соціального страхування, номер

посвідчення водія і характер правопорушення) вносяться до бази даних інформаційного центру (National Crime Information Centre (NCIC)). Оперуючи даними інформаційного центру, полісмени мають можливість знайти особу, підозрювану у вчиненні злочину, наприклад, під час будь-якої рядової перевірки транспортного засобу чи перевірки особистих документів. Завдяки NCIC полісмен може швидко отримати відповідь на свій запит, яка також слугує тимчасовим ордером на арешт розшукуваної особи й є підставою затримання [218, с. 94].

Існування в США високо розвинутої інформаційної системи значно полегшує роботу в сфері розшукової діяльності. Використання інформаційно-технічних засобів закріплено в правових нормах законодавства і має офіційний характер. Так, § 850 Penal Code [219, с. 548] регламентує використання телеграфного ордера на арешт, а саме працівник поліції, отримавши телеграфну копію ордера на арешт або електронну копію, що може бути відправлена через будь-який електронний пристрій, має право діяти так, наче він отримав оригінал ордера, виданий суддею. Звісно, такі широкі можливості дій працівника поліції за допомогою інформаційної бази даних значно поліпшують ефективність роботи щодо затримання за підозрою у вчиненні злочину.

Будь-який працівник поліції під час застосування затримання та за наявності достатніх підстав може застосовувати силу в розумних межах, метою використання якої є подолання опору або запобігання втечі затримуваного (§ 835a Penal Code) [219, с. 542].

Порівнюючи інститут затримання США з відповідним інститутом в Україні, слід зазначити наявність різного підходу до врегулювання цього процесу в законодавстві. Це можна пояснити тим, що США й Україна є представниками різних правових систем. В Україні застосовуються правові норми, які передбачені лише в законодавчих актах спеціально виданих, з метою врегулювати те чи інше коло правовідносин. В США, крім законодавчих актів, застосовують й прецедентне право, тобто аналогію закону. Зазвичай правові норми, що стосуються основних питань кримінального процесу, зібрані в кримінальному процесуальному кодексі, але на практиці конкретні випадки врегулюються за аналогією до

попередніх, не порушуючи водночас основних норм кримінального процесуального права. Крім вказаного, є деякі відмінності між кримінальними процесами України і США. Наприклад, в КПК України чітко вказано підстави затримання; в процесі США – суд, розглядаючи конкретні факти, визначає по суті, чи є підстави для затримання особи, чи ні. В законодавчих збірниках права вказано лише підстави проведення арешту, що проводиться без судового ордеру (§ 836, § 837 Penal Code), які ґрунтуються на переконаннях працівників поліції чи приватних осіб. Нечітке закріплення процесу затримання в законодавчих правових актах можна пояснити існуванням практики застосування прецедентних рішень.

Така правова система в США є результатом багатовікового нашарування досвіду розслідування злочинів і є нетиповою для українського кримінального процесу.

Важливе значення в процесуальній діяльності поліції США має робота з інформацією, а саме збір інформації в централізовані бази даних (NCIC) і швидка передача її за місцем вимоги за допомогою сучасних досягнень техніки. Наявність у кодексі правової регламентації використання телеграфного ордеру, переданого через будь-які електронні пристрої, безперечно свідчить про високий рівень застосування в процесуальній діяльності інформаційних технологій. Вважаємо, що введення в повсякденне користування працівників поліції України подібної інформаційної системи та забезпечення правового регламентування в кримінальному процесуальному законодавстві, проведення затримання підозрюваної особи згідно з даними, отриманими за допомогою телекомунікації або будь-якого іншого пристрою, позитивно вплинуло б на ефективність розкриття злочинів загалом.

Далі розглянемо порядок проведення кримінального процесуального затримання в Італії, що належить до групи континентального права.

Так, згідно з ст. 382 КПК Італії [217, с. 198], схопленням на місці злочину вважається той, кого застали в момент учинення злочину, або той, хто одразу після злочину переслідується кримінальною поліцією, потерпілою особою чи іншими особами, або кого застали з речами або слідами, з яких випливає, що ця особа вчинила злочин безпосередньо перед затриманням.

В українському КПК схоплення включене в поняття затримання й окремого роз'яснення не має.

Право застосовувати арешт до підозрюваної особи, згідно з КПК Італії, мають співробітники поліції, потерпілі й інші особи. Залежно від тяжкості злочину процесуальний закон Італії диференціює випадки, в яких підозрювану особу необхідно затримати (обов'язковий арешт на місці злочину) та випадки, в яких застосування затримання є лише правом (необов'язковий арешт на місці злочину).

Так, згідно з ст. 380 «Обов'язковий арешт на місці злочину», КПК Італії офіцери та агенти кримінальної поліції здійснюють арешт кожного, кого застали на місці умисного вчинення злочину чи під час спроби його вчинення, якщо за вчинення злочину встановлено покарання у виді довічного ув'язнення або позбавлення волі не нижче мінімального строку від п'яти років і максимального до двадцяти років [217, с. 195–197]. Відповідно до ст. 381 КПК Італії, передбачено необов'язковий арешт, а саме офіцерам та агентам кримінальної поліції надано право арештовувати осіб, яких застали на місці вчинення умисного злочину чи при спробі його вчинення, якщо за вчинений злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі більше максимального строку до трьох років; або неумисного злочину, для якого встановлено покарання у виді позбавлення волі не вище максимального строку до п'яти років [217, с. 197–198]. Окрім того, в ст.ст. 380, 381 КПК Італії додається перелік злочинів, за вчинення чи спробу вчинення яких застосовується затримання.

У випадках, передбачених ст. 380, кожна особа має право здійснити арешт на місці злочину, коли йдеться про посадові злочини. Особа, яка здійснила арешт без зволікання, повинна передати затриманого та речі, які є доказом злочину, кримінальній поліції, що складає протокол передачі та видає про це копію (ст. 383 КПК Італії) [217, с. 198].

Окрім захоплення на місці вчинення злочину, працівниками поліції може бути здійснене затримання підозрюваного, якщо в нього виявлено фальшиві документи, що дає підстави допускати можливість утечі підозрюваного.

У ст.ст. 380–383 КПК Італії детально регламентовано підстави застосування затримання, завдяки чому максимально

виключають суб'єктивний фактор, що впливає на прийняття рішення, – застосовувати чи ні кримінальне процесуальне затримання.

Офіцери й агенти кримінальної поліції, які здійснили затримання, або яким передали затриманого, повинні негайно повідомити про це прокурора. Офіцери та агенти поліції у найкоротші строки, але не пізніше 24 годин із моменту затримання, передають затриманого у розпорядження прокурора (ст. 386 КПК Італії) [217, с. 199]. Далі впродовж 28 годин прокурор робить запит на підтвердження затримання до відповідного судді. Не пізніше наступних 28 годин суддя призначає час судового засідання для підтвердження затримання, де обирає затриманому подальше утримання під вартою або звільняє його з-під варту (ст.ст. 390, 391 КПК Італії) [217, с. 200–201].

Позитивним моментом у регламентації інституту кримінального процесуального затримання Італії є детальне визначення, за які злочинні діяння арешт особи – обов'язковий, а за які – лише можливий. Порівнюючи вказане з відповідними нормами українського законодавства, слід наголосити, що положення норм КПК України не надає такої детальної регламентації, що надає більшу ймовірність існуванню суб'єктивного фактора при вирішенні питання стосовно застосування затримання до підозрюваного.

Далі розглянемо інститут кримінального процесуального затримання Росії.

Порядок проведення затримання підозрюваного у Російській Федерації (далі – РФ) регламентується в Главі 12 «Затримання підозрюваного», Розділі IV «Заходи процесуального примусу» [196].

Орган дізнання, дізнавач чи слідчий, згідно з ст. 91 КПК РФ, має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено відповідальність у виді позбавлення волі, за наявності однієї з таких підстав:

- 1) якщо особу застали під час учинення злочину або безпосередньо після його скоєння;
- 2) коли потерпілі або очевидці вкажуть на цю особу як на ту, що вчинила злочин;
- 3) якщо на особі або її одязі, при ній або в її житлі будуть виявлені явні сліди злочину.

За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, вона може бути затримана, якщо намагалася втекти або не має постійного місця проживання, або не встановлена її особистість, або якщо слідчим за погодженням керівника слідчого органу чи дізнавачем за погодженням прокурора у суд направлено подання про обрання стосовно цієї особи запобіжного заходу у виді позбавлення волі.

Після доставлення підозрюваного в орган дізнання або до слідчого протягом трьох годин повинен бути складений протокол затримання, в якому вказують обставини затримання. Про проведені затримання протягом 12 годин із моменту затримання необхідно в письмовому виді повідомити прокурора (ст. 92 КПК РФ).

Підозрюваний підлягає звільненню за постановою дізнавача або слідчого, якщо:

1. Не підтвердилась підозра у вчиненні злочину.
2. Немає підстав для застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.
3. Затримання було проведені з порушенням.

Після закінчення 48-годинного строку з моменту затримання підозрюваний підлягає звільненню, якщо стосовно нього не був обраний запобіжний захід у виді позбавлення волі або суд не продовжив строк затримання (ст. 94 КПК РФ) [196].

КПК РФ 2001 р. прийнятий під впливом міжнародних тенденцій розвитку інституту затримання, а саме підвищення ефективності дотримання прав підозрюваної особи під час застосування затримання. Деякі положення нового кодексу РФ стосовно затримання звичайно поліпшують становище затриманої особи (наприклад, скорочення строку затримання), однак загалом кодекс відтворює радянський інститут затримання.

На нашу думку, скорочення строку затримання з 72 годин до 48 годин не є необхідним з огляду на ефективніший захист законодавством права затриманого. Вважаємо строк 72 години оптимальним для визначення, чи відповідає дійсності підозра у вчиненні кримінального правопорушення затриманою особою. Доцільніше детально продумати процедуру контролю з боку суду як незалежного органу держави та перевірки ним законності проведення затримання.

З огляду на проаналізовані історичні, порівняльні та понятійні аспекти вивчення інституту затримання слід визначити затримання як захід примусу, що не може бути слідчою дією, оскільки саме собою воно не містить ні пізнавальних, ні пошукових операцій, які є необхідним атрибутом слідчих дій.

Підсумовуючи наведене в розділі 1, зазначимо, що на території України в різні історичні періоди діяли норми не тільки українського, а й зарубіжного права (литовські, польські, австро-угорські, російські). Тому розвиток інституту затримання в Україні був поетапним, беручи до уваги історичні періоди й особливості впливу сусідніх держав на розвиток національного законодавства.

Затримання потрібно вважати одним із найдавніших видів обмежень, що підтверджується першими письмовими нормами права: русько-візантійськими договорами, Руською Правдою, Литовськими статутами тощо. Однак як інститут затримання він виокремився у джерелах права, лише починаючи з XIX ст. – у Кримінально-процесуальному кодексі Австрії (1873 р.) та Статуті кримінального судочинства Росії (1864 р.).

Фактичне затримання та доставлення особи є невід'ємними елементами кримінального процесуального затримання, що не мають адміністративного характеру.

Строк затримання слід відраховувати з моменту фактичного обмеження прав і свобод особи, тобто фізичного затримання.

Здійснивши порівняльний аналіз міжнародного та національного досвіду на прикладі США, Італії, Росії й України (держав, що представляють відповідно англосаксонську, романо-германську та слов'янську правові системи), виявлено позитивні сторони застосування кримінального процесуального затримання у вказаних країнах, що частково враховано під час прийняття КПК України 2012 р.

Розділ 2

СЛІДЧА СИТУАЦІЯ ЯК ФАКТОР, ЩО ВИЗНАЧАЄ ТАКТИКУ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

2.1. Поняття і класифікація слідчих ситуацій

Розслідування кримінальних правопорушень можна розглядати з погляду ситуативного підходу, оскільки розслідуванню злочинів характерна ситуативність, що полягає у зміні ситуацій залежно від багатьох факторів. Вивчаючи конкретні випадки кримінальної діяльності (ситуації) та застосовуючи науковий потенціал, можна швидше й ефективніше віднайти правильний вихід із проблемної ситуації, на основі якого надати корисні рекомендації практичним працівникам щодо розслідування злочинів. Такий підхід сприяє взаємодії науки та практики й спрямований на вирішення проблем останньої. Тому недавнім часом детальніше розглядається поняття слідчої ситуації, місце якого в ієрархії криміналістичних знань нині наразі не визначено, з огляду на це вчені пропонують неоднакові підходи до його розуміння [62, с. 238].

Дослідження слідчих ситуацій є дуже важливим і перспективним, оскільки це необхідний елемент під час розробки методичних рекомендацій, максимально наближених до потреб практики [13, с. 33], адже саме в практичному застосуванні полягає їх цінність [194, с. 30]. Основним завданням будь-якої науки, на нашу думку, є максимальне використання її напрацювань і здобутків із практичною метою. Тож одним із напрямів розвитку сучасної криміналістики є вивчення слідчих ситуацій.

Окрім вказаного, слід зазначити, що властивість ситуацій постійно змінюватись залежно від багатьох суб'єктивних та об'єктивних факторів обумовлює потребу перманентно го вивчення цього явища, постійного оновлення інформації

про можливу трансформацію вивчених нами ситуацій. Наприклад, у часовому просторі постійно змінюється світогляд суспільства загалом, що може бути зумовлене економічним розвитком держави, технічним прогресом тощо. Зважаючи на те, що суспільний світогляд має безпосередній вплив на світобачення кожної людини, вважаємо реальною зміну світогляду конкретного суб'єкта (із злочинного на правовий або навпаки). Маємо на увазі зміну світогляду суб'єкта, що зумовлена зовнішніми факторами, через які типові слідчі ситуації, вивчені нами раніше, втрачають актуальність. Скажімо, особі, яка вчиняла кримінальні правопорушення, за певних умов це стало «невигідно», що могло бути пов'язано із зміною соціального становища суб'єкта або зміною правових норм законодавства. Таких прикладів можна навести безліч, позаяк будь-яку ситуацію можна вважати якісно новою (іншою) лише у разі зміни хоча б однієї з її складових. З огляду на те, що слідчих ситуацій може бути безліч, цілком раціональним є групування конкретних ситуацій у типові, на основі яких розробляються методичні рекомендації для практиків.

Типові моделі допомагають орієнтуватись у складній обстановці за дефіциту корисної інформації, насамперед на початковому етапі розслідування, зменшують непродуктивні затрати часу, сил та засобів і сприяють оптимізації розслідування [77, с. 8].

Виокремлення досліджень слідчих ситуацій як нового напрямку в науці є позитивним моментом, який потребує ґрунтовного вивчення. Тому вважаємо дослідження слідчих ситуацій безперечно актуальними. Крім того, слідчим ситуаціям характерна динамічність, постійний розвиток, перехід із одного стану в інший [51, с. 15].

У криміналістиці питання, пов'язані з слідчими ситуаціями, почали досліджувати наприкінці 50-х років ХХ ст. Період до другої половини 70-х рр. можна охарактеризувати як ранній період формування теорії слідчої ситуації [39, с. 7]. У літературі цього періоду були закладені основи ситуаційного підходу до розслідування, сформувався термінологія, були подані перші визначення слідчих ситуацій, їх структура, перші класифікації. В 70-х рр. узагальнення результатів дослідження наукових праць і слідчої практики в аспекті ситуативності призвело до

розуміння розслідування злочинів як ситуаційно залежного пошуково-пізнавального процесу [97, с. 141]. Як зауважив І. Герасимов, вчення про слідчу ситуацію сприяє підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів з розкриття і розслідування злочинів [38, с. 6].

Дослідженням слідчих ситуацій, а також розробкам класифікаційних систем присвятили свої наукові праці українські та зарубіжні науковці, а саме: Р. Белкін, Л. Драпкін, А. Васильєв, В. Гавло, А. Колесніченко, І. Герасимов, О. Баєв, В. Лисиченко, В. Бахін, Т. Волчецька, А. Головін, Н. Яблоков та ін. Запропоновано варіанти класифікацій слідчих ситуацій, однак результати цих класифікаційних досліджень мають деякі відмінності, пов'язані з тим, що вчені, проводячи класифікацію слідчих ситуацій, можуть по-різному підходити до визначення поняття цього явища. Вважаю, що потрібно насамперед визначити сутність поняття слідчої ситуації, опісля намагатись визначити найвдалішу її класифікацію.

Наразі нема загальноприйнятого визначення слідчої ситуації [23, с. 4]. Є декілька формулювань, які дещо по-різному трактують поняття. У криміналістичній літературі висловлювання щодо поняття слідчої ситуації умовно поділяють на три групи:

1) ті, що характеризують слідчу ситуацію переважно як обстановку розслідування;

2) ті, згідно з якими слідча ситуація формується переважно під впливом зібраної у провадженні інформації, що характеризує стан розслідування;

3) ті, що містять положення, відповідно до яких слідчу ситуацію складають і обстановка, і стан розслідування [32, с. 16, 26].

Перший варіант розуміння поняття «слідча ситуація» – це сукупність умов, що об'єктивно виникли на момент проведення розслідування злочину й утворюють реальну обстановку в цей момент, встановлюючи необхідність подальшого вибору дій і прийняття конкретних рішень. Прихильником такого розуміння поняття слідчої ситуації є Р. Белкін, який суттєво вплинув на формування визначення слідчої ситуації саме як обстановки розслідування. Формулюючи визначення поняття слідчої ситуації, він узяв за першооснову словникове

тлумачення слова «ситуація» (франц. situation, від латинського situs – положення), що означає поєднання умов і обставин, які створюють визначену обстановку, положення. Відповідно, слідчою ситуацією науковець вважає сукупність умов, у яких на цей момент провадиться розслідування, тобто ту обстановку, в якій здійснюється процес доказування [22, с. 134, 135].

Дещо іншим підходом до визначення сутності поняття «слідча ситуація» є так званий інформаційний підхід, засновник якого – Л. Драпкін. Учений визначає слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є істотні ознаки і властивості обставин, що мають значення у розслідуванні провадження, зв'язки і відносини між ними, а також між учасниками процесу розслідування, що настали, чи можливі результати дій сторін [50, с. 142–143]. Якщо в першому випадку слідчу ситуацію визначають як реальну обстановку, що виникла, то, згідно з іншим поглядом, – це інформація про цю ж реальну обстановку, що виникла. Відповідно, до другої групи умовно можна віднести ті визначення поняття слідчої ситуації, відповідно до яких вона постає як явище, сформоване під впливом інформаційних даних про реальну обстановку, яка виникла та характеризує слідчу ситуацію як стан розслідування, а також охоплює шляхи і можливості його проведення.

Вважаю найвдалішими визначення слідчої ситуації, висловлені вченими, що поєднують у собі розуміння цього поняття і як обстановки розслідування, і як інформаційних даних про цю обстановку, які умовно потрібно віднести до третьої групи сформульованих понять слідчої ситуації. Отже, третю групу формують ті поняття слідчої ситуації, які визначають її і як обстановку розслідування, і як дані (інформацію) про цю обстановку, тобто стан розслідування.

Оскільки ситуалогія в криміналістиці є порівняно новим напрямом у розвитку науки, то виникнення різних поглядів є невід'ємним елементом у процесі давання найточніших визначень об'єктів, що вивчаються. Як висловився В. Бахін, розбіжності у розумінні поняття слідчої ситуації не слід вважати суперечностями, а радше відображенням його різних сторін, що є результатом пізнання. Під поняттям «слідча ситуація» В. Бахін розуміє об'єктивну реальність, фактичну обстановку,

а результатом її пізнання – дані про неї, що відображають цю обстановку з метою розкриття злочину [15, с. 189–190].

Детальніше розглядаючи напрям ситуалогії в криміналістиці, Т. Волчецька визначає слідчу ситуацію як сформоване на конкретний момент розслідування положення, що характеризується:

- станом слідчої обстановки;
- ступенем пізнання слідчої ситуації;
- тактико-процесуальними особливостями слідства;
- психологічними його особливостями;
- планово-організаційним забезпеченням слідчої діяльності.

Зважаючи на викладене, Т. Волчецька під поняттям «слідча ситуація» розуміє ступінь інформаційної поінформованості слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз і оцінка якого дають змогу слідчому прийняти найдоцільніше рішення [36, с. 93]. Аналізуючи поняття слідчої ситуації, дане Т. Волчецькою, не можна цілком погодитись із ним, оскільки визначення слідчої ситуації через призму суб'єктивного сприйняття не досить вдале.

Однак частина науковців, досліджуючи проблеми слідчої ситуації, переконані, що для визначення слідчої ситуації повинен бути введений суб'єкт пізнання. Наприклад, А. Шеремет стверджує: «Слідча ситуація – це, з одного боку, об'єктивна реальність, а з іншого – пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, що існує на конкретний момент» [208, с. 212].

С. Веліканов визначає слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов (стану й обстановки) розслідування, сприйнятих, оцінюваних і використовуваних слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [32, с. 36].

Вважаю, що обстановка розслідування, інформацію про яку зберігають матеріальні чи ідеальні носії, може існувати без суб'єкта розслідування (наприклад, під час передачі матеріалів провадження процесуальному прокурору на вивчення), тому вводити в поняття «слідча ситуація» суб'єкт розслідування невиправдано. Обстановка, а також дані про неї існують

незалежно від слідчого чи іншого суб'єкта. Інформація про обстановку розслідування лише потрапляє в свідомість особи, що розслідує ситуацію, через пізнання та сприйняття. Слідчий чи інші суб'єкти, що беруть участь у процесі доказування, лише діють у реальній обстановці (ситуації), а не є елементом визначення цієї обстановки.

Надаючи будь-якому об'єктивному явищу пояснення та визначення, слід насамперед керуватись законами логіки, за допомогою яких намагатись якомога точніше передати словами сутність явища, що об'єктивно існує. Доведемо, що в криміналістиці поняття «слідча ситуація» охоплює обстановку розслідування й інформацію про цю обстановку.

Із погляду розуміння слідчої ситуації тільки як обстановки розслідування можна допустити існування фактичної ситуації, дані щодо якої невідомі. Однак у рамках науки криміналістики недоцільно розглядати такі ситуації, оскільки головним завданням ситуаційного підходу є розробка найефективніших варіантів позитивного вирішення конкретних ситуацій, а щодо існування обстановки, стосовно якої немає даних, таке неможливо. Крім указанного, існування обстановки, про яку немає інформації, можна поставити під сумнів. Теоретично можливим із наукового погляду розглядати слідчу ситуацію (конкретну обстановку), яка об'єктивно існує, але в момент її існування немає інформаційних даних про неї. Однак ця ситуація не є об'єктом дослідження з практичного погляду. Тому вважаю, що поняття слідчої ситуації тільки як обстановки розслідування в криміналістиці є неповним.

Також, на нашу думку, неправильно розглядати слідчу ситуацію тільки як інформацію, оскільки інформація не може існувати сама собою, адже вона завжди характеризує якесь явище: нема явища – нема інформації про нього.

Окрім указанного, серед науковців тривають суперечки: одні вчені переконані, що слідча ситуація знаходиться всередині процесу розслідування, інші стверджують, що слідча ситуація є зовнішньою щодо процесу розслідування. Вважаю, що такі розбіжності виникають через відмінності у розумінні поняття слідчої ситуації.

Із погляду Т. Волчецької, обидва: «внутрішній» та «зовнішній» характер ситуації, слід вважати характеризуючими параметрами слідчої ситуації [36, с. 92].

Такої самої думки щодо цього питання дотримується В. Шепітько, який вважає, що «поняття слідчої ситуації можна розглядати у двох аспектах, один з яких охоплює стан самого розслідування на даному етапі і має внутрішній характер, тобто містить сукупність умов, за яких відбувається в даний момент процес розслідування, і носить певний зовнішній характер» [80, с. 167].

Погоджуємось із Т. Волчецькою й Ю. Шепітьком у тому, що слідчу ситуацію слід розглядати паралельно з внутрішнього та зовнішнього боку, що не суперечить одне одному.

Далі вважаємо за доцільне детально проаналізувати структуру слідчої ситуації: компонентний склад, а також визначити коло факторів, що безпосередньо впливають на її формування.

Слідча ситуація – поняття складне й багатоаспектне, яке становить собою системне утворення, сформоване з різних складових. Залежно від комбінації компонентів може утворюватись безліч конкретних ситуацій. Окрім того, безпосередньо впливають на утворення тієї чи іншої ситуації інші фактори суб'єктивного й об'єктивного характеру, які до її структури не входять. Зауважимо, що не слід поєднувати фактори, що впливають на встановлення чи зміну слідчої ситуації, та компоненти (елементи), що є складовою ситуації.

До об'єктивних факторів слідчої ситуації можна віднести:

- наявність та якість інформації про кримінальне правопорушення, що має доказове значення;
- здатність носіїв доказової інформації зберігати дані;
- наявність в цей момент у розпорядженні слідчого, оперативного працівника необхідних сил і засобів, а також можливість їх використання;
- наявне в цей момент кримінальне та кримінальне процесуальне регламентування в законодавстві події, що виникла.

До суб'єктивних факторів слід віднести:

- похідні від діяльності суб'єкта розслідування;
- похідні від поведінки учасників кримінального процесуального розслідування;
- суб'єктивні якості слідчого, що проводить розслідування (життєвий досвід, рівень знань, здатність діяти в екстремальних умовах).

Над системою та побудовою схеми компонентів слідчої ситуації працювали А. Гусаков, І. Лузгін, В. Образцов, Т. Волчецька, С. Великанов та інші, проте найпоширенішою нині є схема, запропонована Р. Белкіним [22, с. 95].

Складові слідчої ситуації Р. Белкін пропонує поділити на такі чотири групи:

- компоненти психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим і особами, які протистоять йому, вияв психологічних якостей слідчого, осіб, що проходять у справі;

- компоненти інформаційного характеру: обізнаність слідчого (про обставини правопорушення, можливі докази, можливості їх виявлення й експертного дослідження тощо); обізнаність осіб, які протистоять слідчому, й інших осіб, що є учасниками досудового провадження (про ступінь інформованості слідчого і свідків, про виявлені чи невиявлені докази, про наміри слідчого тощо);

- компоненти процесуального і тактичного характеру: стан розслідування, можливість обрання міри запобіжного заходу, ізоляції один від одного осіб, що є учасниками досудового провадження;

- компоненти матеріального й організаційно-технічного характеру: наявність комунікацій між черговою частиною й оперативно-слідчою групою; наявність засобів передачі інформації з облікових інформаційних центрів; можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами тощо [22, с. 137]

Загалом погоджуючись із запропонованою структурою слідчої ситуації, вважаємо, що компоненти матеріального й організаційного характеру доречно віднести до об'єктивних факторів, які впливають на формування слідчої ситуації. На нашу думку, ці компоненти не є частиною складу слідчої ситуації, а існують поза її межами та розкривають об'єктивний фактор – можливість використовувати слідчим наявні в цей момент необхідні сили і засоби [22, с. 135].

Виникають різні погляди щодо питання, чи включати до поняття ситуації її оцінку суб'єктом розслідування.

І. Герасимов стверджує, що ні в науковому аспекті, ні тим паче практично розірвати зміст слідчої ситуації (її ознаки) з її оцінкою слідчим подумки не тільки не можна, але й немож-

ливо. Однак така позиція науковця зазнала критики. І. Герасимов, на думку Р. Белкіна, не бачить різниці між об'єктивною реальністю (слідчою ситуацією) й її оцінкою (розумовою діяльністю). Оцінка завжди знаходиться ззовні щодо оцінюваного (Р. Белкін), тому категорично не може бути її складовою [22, с. 137].

Аналізуючи погляди І. Герасимова щодо співвідношення понять слідчої ситуації й її оцінки, Т. Волчецька раціонально зауважила, що перед тим, як оцінювати ситуацію, до моменту оцінки необхідно сформулювати своє враження про неї, визначити її компоненти, зв'язки між ними, оскільки неможливо оцінити дещо, не відображене в свідомості. Якщо ж ситуація в свідомості є сформована, то, відповідно, її оцінка знаходиться за її межами [36, с. 94].

У цьому випадку слід зазначити, що ситуація може бути неоднаково оцінена різними особами, проте наявність декількох осіб, що неоднаково оцінюють ситуацію, не означає наявність декількох ситуацій. На цю обставину вказували В. Комісаров, Н. Селіванов, О. Баєв та ін. [71, с. 94].

Щодо співвідношення понять слідчої ситуації й її оцінки повністю підтримую твердження Р. Белкіна, Т. Волчецької та інших учених, що розглядають оцінку ситуації, яка є за межами поняття.

Дослідження слідчих ситуацій у криміналістиці мають важливе значення для використання на практиці, зокрема для формування навиків поведінки у конкретних слідчих ситуаціях. Методичні рекомендації (на основі відомих та вивчених типових ситуацій) можуть суттєво полегшити роботу оперативного працівника або слідчому, оскільки є своєрідною альтернативою власного досвіду, від чого деякою мірою залежить хід розслідування. Однак, як раціонально зауважує А. Васильєв, типові ситуації не вичерпують усі можливі варіанти розвитку подій. Тож слід орієнтуватись на них і у випадках, що не охоплені ними [31, с. 158].

Одним із важливих питань, що стосуються вивчення та дослідження слідчих ситуацій, є їх класифікація. Систематизація величезної кількості багатоманітних ситуацій дає змогу ефективніше дослідити їх у визначеному порядку, що надалі

суттєво допомагає під час розробки методичних рекомендацій для практичних співробітників.

Нині є низка класифікацій, запропонованих різними вченими, де як класифікаційну основу обрано характеристику за одним із компонентів слідчих ситуацій.

Одну з перших наукових класифікацій слідчих ситуацій запропонував А. Ратинов, поділивши їх на конфліктні й безконфліктні. Ситуації, де спостерігався повний або частковий збіг інтересів учасників кримінального процесу, відсутність між ними суперечностей з приводу досягнення цілей розслідування, визначались як безконфліктні; а такі, що містили елементи протидії, були визначені як конфліктні.

Класифікацію слідчих ситуацій на прості та складні запропоновану Л. Драпкіним, можна охарактеризувати як першооснову для подальших досліджень. Складні ситуації надалі автор поділив на проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно не впорядковані та змішані [50, с. 24].

Підтримуючи думку Л. Драпкіна та визначаючи суть простих і складних ситуацій, В. Левков стверджує, що простою ситуацією є та, що виникла в інформаційних умовах, за яких можлива побудова лише однієї вірогідної моделі злочину. Складною ситуацією він вважає таку, що через недостатність інформації потребує побудови декількох вірогідних моделей учинення кримінального правопорушення [22, с. 139], [39, с. 12]. Поділ ситуацій на прості та складні загалом є вдалим, однак класифікувати ситуації на прості та складні тільки за ступенем поінформованості не зовсім правильно. Справедливо зазначає Р. Белкін, що визначена за вказаним критерієм проста ситуація може в кінцевому результаті виявитись складною внаслідок успішної протидії злочинця [22, с. 141]. Також критикує класифікацію простих і складних ситуацій за кількістю побудови ймовірних моделей учинення кримінального правопорушення А. Головін. Відсутність доказової інформації, вважає науковець, не є єдиною ознакою складності ситуації; крім того, одна версія стосовно простої ситуації не є істиною, вона повинна перевірятися під час проведення розслідування. З метою забезпечення принципу об'єктивності та повноти розслідування, навіть за наявності очевидних обставин у провадженні простої ситуації, необхідно висунути декілька

припущень, версій щодо обставин події кримінального правопорушення [39, с.13].

Підтримуючи ідею Л. Драпкіна щодо класифікації ситуацій на прості та складні, вважаю, що критика критерію, за яким науковець здійснив поділ ситуацій, є справедливою. Погоджуючись із А. Головіним, вважаю, що такий поділ слід здійснювати за ознакою ступеня впливу ситуації на прийняття рішення, тобто простою є та ситуація, в якій не виникають труднощі під час прийняття рішення у провадженні, а складною – та, що передбачає деякі труднощі.

Окрім наведеного, Л. Драпкін запропонував поділ слідчих ситуацій на початкові, проміжні та кінцеві. Ідея такого поділу була висловлена в дослідженнях багатьох учених, хоча викликає дискусію щодо визначення окремих елементів цієї системи. Так, є висловлено різні думки щодо визначення початкових слідчих ситуацій. Одна група науковців вважає, що початкові слідчі ситуації виникають на початковому етапі розслідування [91, с. 193]. Інші дослідники початкову ситуацію розглядають із моменту появи інформації про злочин [39, с. 10–11]. Вважаю, що не варто прив'язувати початкову слідчу ситуацію до початку досудового розслідування, оскільки необхідність оперативно діяти, отримавши інформацію про кримінальне правопорушення, виникає в момент її появи, а отже, можна стверджувати про об'єктивне існування початкової ситуації до внесення відомостей в ЄРДР.

Р. Белкін 1970 р. вказав на можливість типізації слідчих ситуацій. Його класифікація за цією ознакою (поділ слідчих ситуацій на типові та специфічні), а також її характеристика майже не змінились.

У наступних своїх роботах Р. Белкін доходить висновку, що раціональним є поділ слідчих ситуацій на типові та специфічні; початкові, проміжні й кінцеві; безконфліктні й конфліктні (з подальшим їх поділом), сприятливі та несприятливі для розслідування. З огляду на мету розслідування кримінального правопорушення, враховуючи завдання кримінального процесу, важливо визначити, сприятливою для розслідування правопорушення є ця ситуація чи ні. Визначення сприятливості ситуації допоможе оперативному працівнику або слідчому за необхідності застосувати заходи щодо зміни ситуації в сприятливий бік.

Грунтовно досліджуючи слідчі ситуації в рамках криміналістичної ситуалогії, Т. Волчецька небезпідставно вважає, що основою інформаційної системи, яка моделює слідчі ситуації, повинен бути класифікатор проблемної ситуації.

Підтримуючи наявний поділ ситуацій на типові та специфічні (конкретні), дослідниця передусім наголошує на відмінності типової ситуації від типОВОЇ. Типовою Т. Волчецька називає таку ситуацію, яка має низку ознак, що роблять її подібною на інші ситуації такого ж типу (виду). Під поняттям типОВОЇ ситуації, переконує вчена, слід розуміти таку, в інформаційній структурі якої переважають загальні, часто повторювані ознаки, а специфічною є така ситуація, в інформаційній структурі якої переважають атипові, тобто індивідуальні ознаки, що рідко трапляються.

Досліджуючи питання класифікації та типізації слідчих ситуацій у криміналістичній методиці, С. Веліканов запропонував поділяти слідчі ситуації на:

- початкові – проміжні – кінцеві;
- несприятливі – сприятливі;
- конфліктні – безконфліктні;
- типові – специфічні;
- прості – складні (конфліктні, проблемні, тактичного ризику, організаційно невпорядковані, змішані).

Така класифікація є вдалим узагальненням наявних у сучасній літературі класифікацій слідчих ситуацій і сприяє їх комплексному дослідженню [212, с. 148]. Позитивним моментом такого поділу можна назвати простоту у використанні, поєднану з лаконічним вмістом необхідної інформації. Однак вважаємо, що до класифікації В. Веліканова слід додати типові ситуації: як зауважує Т. Волчецька, вони дещо вирізняються від типових та специфічних ситуацій [36, с.105].

Стосовно безконфліктних ситуацій низка спірних питань. Так, у своїх роботах Р. Белкін, розглядаючи концепцію безконфліктного слідства, зауважив, що теорія «безконфліктного слідства» доводить непотрібність розслідування – роззброює слідство, знижує вимогливість слідчого до своєї роботи [22, с. 151]. Така позиція є справедливою щодо «безконфліктного слідства», але виключена щодо безконфліктних ситуацій. Розслідування злочину складається з багатьох слідчих ситуацій,

які не можуть бути безконфліктними зовсім, однак наявність частини безконфліктних ситуацій є цілком реальною.

Поділяючи складні ситуації на п'ять підгруп (конфліктні, проблемні, тактичного ризику, організаційно непорядковані, змішані), В. Великанов наслідує Л. Драпкіна. Проте в сучасній літературі деякі моменти цього поділу небезпідставно критикуються. Так, Т. Волчецька висловлює сумнів стосовно доцільності виокремлення змішаних слідчих ситуацій, оскільки будь-яку складну ситуацію, наприклад конфліктну чи проблемну, можна назвати змішаною, тому що складності, які необхідно подолати, зазвичай, не є в «чистому», ізольованому вигляді.

Окрім указаного, у методиці розслідування злочинів виокремлюють такі (основи) класифікації слідчих ситуацій за:

- 1) видом кримінального правопорушення;
- 2) структурою механізму і способу вчинення кримінального правопорушення;
- 3) характеристиками системи встановлених обставин кримінального правопорушення;
- 4) наявністю (відсутністю) підозрюваного;
- 5) стадіями розслідування;
- 6) видами слідчих дій і тактичних прийомів тощо.

Конкретизація зазначених основ класифікації може бути подана так:

- вид розслідуваного кримінального правопорушення;
- повнота первинної інформації: сліди злочину (матеріальні й ідеальні; відбулися повно, неповно, не відбулися);
- наявність (відсутність) даних про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (підозрюваного), потерпілого (виявляється залежно від суб'єктного складу);
- наявність даних про механізм учинення кримінального правопорушення;
- етапи розслідування кримінальних правопорушень (первинний, наступний, завершальний), які відображають особливості ситуацій, що виникають під впливом процесуальної форми у провадженні, залежно від накопичення доказової інформації та можливості її використання.

У криміналістичній методиці слідчі ситуації можуть бути класифіковані залежно від виду діяльності, під час якої вони склалися, або виду кримінального правопорушення.

Наприклад, слідчі ситуації, які склались під час затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів. Такі ситуації можна віднести до початкового етапу розслідування, який охоплює всі дії оперативних і слідчих підрозділів у цей момент.

Проаналізувавши різні позиції, вважаю, що слідча ситуація – це фактична обстановка, що склалася в певний момент під час розслідування кримінального правопорушення, а також дані про неї, які існують у цей момент і характеризують стан розслідування.

Вважаю найбільш вдалим і відповідним до випадків практики поділ слідчих ситуацій на:

Початкові – це ситуації, які виникають із моменту отримання правоохоронними органами інформації про кримінальне правопорушення до завершення проведення першочергових дій (зокрема невідкладних слідчих та інших процесуальних дій, тактичних операцій).

Проміжні – ситуації, що формуються в процесі перевірки й уточнення даних, отриманих унаслідок проведення першочергових, невідкладних дій або нових даних у кримінальному провадженні.

Кінцеві – ситуації, що виникають під час завершення розслідування, коли всі винні у вчиненні злочину встановлені, а також виявлені всі епізоди кримінального провадження.

Сприятливі – ситуації, котрі складаються за наявності сприятливих для розслідування злочину умов. У такому випадку основним завданням оперативного працівника, слідчого є реалізація наявних можливостей.

Несприятливі – ситуації, які переважно характеризуються недостатньою кількістю інформації щодо події кримінального правопорушення й осіб, причетних до його вчинення.

Конфліктні – ситуації, що складаються, якщо між учасниками кримінального процесу виникають відносини суперництва, протидії при досягненні цілей кримінального судочинства на цьому етапі розслідування (наприклад, підозрюваний намагається приховати докази).

Безконфліктні – ситуації, що характеризуються повним або частковим збігом інтересів учасників кримінального судочинства.

Типові – ситуації, котрі мають низку ознак, які роблять їх подібними на інші ситуації такого самого типу (виду); а під час розслідування діють загальні закономірності механізму вчинення кримінального правопорушення.

Типові – це ситуації, в структурі яких переважають загальні, часто повторювані ознаки.

Специфічні – ситуації, які містять нетипові, індивідуальні ознаки та вимагають особливого підходу під час вибору засобів і тактичних прийомів їх вирішення.

Прості – ситуації, за яких слідчий без ускладнень може прийняти рішення та передбачити наслідки.

Складні – ситуації, за яких виникають труднощі в обранні тих чи інших рішень у кримінальному провадженні. Залежно від цього складні ситуації можна поділити на підвиди (конфліктні, проблемні, тактичного ризику, організаційно невпорядковані).

Проблемні – ситуації, що передбачають існування інформаційної невизначеності, яка пов'язана з тими чи іншими встановленими фактами і вимагає від особи, що розслідує конкретне кримінальне правопорушення, додаткової підготовки під час проведення розслідування.

Ситуації *тактичного ризику* виникають під час проведення особою, яка розслідує кримінальне правопорушення, своєї діяльності стосовно розкриття правопорушення та передбачає можливість виникнення негативних наслідків. Складність прийняття рішення у такій ситуації спричинена ступенем невизначеності, яка допускає настання неоднозначних наслідків – позитивних чи негативних.

Організаційно невпорядковані ситуації – такі, що містять складності організаційного характеру.

2.2. Слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин

Слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотиків мають деякі особливості, тому особі, яка проводить розслідування, бажано бути обізнаною у сфері і кримінального процесуального права, і технології

виготовлення наркотиків, їх зовнішнього вигляду, способів вживання та шляхів потрапляння наркотиків у сферу незаконного обігу.

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – це види діяльності з культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (далі – Перелік) [136], а також їх розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства.

Злочинам, пов'язаним із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, присвячено ст.ст. 305–324 Розділу XIII КК України [82]. Різними видами злочинної діяльності вважають посів та вирощування нарковмісних рослин, виготовлення з них (або з іншої сировини) наркотиків, їх зберігання, перевезення, пересилку, а також інші незаконні операції, які сукупно становлять явище, що охоплюється поняттям наркобізнес [116, с. 23].

Окрім статей КК України, правовідносини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів урегульовують ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» 1995 р. [155], ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» 1995 р. [153] та інші нормативно-правові акти України. Крім національного законодавства, обіг вказаних засобів і речовин в Україні регламентовано нормами міжнародного права (Єдина Конвенція ООН про наркотичні засоби 1961 р. з поправками, внесеними відповідно до Протоколу 1972 р.; Конвенція про психотропні речовини 1971 р.; Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.). Підписання Конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. стало завершальним етапом формування системи міжнародного контролю за наркотичними засобами та психотропними речовинами. Якщо раніше прийняті акти

зазвичай стосувалися заходів контролю за наркотичними засобами та психотропними речовинами, то метою Конвенції 1988 р. є сприяння співробітництву між сторонами з метою ефективнішого вирішення проблем незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [181, с. 66].

Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 3 ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори») [155].

Відповідно до законодавства, наркотичні засоби – це речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які становлять небезпеку для здоров'я в разі зловживання ними.

Психотропні речовини – речовини природного чи синтетичного походження, препарати, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему і становлять небезпеку для здоров'я в разі зловживання ними.

Прекурсори – речовини та їх солі, що використовують для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин (кислоти, сода, розчинники і т.д.).

Аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють [155].

Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори класифікують:

1) за способом отримання:

- рослинного походження (або натуральні):
  - отримані безпосередньо з рослини – мак снотворний (опій сирець, екстракційний, ацетильований);
  - отримані з конопель (марихуана, гашиш, гашишна олія);

- напівсинтетичні:
  - героїн (діацетилморфін);
  - кокаїн та інші (гідроморфон, оксикодон, еторфін);
- синтетичні:
  - амфетамін;
  - метамфетамін (екстазі);
  - ЛСД.

До окремого підвиду належать лікарські наркозасоби, похідні з опію (морфін, кодеїн) [120, с. 6–7].

2) за шляхом потрапляння до незаконного обігу:

- речовини, виготовлені кустарними способами із рослинної сировини, а також із деяких лікарських засобів;

- препарати, що виготовлені та застосовуються в зарубіжних країнах, які завезені в нашу державу контрабандним шляхом;

- наркотичні лікарські препарати, що законно застосовувались у медицині, звідки потрапили до незаконного обігу:

- виписка рецептів на вигаданих хворих осіб, які потребують ліків, що містять наркотики;
- заміна наркотиків в ампулах іншими речовинами;
- фіктивне списання наркотиків на наукові дослідження чи на лікування онкологічних хворих;
- оформлення фальшивих документів на знищення медикаментів, що містять наркотики, через завершення терміну використання.

Розкрадені вказаними способами наркотичні лікарські засоби потрапляють у незаконний обіг.

Наркотичні засоби чи психотропні речовини можуть виготовлятися і одноособово в домашніх умовах, і колективно в підпільних лабораторіях. Виготовлені підпільно в Україні наркотики можуть бути реалізовані в нашій державі або контрабандою вивезені за кордон.

Україна завдяки своєму географічному розташуванню є транзитером багатьох товарів, на жаль, наркотики не виняток. Через Україну проходить так званий «шовковий шлях»: наркотичні засоби та психотропні речовини з Азії потрапляють через західний кордон Росії на територію України, де одна частина з них переправляється до країн Західної Європи, а інша осідає на внутрішньому ринку України [111, с. 92]. Тому наша

держава більше переорієнтовується на наркотичні засоби контрабандного походження [147, с. 69]. Інтернаціоналізація цього виду кримінальних правопорушень є одним із основних напрямів організованої злочинності [64, с. 74], що безперечно становить небезпеку для суспільства [112, с. 137]. Індустрія наркобізнесу здатна приносити багатомільярдні доходи, що сприяє розвитку незаконного обігу наркотиків. Проведені дослідження доводять, що злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів, є характерною для сучасної України [33, с. 134]. Також слід враховувати те, що щороку обіг наркотиків «модернізується»; оновлюються тенденції поширення цього явища [6, с. 82], тому боротьба з учиненням правопорушень указанного виду є безперечно актуальною.

Враховуючи вид наркотику, способи потрапляння його до незаконного обігу, способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, можна змодельовувати типові слідчі ситуації затримання підозрюваних осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, що забезпечить можливість розробки ефективних засобів, спрямованих на ліквідацію системи незаконного наркобізнесу [167, с. 162].

Указані ситуації досліджували такі вчені, як А. Бастрикін, В. Гончаренко, Я. Кондратьєв, І. Крилов, В. Кузьмичов, С. Максименко, Є. Мойсеєв, Г. Прокопенко, Б. Романюк та ін.

Залежно від виду та способу отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків можна говорити про дві типові ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування:

1) інформація про кримінальне правопорушення отримана оперативним шляхом; проведено належну оперативну перевірку;

2) кримінальне правопорушення виявлено без попередньої підготовки; особа (особи), що причетні до вчинення кримінального правопорушення, затримані з речовими доказами.

Одним із методів перевірки, який переважно застосовують у оперативній роботі, є оперативна закупка (ст. 271 КПК контроль за вчиненням злочину), метою якої може бути отримання зразків речовини, що за попереднім припущенням

є наркотиком. Згідно зі ст. 5 ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», працівникам підрозділів надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

На початковому етапі розслідування (отримання інформації про кримінальне правопорушення, проведення заходів щодо затримання підозрюваної особи, вилучення речових доказів) потрібно володіти знаннями про те, як виглядають наркотики, обладнання, пристосоване для їх виготовлення; як може виглядати особа, що вживає наркотики. Такі знання є необхідними саме у разі виникнення ситуації затримання за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, насамперед у ситуації затримання без попередньої підготовки. Переважно вказані ситуації виникають у разі виявлення незаконного зберігання, перевезення наркотичних засобів чи прекурсорів без мети збуту (ст. 309 КК України). Слід зазначити, що вага виявленого наркотику, який перевозиться чи зберігається без мети збуту, впливає на кваліфікацію діяння, яке може бути і адміністративним, і кримінальним правопорушенням. Наприклад, коли експертне дослідження не проведено, оперативний працівник або слідчий, керуючись своїми знаннями, повинен попередньо визначити, чи може бути речовина, виявлена у підозрюваного, наркотичною. Відповідно, до моменту, доки представник влади впевниться у вазі виявленої речовини та належності її до того чи іншого виду наркотику можуть виникати такі ситуації:

1. Особу (осіб) затримано у кримінальному процесуальному порядку; речовина та супутні предмети вживання, виявлені при ній, направлені на експертне дослідження.

Наявність у виявленій речовині наркотичних чи психотропних складових підтверджена експертним висновком, встановлена кількість виявленого наркотику передбачає оголошення підозри особі (особам) у вчиненні кримінального правопорушення.

Наявність у виявленій речовині наркотичних чи психотропних складових підтверджена експертним висновком; однак встановлена кількість виявленого наркотику передбачає адміністративно-правове порушення. В такому випадку подія

вчинення кримінального правопорушення не має місця, а ці правовідносини переходять у поле адміністративно-правових відносин.

Наявність у виявленій речовині наркотичних чи психотропних складових не підтверджена експертним висновком. У такому випадку особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, повинна бути негайно звільнена, позаяк немає складу кримінального правопорушення.

2. Особу (осіб) затримано в адміністративному порядку; речовина та супутні предмети, виявлені при ній, направлені на експертне дослідження, однак результати проведеного експертного дослідження вказують на наявність складу кримінального правопорушення. Наприклад, вага виявленого наркотичного засобу є більшою, ніж передбачав оперативний працівник чи слідчий, тому правовідносини слід розглядати у кримінальному полі.

3. Особа (особи) не підлягають затриманню, оскільки речовини, що знаходяться при ній, не викликають у представників закону підозри щодо їх приналежності до наркотичних.

Найбільш типовою помилкою під час затримання є, коли в процесі розслідування виявляється, що правопорушення не кримінально каране: наприклад, недостатній обсяг наркотичної речовини для складу кримінального правопорушення, тому з метою уникнення цих помилок у роботі досліджуються типові ситуації затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення у провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин і надаються відповідні рекомендації.

Під час проведення затримань у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, потрібно вживати заходів, що протидіють намаганням підозрюваної особи знищити наркотичний засіб або сліди його зберігання, виготовлення тощо. Необхідність протидії знищенню речових доказів є особливою ознакою слідчих ситуацій затримання у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним оборотом наркотичних засобів і психотропних речовин, оскільки втрата речових доказів (наркотиків, слідів їх зберігання, виготовлення, використання) значно ускладнює проведення подальшого розслідування, а також може призвести

до неможливості доведення факту вчинення кримінального правопорушення взагалі.

Проведені першочергові дії стосовно затримання є основою процесу розкриття та подальшого доказування кримінального правопорушення. Затримання відносяться до початкових слідчих ситуацій. Залежно від результату затримання формуються такі проміжні ситуації розслідування, які можуть бути сприятливими або несприятливими. Вдало проведене затримання дає більше шансів на сприятливий перебіг таких проміжних ситуацій.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, ситуації залежать від способу вчинення незаконних дій:

- збір наркотичних культур;
- придбання шляхом крадіжки або розкрадання медичними працівниками на переробних підприємствах, у медичних установах, або в аптеках за підробленими рецептами;
- скупка у розкрадачів, незаконних власників посівів, збувачів наркотиків;
- зберігання;
- виготовлення шляхом витяжки наркотику з маку, коноплі, коки, з медичних препаратів і хімічних речовин;
- перевезення, збут;
- «відмивання грошей», отриманих від наркобізнесу.

На будь-якому із указаних етапів підозрювані можуть залишати матеріальні сліди, а саме:

- наркотик, речовина для його отримання, напівфабрикати;
- сліди збору: спеціальні ножі-скребки, посудини для збирання загустілого соку, що виділяється з головок маку, бинти, марля, що використовуються для збору опію, з плямами коричневого кольору, мішки для макової соломи, коноплі;
- сліди кустарного виготовлення та зберігання наркотичних засобів; коричневий наліт на посуді (каструлі, чашці, ложці); сліди наркотику на дошках, столах, клейонках, шматках; залишки рідини темно-коричневого кольору, залишки хімічних речовин; наявність медичної й технічної літератури з описом процесів виготовлення наркотиків;

- сліди вживання наркотиків: папіроси і сигарети з марихуаною (гашишем), голки, шприци, виварені бинти, марля, вата, спеціальні трубки для куріння;
- мікросліди на упаковці, що використовується для зберігання, переміщення та збуту (поліетиленові мішечки, банки, сумки, транспортні засоби);
- сліди крадіжок: сліди злому, проникнення, залишена упаковка від наркотичного засобу;
- сліди незаконного отримання наркотику в аптеках: підроблені рецепти, підроблені документи обліку і зберігання рецептів;
- сліди створення резерву для розкрадання в медичних підприємствах, установах: фальсифіковані документи щодо видачі, використання й обліку наркотичних ліків;
- сліди «відмивання» грошей наркобізнесу: фальсифіковані банківські документи, тощо.

Окрім указанного, сліди безпосереднього зловживання наркотиком можуть міститись на тілі людини: сліди ін'єкцій на руках (інших частинах тіла) [89, с. 760–761].

Дані стосовно способів учинення правопорушень є важливим джерелом інформації, що необхідна для розробки наукових рекомендацій криміналістики [60, с. 5].

Зважаючи на спосіб учинення незаконних дій, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, можна визначити типові ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування під час затримання підозрюваних осіб, що необхідно для розробки конкретних, а тому важливих для практики методичних рекомендацій [47, с. 97].

1. Ситуація затримання особи, яка підозрюється у незаконному посіві або вирощуванні снотворного маку чи конопель. Така ситуація зазвичай потребує попередньої підготовки, оскільки, крім виявлення незаконних посівів наркотичної сировини, потрібно встановити, хто є власником цих насаджень. Відповідно, цій особі буде повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

2. Ситуація затримання медичних працівників на переробних підприємствах, у медичних установах, в аптеках або осіб, які запідозрені в причетності до вчинення правопорушення у вказаних установах. Зазначена ситуація затримання потребує

попередньої перевірки, під час якої перевіряються документи, пов'язані з веденням обліку зберігання, видачі, використання наркотичних засобів, бланки рецептів і виписані рецепти для хворих. Опісля цього можливо встановити, чи є склад кримінального правопорушення, хто запідозрений у вчиненні злочину та застосувати затримання до відповідної особи (осіб). Вчиняючи замах на вчинення кримінального правопорушення, можуть штучно створюватись надлишки наркотичних засобів із метою подальшого їх викрадання [125, с. 83] – це слід враховувати під час проведення попередньої перевірки.

3. Ситуація затримання осіб, що зберігають готові наркотики, наркотичну сировину, напівфабрикати або провадять діяльність щодо їх скупки, виготовлення та розповсюдження. Типові ситуації цього затримання можуть бути і з попередньою підготовкою, і без неї (наприклад, затримана особа має при собі наркотичну речовину).

У разі раптового виявлення кримінального правопорушення можуть виникнути підстави для негайного затримання підозрюваних осіб (особи) та вилучення у них наркотичної речовини. Мету зберігання (для власного вживання, збуту, подальшої переробки тощо) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх прекурсорів переважно встановлюють під час подальшого проведення слідчих дій, що впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

4. У ситуації затримання за підозрою у виготовленні наркотику потрібно, крім наркотику, вилучити обладнання, на якому він виготовлявся.

5. Виявлення злочинів, пов'язаних із «відмиванням грошей», отриманих від наркобізнесу, а також подальше затримання запідозрених осіб обов'язково потребує здійснення ретельної попередньої перевірки. Цей вид кримінальних правопорушень має свої особливості: потребує вивчення низки документів – банківських документів, бухгалтерських тощо, – після чого слід вилучити документи, які підтверджують неправомірні дії підозрюваних осіб.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, можуть учинятися і одноособово, і групою осіб, що надає діям організованого характеру. Відповідно до кількості осіб, які запідозрені у вчиненні кримі-

нального правопорушення, типові ситуації затримання можна поділити на:

- ситуації затримання однієї особи, запідозреної у вчиненні кримінального правопорушення;
- ситуації затримання групи осіб.

Затримання однієї особи може бути проведене і за попередньою підготовкою, і без неї. Групу осіб переважно затримують за попередньою підготовкою.

Окрім указанного, ситуації затримання можна класифікувати на такі, що проводяться на:

- території з обмеженим доступом (житлових приміщеннях, приватних чи інших територіях закритого типу тощо);
- територіях громадського користування (вулиці, парки, кафе, бари, клуби тощо).

Затриманню, що проводиться на приватній території або іншій закритій території з обмеженим доступом чи в приміщенні (житловому або іншого призначення), здебільшого передують попередня перевірка, відповідно особа може бути затримана лише за дозволом (ухвалою) суду. У разі, якщо за щойно виявленим кримінальним правопорушенням негайно здійснюється затримання, його проводять відповідно до ст.ст. 207, 208 чинного КПК України [83].

Враховуючи наведене, за підставами проведення затримання можна виокремити:

- ситуації затримання за попереднім дозволом (ухвалою) суду;
- ситуації затримання без попереднього дозволу (ухвали) суду, які виникають у разі потреби негайного затримання особи (осіб) у результаті щойно виявленого кримінального правопорушення.

Розглянувши та проаналізувавши типові ситуації затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, рекомендуємо:

1. Встановити власника наркотичного засобу та спосіб потрапляння до нього наркотичного засобу (самостійне виготовлення або вирошування, отримання від кого-небудь тощо).

2. Здійснити особистий обшук затриманого, вилучити виявлені речі, зберігання яких заборонено законом.

3. Ужити заходів, що протидіють намаганню особи знищити речові докази та сліди вчинення нею злочинних дій.

4. З'ясувати мету зберігання, виготовлення, перевезення, пересилання наркотичних засобів (для власного вживання, збуту, подальшої переробки тощо), оскільки від цього залежить кваліфікація кримінального правопорушення.

5. На місці затримання вжити можливих заходів для виявлення співучасників учинення кримінального правопорушення.

6. Забезпечити доставлення фактично затриманого до службового приміщення та повідомити йому про його права.

7. За потреби викликати слідчо-оперативну групу для проведення подальших слідчих та оперативних дій, забезпечити затриманому отримання медичної допомоги.

8. Дотримуватись заходів безпеки під час перебування у приміщеннях, обладнаних для виготовлення чи переробки наркотичних засобів: не торкатись нічого оголеними руками, не вдихати виявлені порошкові маси, випари будь-яких рідин тощо, у приміщеннях не палити, різко не вмикати світло, бо там можуть знаходитись легкозаймісті речовини.

Важливим і чітко не врегульованим у законодавстві є питання вилучення наркотичних речовин у особи (осіб) під час затримання. Наркотики, а також матеріальні сліди незаконної діяльності повинні бути вилучені у встановленому законом порядку та надалі долучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази.

Під час проведення затримання за умови отримання інформації про наявність у приміщенні наркотичних речовин здійснюється огляд місця події кримінального правопорушення. Виявлені під час огляду наркотики вилучаються з приміщення в рамках проведеного огляду місця події, про що зазначається у відповідному протоколі.

Підозрюючи, що наркотичні засоби сховані особою у власному одязі чи ручній сумці, уповноважений працівник поліції не завжди може оперативно вилучити їх на місці вчинення кримінального правопорушення. Деякою мірою це пов'язано з неможливістю забезпечення наявності понятих у момент за-

тримання підозрюваного, насамперед у разі незапланованого затримання. Якщо затримання проходить в екстремальних умовах і є протидія з боку підозрюваного, то таку ситуацію можна охарактеризувати як проблемну. Однією з причин проблемності назвемо прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві, максимально усунути які потрібно шляхом внесення відповідних положень до КПК України.

Зазвичай підозрювані у вчиненні кримінального правопорушення особи у будь-який спосіб намагаються позбутись предметів (наркотиків, слідів їх зберігання тощо), які вказують на їх причетність до вчинення кримінального правопорушення. Тому після фізичного затримання підозрюваного слід негайно провести його особистий обшук та огляд особистих речей, а також вилучити виявлені речі, зберігання яких заборонено законом, а також обстежити місця затримання для виявлення викинутих затриманим наркотичних засобів і психотропних речовин.

Протягом недавніх років із метою запобігання наркоманії та незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів на державному рівні прийнято та реалізовано спеціальні державні програми, серед яких Національна програма протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994–1997 рр., Програма профілактики СНІДу та наркоманії на 1999–2000 рр., Комплексна програма профілактики злочинності на 2007–2009 рр., Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2002–2010 рр., Комплексна програма профілактики правопорушень у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів на 2011–2015 рр., Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р.

Керуючись указаними документами, органи поліції, взаємодіючи з іншими державними чи приватними структурами, проводить комплексні операції, метою яких є виявлення та ліквідація джерел надходження у незаконний обіг наркотичної сировини рослинного походження, вирощуваної у природних або штучно створених умовах. Такі операції можуть

проводиться у формі комплексного відпрацювання (обстеження) територій на предмет незаконного вирощування наркотичних рослин та в формі реагування на попередньо встановлені факти незаконного культивування снотворного маку чи конопель.

Така робота має відбуватись за декількома напрямками:

– запобігання порушенням правил посіву та вирощування з боку підприємств або господарств, які мають ліцензію на культивування нарковмісних рослин;

– запобігання незаконному культивуванню нарковмісних рослин як різновиду наркозлочинності, що охоплює заходи, спрямовані на виявлення та припинення кримінальних правопорушень:

1) на власних присадибних ділянках у межах населених пунктів;

2) поза межами населених пунктів на земельних ділянках будь-якої форми власності;

3) у приміщеннях або штучно створених умовах;

– виявлення та знищення дикорослих рослин, що містять наркотичні речовини;

– проведення превентивних заходів з недопущення налагодження вирощування в Україні інших наркотичних рослин у штучно створених умовах (кокаїновий кущ, різні наркотичні кактуси, ліани тощо).

Важливе місце у протидії незаконному культивуванню нарковмісних рослин відводиться налагодженню взаємодії між підрозділами Національної поліції та підрозділами інших структур.

Взаємодія підрозділів може здійснюватись шляхом:

1) проведення сумісних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення та припинення організованих форм незаконного обігу наркотиків, виготовлених із наркотичної сировини рослинного походження;

2) затримання осіб, які займаються такою діяльністю;

3) відстеження та нейтралізації їх кримінальних зв'язків;

4) проведення розшуку та затримання осіб, які уникають суду або слідства;

5) здійснення документування організованої протиправної діяльності.

Важлива роль у запобіганні незаконному культивуванню наркотичних рослин відводиться працівникам Національної поліції, що займаються проблемами неповнолітніх осіб. Саме вони мають широкі можливості для перевірки на предмет причетності до незаконного культивування снотворного маку чи конопель неповнолітніх осіб, які сумісно проживають із дорослими правопорушниками.

Підрозділи, що безпосередньо борються з наркозлочинністю, мають можливість використовувати допомогу служби захисту економіки, а саме: під час здійснення оперативного спостереження за підприємствами, які мають ліцензії на право культивування наркотичних рослин; під час організації контролю за обсягами, площами й асортиментом вирощування культур; під час запобігання потраплянню у незаконний обіг наркотичних рослин; а також насіння таких рослин; для обміну оперативною інформацією із запобігання незаконному обігу наркотиків рослинного походження.

Багатофункціональність повноважень та особливості правового статусу працівників патрульної служби обумовлюють суттєву допомогу в запобіганні незаконному культивуванню нарковмісних рослин. Ця допомога здійснюється у різноманітних формах.

Оскільки автомобільний транспорт є найпоширенішим способом транспортування наркотичної речовини у запобіганні незаконному культивуванню нарковмісних рослин, то важливе місце належить працівникам патрульної служби, які мають широкі можливості для надання іншим підрозділам поліції змістовної інформації стосовно найвірогідніших маршрутів транспортування, часу перевезення наркосировини, осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотиків, транспорту, що використовується для перевезення макової чи конопельної сировини. Крім того, працівники патрульної служби разом з іншими підрозділами Національної поліції можуть допомогти зупинити та перевірити підозрюваних або транспортні засоби на предмет вилучення нарковмісної сировини та відстежень місць її вирощування.

Також працівники патрульної служби можуть надавати транспортну допомогу підрозділам поліції, які беруть участь

у затриманні й транспортуванні затриманих осіб, перевезенні вилученої наркотичної сировини рослинного походження.

Прогноз розвитку ситуації щодо обігу, вживання наркотиків в Україні є несприятливим, окрім вказаного, слід приділити увагу мережі Інтернет, за допомогою якої може здійснюватись і реклама, і продаж наркотичних речовин, психотропних засобів, їх аналогів і прекурсорів.

Проведені дослідження свідчать, що є чимало сайтів, які стосуються наркотиків, їх уживання, придбання тощо. Можна провести таку кваліфікацію цих сайтів:

- сайти державних інститутів, що законно досліджують, збирають та систематизують інформацію про наркотики, а також взаємодіють між собою з метою обміну отриманими результатами;

- сайти офіційних об'єднань соціальних ініціатив, які пропонують та розміщують інформацію про отримання допомоги у разі необхідності;

- сайти про використання наркотиків, ризику їх вживання, інше;

- сайти з інформацією про виготовлення наркотиків чи інших речовин;

- сайти, які пропонують нелегально купити наркотики.

Для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із наркотиками, враховуючи наведене, слід взаємодіяти з підрозділами Національної поліції [148], що займаються викриттям кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій, оскільки злочинців найефективніше вчислити через мережу Інтернет, бо переважно, проплативши за наркотичний засіб за допомогою мережі Інтернет, особа (покупець) отримує повідомлення, де вона може отримати куплене, зазвичай це місцесхованка, тобто фактично не відбувається передача наркотичного засобу від особи до особи, що суттєво ускладнює можливість викриття осіб, які незаконного продають наркотики.

Отже, розглянувши різні підходи до вивчення поняття слідчої ситуації, слід зазначити, що слідча ситуація – це обстановка розслідування й інформаційні дані про цю обстановку, тобто стан розслідування.

Суб'єкт пізнання, на нашу думку, не входить до поняття слідчої ситуації, оскільки обстановка розслідування чи дані про неї можуть існувати самостійно без суб'єкта пізнання, який діє в реальній обстановці (ситуації).

Слідча ситуація містить компоненти:

- психологічного характеру;
- інформаційного характеру;
- процесуального й тактичного характеру.

До поняття ситуації оцінка, надана суб'єктом, не входить, позаяк вона завжди знаходиться ззовні щодо оцінюваного.

Слідчі ситуації, на нашу думку, слід поділяти на початкові, проміжні, кінцеві; сприятливі, несприятливі; конфліктні, безконфліктні; типові, специфічні; прості, складні; проблемні, ситуації тактичного ризику, організаційно не впорядковані ситуації. Типовими ситуаціями затримання підозрюваного (підозрюваних) у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, слід вважати:

- ситуації затримання особи, яка підозрюється у незаконному посіві або вирощуванні снотворного маку чи конопель;
- ситуації затримання медичних працівників на переробних підприємствах, у медичних установах, в аптеках, або осіб, які підозрюються в причетності до вчинення кримінального правопорушення у вказаних установах;
- ситуації затримання осіб, які зберігають готові наркотики, наркотичну сировину, напівфабрикати або провадять діяльність з їх скупки, виготовлення та розповсюдження;
- ситуації затримання за підозрою у виготовленні наркотику;
- ситуації затримання у разі виявлення злочинів, пов'язаних з «відмиванням грошей», отриманих від проведених незаконних операцій з наркотичними засобами чи психотропними речовинами й їх аналогами;
- ситуації затримання у разі виявлення злочинів, учинених із використанням мережі Інтернет.

Тактичні рекомендації стосовно затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного

з незаконним обігом наркотичних речовин, у типових ситуаціях мають деякі особливості та передбачають:

- встановлення власника наркотичного засобу та способу потрапляння до нього наркотичного засобу;
- з'ясування мети вчинення кримінального правопорушення, оскільки від цього залежить його кваліфікація;
- дотримання заходів безпеки під час перебування у приміщеннях, обладнаних для виготовлення чи переробки наркотичних засобів.

ТАКТИКА ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОВОГО З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ І ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН

3.1. Загальні положення тактики затримання підозрюванОВОГО у вчиненні кримінального правопорушення

Термін «тактика» вперше з'явився у військовій науці, де визначав складову військового мистецтва, що поєднувало теорію і практику підготовки до ведення бою. У словнику В. Даля тактика тлумачиться як військове мистецтво; вміння мати у своєму розпорядженні військові сили. У більш загальному розумінні цей термін використовується в криміналістиці, де позначає сукупність засобів і прийомів для досягнення обраної мети [176, с. 7].

У криміналістику вперше термін «тактика» 1910 р. увів А. Вайнгарт, надрукувавши роботу «Кримінальна тактика». Згодом дослідження щодо тактики виокремлюють як розділ науки криміналістики. Крім того, у структурі криміналістичної тактики сформувались деякі напрями, одним із яких є тактика затримання.

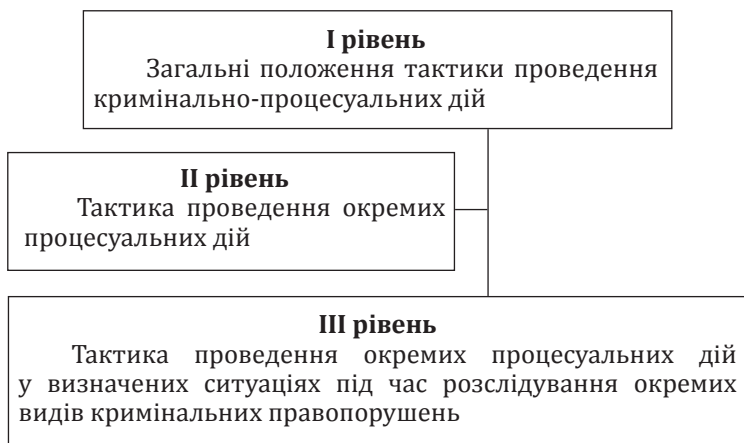
Це питання досліджували такі науковці, як: О. Білоусов, С. Смоков, В. Мешков, В. Попов, А. Белкін, А. Гінзбург. Найґрунтовнішим, на нашу думку, з цього питання є дослідження В. Григор'єва. Над проблемами тактики затримання особи за підозрою у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, працював Є. Підусов, адже важливість вибору правильної тактики затримання в конкретних ситуаціях є очевидною.

Розглянемо детальніше тактику затримання підозрюваного у кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин, врахувавши місце концентрації закупки, продажу, збуту наркотиків (див. Додаток 1), а також ситуації, що можуть виникати під час затримання, зокрема виявлення осіб, що перебувають у наркотичному чи іншому неалкогольному сп'янінні (див. Додаток 2).

На думку В. Григор'єва, тактика затримання підозрюваного – це система науково обґрунтованих рекомендацій про найраціональніший спосіб дій під час здійснення затримання особи, яка запідозрена у вчиненні злочину. Такі рекомендації формуються із урахуванням вимог закону на основі даних спеціальних наук, а також практики [41, с. 230].

Особливістю розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, є отримання головних фактичних даних (які надалі можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні) саме на початковому етапі розслідування [94, с. 23]. Правильно сформована тактика затримання дає позитивний результат, сприятливий для подальшого розслідування кримінального правопорушення. Залежно від ситуації, що виникла на момент затримання, практичний працівник використовує ту чи іншу тактику затримання, яка полягає у вмінні перехитрити супротивника [17, с. 6].

Структурно тактика затримання ґрунтується на загальних положеннях (перший рівень) тактики, характерної для всіх слідчих дій (законність, необхідність застосування техніко-криміналістичних чи інших засобів). Другий рівень (практичний) утворюють тактичні прийоми, проведення окремих процесуальних дій, наприклад затримання [41, с. 231]. Досліджуючи тактику затримання, Е. Підусов пропонує в структурі тактики затримання виокремити третій рівень, який мав би охоплювати тактичні прийоми, що застосовуються під час затримання у визначених ситуаціях (наприклад, затримання на вулиці, затримання в житловому приміщенні тощо) [135, с. 68]. Також у рамках третього рівня можна розглядати тактику під час розслідування окремих видів злочинів [11, с. 5] (див. рис. 1).

Рис.1. Структура тактики

Як зауважив В. Григор'єв, розглядаючи загальні положення тактики затримання, всі випадки стосовно проведення цих дій можна поділити на:

- 1) захоплення при безпосередньому виявленні суспільно небезпечного діяння на основі раптово отриманих даних;
- 2) захоплення, що здійснюється на основі даних про причетність конкретної особи до вчинення злочину [41, с. 232].

Такий поділ випадків затримання є простим, але водночас ефективно допомагає сформулювати методичні рекомендації стосовно тактики поведінки осіб під час проведення затримання у цих двох основних напрямках, а також за допомогою цих рекомендацій підготувати кадровий персонал до практичних дій у певних ситуаціях.

В. Григор'єв пропонує поділити всі ситуації затримання на низку груп, що, на нашу думку, є виправданим. Отже, затримання слід поділяти:

1. За наявністю часу на підготовку до затримання:
  - без попередньої підготовки;
  - при обмеженому часі на підготовку;
  - з попередньою підготовкою.
2. Залежно від ступеня поінформованості злочинця про затримання, що має відбутись:
  - очікуване;
  - неочікуване (замасковане та зашифроване).

3. За часом доби, коли застосовується затримання підозрюваного:
  - удень (в ясный час доби);
  - уночі (в темний час доби).
4. Залежно від кількості затримуваних осіб:
  - одиночне;
  - групове (поділяється на одночасне та різночасне).
5. Залежно від задіяних сил:
  - міліцейське (згідно з чинним законодавством поліцейське);
  - оперативно-розшукове;
  - спеціальне;
  - військове;
  - з участю слідчого;
  - змішане.
6. За відкритістю задіяних сил:
  - гласне (відкрите);
  - негласне (скрите);
  - негласне із застосуванням зашифрованих прийомів виявлення злочинної суті затриманого.
7. Залежно від стадії злочинної діяльності:
  - на стадії приготування до злочину;
  - на стадії замаху на злочин;
  - після вчинення злочину.
8. За місцем проведення:
  - у приміщенні (житлових домах, квартирах, окремих будовах тощо);
  - на вулиці;
  - у громадських місцях (барах, кафе, ресторанах, вокзалах тощо)
  - на відкритій місцевості (в лісі, в горах, пересічній місцевості тощо);
  - у вагоні поїзда, на повітряному, морському, річковому судні.
9. За інтенсивністю застосування засобів захисту й опору:
  - у безконфліктній ситуації;
  - неозброєного злочинця, що активно протидіє затриманню;
  - злочинця, який виявляє активну протидію, застосовуючи холодну чи вогнепальну зброю;

- злочинця, що захопив заручника;
- осіб, які пересуваються на транспорті.

10. Залежно від правового режиму, в умовах якого діють застосовані сили:

- в умовах звичайного правового режиму;
- в умовах правового режиму надзвичайного стану [41, с. 282–283].

Відповідно до виду слідчої ситуації в межах чинного законодавства, теоретично розробляються тактичні прийоми та засоби, які рекомендують застосовувати на практиці, враховуючи типовий алгоритм дій працівників поліції (див. Додаток 3).

Під час виконання своїх службових обов'язків у процесі затримання трапляються випадки загибелі чи поранення працівників поліції, що вказує на необхідність постійного оновлення й удосконалення тактики проведення затримання [202, с. 99].

У складі криміналістичної тактики виокремлюють низку основних засобів:

1. *Тактичний прийом* – спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її окремої мети, найбільш раціональний та ефективний у певній ситуації. Він є основним елементом криміналістичної тактики. Повинен бути науково обґрунтованим і законним, не суперечити нормам етики, забезпечувати ефективне використання науково-технічних засобів у розкритті та попередженні злочинів [90, с. 331].

2. *Тактична рекомендація* – науково обґрунтована і перевірена практикою порада щодо вибору й застосування тактичних прийомів. Така рекомендація може стосуватися і застосування тих чи інших техніко-криміналістичних засобів чи прийомів збирання, дослідження і використання доказів. Рекомендації можуть бути загальними та спеціальними.

3. *Тактична комбінація* – упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість на досягнення обраного завдання у процесі її реалізації.

4. *Тактична операція* – комплекс слідчих дій та інших заходів, які спрямовані на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації. Наприклад, може бути розроблена тактична операція щодо затримання підозрюваного.

5. *Тактичне рішення* – процес вибору методів, прийомів і засобів із метою впливу на слідчу ситуацію загалом або на окремі її компоненти, на хід і результати процесу розслідування чи його елементи [81, с. 159–163].

За допомогою вказаних засобів формується тактика проведення дій під час затримання. Одночасне затримання співучасників вимагає координації кількох дій, для чого слід планувати тактичну операцію [115, с. 40–41]. Планування не повинно зводитись лише до складання плану, а є цілеспрямованим процесом, пов'язаним із вирішенням реальних організаційних завдань [93, с. 111]. Слід додати, що тактика проведення групового затримання має деякі особливості: плануючи групове захоплення, варто використати будь-яку можливість поділити його на одиночні. Залежно від конкретної ситуації може бути проведене:

- 1) первинне затримання організатора злочинної групи;
- 2) первинне затримання другорядних членів злочинного угруповання;

- 3) одночасне затримання всіх членів організованого злочинного угруповання [209, с. 12].

Ефективність досягнення бажаних результатів значно зростає за умови використання фактора раптовості. Його взаємозв'язок із слідчою ситуацією вивчали Р. Белкін, Н. Карпов, В. Бахін, В. Кузьмічов, Е. Лук'янчиков.

Під раптовістю слід розуміти спосіб дії, метою якого є досягнення очікуваного позитивного результату завдяки несподіваним учинюваним діям, що є наслідком їх раптовості. Отже, під тактичним прийомом використання фактора раптовості слід розуміти дії слідчого чи іншого уповноваженого на те працівника, що стали несподіванкою для особи, стосовно якої вони здійснюються [26, с. 60–61]. Раптовість належить до загальних положень тактики [135, с. 69].

В умовах сучасного доступу до інформації (література, Інтернет, відкритість і гласність телевізійних програм тощо) злочинці добре знають методи слідчої роботи, а також ознайомлені з кримінальним процесуальним законодавством. Це, своєю чергою, дає змогу їм передбачити, яких дій слід очікувати від правоохоронних органів, та, користуючись послугами кваліфікованого адвоката, зайняти активну позицію щодо

протидії розслідуванню. Нині протидія кримінального середовища розпочинається на стадії готування та вчинення злочину [15, с. 129]. За таких обставин раптовість є засобом подолання протидії розслідуванню [16, с. 173]. Зважаючи на обізнаність сучасної злочинності, застосування фактора раптовості є, безумовно, ефективним, передусім на початковому етапі під час фізичного затримання [133, с. 72]. Затягування проведення дій щодо схоплення може призвести до втрати речових доказів у кримінальному провадженні.

На практиці швидкість дій під час захоплення, з одного боку, прямо впливає на ризик отримати тілесні ушкодження, а з іншого, як було вказано, на позитивний результат для подальшого розслідування кримінального провадження.

Однак потреба у раптовості дій не повинна впливати на їх якість: у будь-якій ситуації особи, що здійснюють затримання, повинні зважати на принципи законності й правомірності.

Ефективність затримання залежить також від професійних якостей уповноваженої особи або групи осіб. Так, у випадках захоплення групою осіб багато залежить від керівника групи, його вміння організувати та керувати діями інших.

Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством, право застосовувати затримання надано уповноваженій особі (ст. 208 КПК України) [83]. Проте не визначено, яка конкретно уповноважена особа: чи оперативний працівник, чи слідчий, чи інший працівник поліції. Однак зрозуміло, що вказані особи фактично керуються однаковими положеннями (згідно з ст. 208 КПК України).

Маючи однакові права щодо затримання підозрюваного, ми вважаємо, що в разі виникнення конкретної ситуації варто було б поділити права й обов'язки слідчого та, наприклад, оперативного працівника. Через специфіку діяльності цих практичних працівників формуються різні професійні навички, а також досвід роботи, що безпосередньо впливає на якість і результат дій. Саме тому, погоджуючись із позицією Є. Піддусова, вважаємо, що слідчому можна надати право безпосередньо схопити підозрювану особу лише в крайніх випадках.

Розглядаючи питання щодо кола осіб, які можуть бути присутні під час затримання, Є. Піддусов наголошує, що участь слідчого у фізичному захопленні повинна бути повністю

виключена, адже він стає свідком. Однак, на думку вченого, слідчий може керувати затриманням: планувати його та фіксувати результати. Схоплення слідчим підозрюваної особи можливе лише тоді, коли слідчий випадково стає очевидцем учиненого злочину, що вимагає негайного втручання [135, с. 70].

Справді, якщо немає необхідності затримувати особу (осіб) негайно за підозрою у щойно виявленому злочині, то під час планування затримання тактично правильно було б поділити обов'язки слідчого й оперативного працівника [8, с. 338], тоді можна ефективніше здійснювати затримання загалом.

Слід взяти до уваги думку А. Гінзбурга та А. Белкіна стосовно того, що слідчий повинен брати активну участь у підготовці затримання і проведення тих дій, що спрямовані на виявлення та фіксацію слідів злочину. Але його участь у фізичному захопленні підозрюваного не є необхідною.

Погоджуючись із висловленим, вважаємо, що слідчий може бути задіяний у разі фіксації затримання, а його участь під час підготовки захоплення повинна мати рекомендаційний характер щодо дотримання законності та здобуття доказів злочинної діяльності у правовий спосіб.

Розглянемо коло осіб, присутність яких у деяких ситуаціях необхідна під час проведення захоплення. В деяких випадках до складу групи з захоплення повинен входити оперативний працівник жіночої статі, а саме у разі, якщо планується схоплення особи жіночої статі, оскільки може виникнути потреба у проведенні обшуку підозрюваної особи особою цієї ж статі.

У разі запланованого захоплення особи за підозрою у вчиненні цього виду злочину в групу захоплення може бути включений експерт-криміналіст, який надає консультації щодо поводження з наркотичними, хімічними та вибухонебезпечними речовинами, що використовують під час виготовлення наркотиків.

Під час затримання підозрюваних у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, рекомендується:

- 1) намагатись затримати особу з речовими доказами;
- 2) унеможливити позбавлення речового доказу (наркотику) затримуваним;

3) зафіксувати місцезнаходження наркотику в затриманого;

4) оглянути прилеглу територію (канаби, смітники, люки тощо), де затриманий міг непомітно викинути наркотик, документи, записи й інші предмети, що можуть стати доказом його злочинної діяльності;

5) використати фактор раптовості;

6) факт затримання підозрюваного намагатись зберегти в таємниці від його співучасників [143, с. 96].

Загалом затримання здійснюється поетапно:

1) стадія підготовки до затримання підозрюваного (підозрюваних);

2) стадія безпосереднього схоплення підозрюваного (підозрюваних) і вилучення предметів, що можуть бути доказами розслідування, та вилучення предметів, зберігання яких заборонене;

3) процесуальна фіксація процесу та результатів затримання [5, с. 183].

Із метою досягнення позитивних результатів у боротьбі із злочинністю Наказом № 575 від 07.07.2017 р. затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [148], згідно з якою одним із першочергових заходів під час організації взаємодії при надходженні до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них є переслідування й затримання правопорушників.

Оскільки проблеми боротьби з незаконним обігом наркотиків є міжнародними, то необхідна також взаємодія між країнами й їх органами. Так, Україна уклала чималу кількість міжнародних договорів, що врегульовують питання міжнародної взаємодії, а саме: окремі питання міжнародного розшуку, затримання та використання міжнародних поліцейських організацій у їх здійсненні [65, с. 9].

У практиці спільного розслідування був випадок незаконного переправлення з Москви до Ізраїля наркотику 3-метилфенталіну. Для вживання ця речовина розводиться у співвідношенні 1:20 000, тому її легко можна перевезти через

державний кордон. У наведеному прикладі речовиною просочували поштові листівки. Розслідування цих злочинів дало змогу розкрити значну частину мережі збуту наркотику, знищити підпільні лабораторії з його виготовлення й затримати підозрюваних осіб [25, с. 346].

Слід підкреслити, що координувати свої дії під час кожної зі стадій затримання слід з огляду на дотримання принципу презумпції невинуватості [96, с. 28].

3.2. Підготовка до затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин

З огляду на наявність типових ситуацій затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, розглянутих нами в підрозділі 3.1 (раптове затримання й таке, що здійснюється на підставі матеріалів кримінального провадження), а також, підтримуючи думку Є. Підусова, вважаємо за необхідне виокремити два види підготовки до затримання особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів:

- підготовку до непланованого затримання;
- підготовку до планованого затримання [135, с. 72, 77].

Розглянемо підготовку до «планованого» та «непланованого» затримання докладніше. Дивним, на перший погляд, може видатись проведення підготовки до непланованого затримання, оскільки немає конкретної ситуації чи конкретно вчиненого кримінального правопорушення. Однак, не маючи можливості планувати затримання конкретної особи в конкретних умовах, практичні працівники повинні мати загальну підготовку, що дасть змогу їм успішно здійснити затримання.

Така підготовка щодо злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, повинна охоплювати два елементи:

1. Підготовка працівників до затримання підозрюваних осіб у різних ситуаціях (на вулиці, в громадських місцях, у житлі, в транспорті), що передбачає пояснення співробітникам загальних положень тактики затримання підозрюваних осіб і

набуття ними практичних навиків, що дають змогу реалізувати ці положення на практиці.

2. Підготовка працівників до затримання осіб, підозрюваних у незаконному обігу наркотичних засобів [135, с. 73].

Добре підготований практичний працівник може не тільки успішно виконати своє завдання щодо схоплення особи, а й уникнути фізичних ушкоджень під час його проведення, і зі свого боку, і з боку порушника.

Окрім загальних положень тактики затримання, уповноважена особа, яка має право застосовувати затримання, повинна знати особливості конкретної тактики щодо відповідного виду кримінального правопорушення. Так, підозрюючи особу у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних речовин, потрібно володіти інформацією стосовно зовнішнього вигляду наркотиків, їх запаху; вигляду особи, що зловживає наркотиками; місць можливого переховування наркотиків, обладнання, за допомогою якого виготовляється наркотичний засіб, тощо.

Готуючись до затримань, слід розглядати найхарактерніші ситуації, а саме: затримання осіб, що відбуваються в приміщеннях; на вулиці; в громадських місцях; на місцевості; затримання осіб, які пересуваються на транспорті; затримання в вагоні поїзда (на судні); затримання у темний час доби.

Підстави застосування непланованого затримання в приміщенні можуть виникнути під час перебування у ньому (із згоди власників) уповноваженої особи з причин, не пов'язаних із учиненням кримінального правопорушення, наприклад, під час відвідування осіб, які перебувають на обліку після відбуття покарання або під час перевірки осіб, стосовно яких є інформація про ведення ними антисуспільного способу життя (скарги сусідів на порушення цими особами громадського порядку тощо).

Так, відвідуючи громадян, дільничний офіцер поліції може виявити факти незаконного обігу наркотиків, після чого він може передати відповідну інформацію про це у відділ поліції [95, с. 100]. Якщо є ймовірність, що підозрювана особа втече або знищить ознаки своєї злочинної діяльності, дільничний, оцінивши свої сили, може діяти самостійно. Якщо ж сили підозрюваних осіб явно перевищують сили поліції, необхідно викликати оперативну групу.

Під час патрулювання працівники поліції можуть виявити факти незаконного зберігання в осіб наркотичних речовин або факти незаконного вирощування наркотичних рослин на місцевості. Відповідно до ситуації, працівники поліції повинні затримати підозрюваних осіб або передати необхідну інформацію у відділ поліції.

Підстави непланованого затримання осіб, які пересуваються на транспорті, можуть виникати у разі виявлення наркотичних речовин у транспортному засобі під час перевірки документів водія, огляду транспортного засобу, огляду документів на легальний товар, що перевозить водій. Наркотики можуть бути схованими між товаром, зазначеним у документах, знаходитись на його місці або знаходитись безпосередньо у водія, пасажирів чи в їхніх особистих речах. За наявності підстав затримання осіб у такій ситуації потрібно діяти оперативно та швидко, адже, здогадавшись про наміри працівників поліції, підозрювані особи можуть намагатись утекти. Використовуючи транспортний засіб під час втечі, вони можуть не тільки уникнути правосуддя, а й створити аварійні ситуації на дорозі, чим наражають на небезпеку третіх осіб, які не є учасниками затримання. Пересуваючись на транспортному засобі, злочинці переважно викидають речові докази у вікно [99, с. 4]. Працівники поліції повинні бути готовими до такого розвитку подій: наздоганяючи транспортний засіб, потрібно стежити, чи не викидають із нього предмети; у разі виникнення підозри, що викинені речі можуть бути речовими доказами, працівники поліції повинні їх знайти. Дані про переслідувану машину повинні бути зафіксовані та негайно передані у відповідне відділення поліції. За потреби необхідно викликати додаткові сили для допомоги у захопленні.

Злочини, вчинені у вагоні поїзда чи на судні, можуть виявлятися на іншій території. Крім того, злочин може тривати на різних територіях, які перетинають поїзд чи судно.

Так, типовими кримінальними правопорушеннями, що вчиняються в вагоні поїзда, на судні, є такі, які пов'язані зі зберіганням, перевезенням чи збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів. У рамках загальної підготовки до такого типу затримання працівників

поліції слід ознайомити з місцями переховування наркотичних засобів. Потрібно також мати на увазі, що викинуті з вагона поїзда чи судна речі знайти майже неможливо.

Практичний працівник повинен бути підготованим і фізично, і психологічно, адже в умовах непланованого затримання потрібно діяти згуртовано, чітко, оперативно; раціонально оцінювати ситуацію та швидко реагувати.

Підозра щодо можливого вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотиків, може виникнути за наявності таких ознак:

- підозрювана особа за зовнішнім виглядом схожа на таку, що зловживає наркотичними засобами чи психотропними речовинами;

- поведінка особи є неадекватною чи такою, що характерна особі, яка вжила наркотичний засіб чи психотропну речовину;

- наявність у особи предметів чи речовин, що ззовні схожі на наркотичні засоби чи психотропні речовини;

- наявність у особи речей чи предметів, що схожі на обладнання для виготовлення чи переробки наркотичних засобів або психотропних речовин;

- наявність специфічного запаху, притаманного наркотичним засобам чи психотропним речовинам.

Практичний працівник повинен володіти інформацією стосовно ознак зовнішнього вигляду осіб, які зловживають наркотиками, ознак зовнішнього вигляду наркотиків, місць можливого переховування наркотиків.

Зовнішні ознаки осіб, які зловживають наркотиками опійної групи

Особа виглядають старше своїх років: раннє посивіння, зморшки, бліда та суха шкіра обличчя. У разі тривалого вживання шкіра має жовтуватий відтінок, як у післяопераційних або дуже хворих людей; нігті ламкі, пошаровані; зуби поламані або повипадали (оскільки з зубів сходить емаль, вони можуть обламуватись). На венах можна виявити сліди ін'єкцій різної давності. Очі обезбарвлюються, зіниці звужуються. Для стану сп'яніння характерні веселий настрій, швидка мова, жвавість. У разі передозування спостерігається сонливість, млявість [120, с. 18–19].

Зовнішні ознаки осіб, які зловживають наркотиками групи канабіса

Під час сп'яніння препаратами канабіса з'являються нестримні приступи сміху, можлива зміна емоції на плач. Може спостерігатись почервоніння обличчя, розширення зіниць, блиск очей, порушення координації рухів, ходи, тремтіння рук і всього тіла. У разі тривалого вживання спостерігається пригуплення емоцій, неможливість концентрації [120, с. 19–20].

Зовнішні ознаки осіб, які зловживають наркотиками групи ефедрину, первитином

Неохайність, виснажений вигляд; особи виглядають старше своїх років. Шкіра суха з сіруватим відтінком; є численні пігментні плями у місцях дрібних порізів чи синців, гнійничкові висипання; очі запалі; голос хрипкий, слабкий; на венах численні сліди ін'єкцій. При сп'янінні ефедрином, первитином тощо спостерігаються підвищена активність, розширеність зіниць, сухість губ. Через 3–4 години після вживання наркотику цієї групи спостерігається млявість, слабкість [120, с. 20–21].

Зовнішні ознаки наркотичних засобів і психотропних речовин

1. Макова солома, виготовлена з усіх частин рослини мак (за винятком насіння), може бути і висушена, і не висушена; переважно є у висушеному вигляді (становить собою подрібнену речовину світло-коричневого кольору).

2. Опій – має характерний запах молочного соку маку, гіркий на смак, є у вигляді грудочок чи плиток, найчастіше має вигляд смолоподібної речовини коричневого кольору; також трапляється у рідкому стані у вигляді розчинів. Опій буває:

- екстракційний може бути у смолоподібному, рідкому або твердому стані; переважно буває у вигляді рідини темно-коричневого кольору і у водних розчинах із характерним запахом узвару (компот із сушки);
- ацетильований – рідина прозорого кольору з жовтуватим відтінком і запахом оцту.

3. Марихуана – верхівка рослини коноплі з листям і частиною стебла; може бути подрібнена або не подрібнена; колір марихуани може бути різних відтінків від світло-зеленого до коричневого, залежно від часу збирання рослини.

4. Гашиш – приготована суміш відділеної смоли і пилку коноплі, має колір від світло-зеленого до темно-коричневого майже чорного; може бути у вигляді таблеток, плиток, безформних грудочок.

5. Героїн – порошок або гранули білого, бежевого, коричневого чи чорного кольору.

6. Кокаїн – білий кристалічний порошок, подібний на сніг без запаху.

7. Амфетамін – переважно білий кристалічний порошок, проте може бути кремового, світло-коричневого чи рожевого кольорів.

8. Метамфетамін (екстазі) – таблетки різного кольору з малюнками на поверхні.

9. ЛСД – не має ні запаху, ні кольору, ні смаку, наноситься на папір (марку), кожний фрагмент якого містить одну дозу речовини.

10. Морфін – білий кристалічний порошок; може бути у формі таблеток, капсул, розчинів в ампулах, шприц-тюбиках.

11. Первитин – може бути у вигляді таблеток (порошку) білого кольору або у вигляді безбарвної трохи мутної рідини [120, с. 7–16].

У рамках підготовки практичних працівників до непланового затримання осіб, що пересуваються на транспорті, слід знати місця типових схованок наркотиків і під час огляду транспортного засобу зауважувати на це.

У транспортних засобах особистого користування типовими місцями, де переховують наркотичні засоби, є:

– внутрішня сторона бампера, бризговики передніх коліс, простір між повітряним фільтром і карбюратором, ковпаки передніх і задніх коліс, габаритні ліхтарі; інколи наркотичні засоби можуть закріплюватись за допомогою різних застосувань до поверхонь автомобіля: кришці бензобаку, з внутрішньої сторони номерних знаків; також у багажному відділенні, де можливе облаштування подвійного дна;

– у салоні автомобіля: простір за магнітолою, повітряні фільтри, попільнички, внутрішня частина панелі, під покриттям підніжних килимків, під сидіннями.

У вагонах поїзда (суднах) пасажирки переважно переховують наркотичні засоби при собі у сумках ручної поклажі або

у габаритних сумках серед речей багажу. Наркотики ховають у купе, каютах (використовуються будь-які виявлені порожнини, місця під ліжками, столами, кріслами тощо) або під сидіннями посадочних місць (своїх або тих, що знаходяться поряд).

Під час відвідування неблагополучних сімей та осіб, які ведуть антисоціальний спосіб життя, дільничний офіцер поліції повинен знати, як виглядає обладнання, що використовується для виготовлення наркотичних речовин, та якими є ознаки виготовлення та вживання наркотиків.

До таких ознак належать:

- характерний запах наркотиків рослинного походження;
- залишки наркотичних засобів (частини макової соломи, коноплі);
- їх напівфабрикати, зокрема рідини коричневого кольору різних відтінків з запахом ацетону чи спирту;
- шприци;
- бинти з плямами світло-коричневого кольору;
- посуд, в якому готується наркотик;
- м'ясорубки зі слідами опію сирцю, сита з такими ж слідами;
- поліетиленові плівки або сірникові коробки для формування доз наркотику;
- закопчені алюмінієві ложки, фольга тощо.

Відвідуючи місця, які можуть використовуватись для виготовлення синтетичних наркотиків, необхідно зауважувати на:

- своєрідний запах від хімічних реакцій, їдкі випари у вентиляційних шахтах або у коридорах тощо;
- неприємний запах від одягу чи тіла виробника, який утворився в результаті перебігу хімічних процесів під час синтезу наркотику;
- сліди перепаювання ампул;
- сліди на виготовлених для упаковки поліетиленових пакетах (нестандартна ширина, розплавленість плівки);
- рідини в хімічній посуді, які є напівфабрикатами наркотиків.

Перебуваючи у таких приміщеннях, слід дотримуватись правил безпеки поведінки з хімічними речовинами; а також не палити у цих приміщеннях, оскільки там можуть бути

вибухові речовини, що використовують під час виготовлення наркотиків [128, с. 165]. У разі виявлення фактів виготовлення у приміщенні наркотичних речовин слід викликати слідчо-оперативну групу й експерта для проведення огляду місця події. До прибуття групи слід забезпечити охорону місця події, а також за можливості затримати підозрюваних у вчиненні цього кримінального правопорушення осіб.

Підготовка до планованого затримання – це підготовчі заходи затримання, що проводяться на основі попередніх перевірок, проведених оперативними працівниками та слідчими підрозділами стосовно причетності до кримінального правопорушення вказаних осіб [135, с. 77]. Інформація, отримана під час ОРД, може бути підставою для прийняття подальших тактичних рішень щодо затримання особи [213, с. 13].

Підготовчий етап вказаного виду затримання Є. Підусов пропонує поділити на дві стадії: «кабінетну» та «польову», оскільки підготовчі дії проводяться і до виїзду на місце затримання, і безпосередньо на місці запланованого затримання до моменту схоплення підозрюваної особи (осіб), включно з виїздом групи затримання на місце.

На думку О. Белкіна й А. Гінзбурга, до підготовчих дій «кабінетної стадії» планованого затримання потрібно віднести:

- збір інформації й її аналіз: про особу, яка підлягає затриманню; наявності в неї зброї; її зв'язки; про найближче оточення; місце, де планується проведення затримання;
- аналіз тактичних прецедентів затримання;
- своєчасне приведення до готовності сил і засобів, які будуть задіяні в здійсненні затримання;
- розвідку місцевості, де планується проведення затримання;
- планування проведення й організації затримання [135, с. 78].

Очевидно, що дії практичних працівників виходять за межі кабінету, однак мають теоретичний характер. На нашу думку, наведену стадію підготовки до запланованого затримання варто було б назвати теоретичною стадією; вважаємо, що така назва більше відповідає змісту, який вкладається в поняття. Робота, що проводиться на цій стадії підготовки, є здебільшого

інтелектуальною. На її основі формується загальна теоретична картина щодо подальшої практичної діяльності.

Наступну стадію підготовки до проведення затримання пропонуємо назвати практичною стадією: виїзд на місце планованого затримання та дії, які проводяться на місці затримання до моменту безпосереднього схоплення підозрюваної особи (осіб).

Окрім указаної нами класифікації підготовчих дій, що проводяться на стадії теоретичної підготовки до проведення затримання, слід розглянути класифікацію, запропоновану В. Григор'євим. Учений конкретизував дії, які слід провести:

- складання плану підготовчих дій щодо затримання;
- отримання необхідних даних про особу, яка підлягає затриманню;
- вибір місця та часу затримання, вивчення обстановки на місці затримання;
- визначення кола учасників затримання (розрахунок сил);
- підготування озброєння, необхідних технічних засобів і транспорту (розрахунок сил);
- формування плану затримання (схоплення) особи, яка підлягає затриманню, його текстове і графічне виготовлення та затвердження;
- відпрацювання дій щодо схоплення на макетах [41, с. 234].

Криміналісти небезпідставно вважають, що затримання й особистий обшук – два послідовні етапи. Тому Є. Підусов пропонує виокремити як самостійний елемент підготовки до затримання підбір понять, котрі можуть бути присутні під час проведення особистого обшуку [135, с. 80].

Таку пропозицію Є. Підусов логічно пояснює: найчастіше причиною складних ситуацій є те, що затримані, бажаючи протидіяти досудовому розслідуванню, стверджують, що виявлені у них наркотики підкинули їм саме у період між фактичним затриманням та особистим обшуком. Підбір понять, вважає Є. Підусов, максимально зменшить час між безпосередньо схопленням підозрюваного й особистим обшуком [135, с. 80].

Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством, уповноважена службова особа, слідчий, прокурор

може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК [83].

Так, обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування; а також особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи, однак неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку.

Окрім указанного, згідно з ст. 34 ЗУ «Про Національну поліцію», працівником поліції може бути проведена поверхнева перевірка, що є превентивним заходом та передбачає здійснення візуального огляду особи, проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальний огляд речі або транспортного засобу. Поверхнева перевірка здійснюється поліцейським відповідної статі. У невідкладних випадках поверхневу перевірку може здійснити будь-який поліцейський лише з використанням спеціального приладу або засобу [154].

Вважаємо, що поверхнева перевірка не може ефективно забезпечити виконання завдань, які виникають у процесі проведення кримінального процесуального затримання, а тому слід застосовувати обшук особи одразу після фактичного затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення.

Ризикуючи викликати бурхливу дискусію щодо дотримання прав підозрюваного, пропонуємо не наполягати на обов'язковій присутності понятих під час проведення особистого обшуку особи й огляду речей, що знаходяться при ній. Ми не вважаємо, що таке нововведення порушить права та свободи підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення особи.

Спробуємо довести це на прикладі. Припустимо, що заплановано затримати організоване злочинне угруповання, члени якого за попередньо отриманою оперативною інформацією підозрюються у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 307 КК України, а саме незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні з метою збуту, а також незаконному збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. У такій ситуації до уваги слід

взяти, що члени організованого угруповання можуть чинити збройний опір затриманню. Навіть спрогнозувавши декілька можливих варіантів розвитку подій, слід враховувати екстремальні умови, в яких може відбуватись затримання. Зрозуміло, що підібрані поняті не можуть перебувати в епіцентрі затримання, бо є пряма небезпека їх життю та здоров'ю. Однак під час схоплення в осіб, які проводять затримання, виникає потреба у негайному обшуку затримуваних, оскільки при них можуть знаходитись не тільки сліди явних ознак злочину, а й зброя. Навіть якщо поняті підібрані заздалегідь, як пропонує Є. Підусов, і перебувають недалеко від місця захоплення, їм знадобиться певний час для того, щоб розпочати виконання своїх обов'язків (бути присутнім під час обшуку затримуваного та засвідчити своїм підписом відповідний запис у протоколі). Пропонуючи підібрати понятих заздалегідь, можливо лише максимально скоротити час їх прибуття на місце проведення відповідних дій. Однак, враховуючи особливі умови проведення схоплення та ризики, пов'язані з цим, вважаємо, що обшук особи й огляд речей, які знаходяться при ній, повинні проводитись негайно після фізичного затримання особи.

Розглянемо Узагальнення ВСУ «Практика розгляду судами справ про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 01.01.2008 р. [144], де вказано, що значну кількість злочинів виявляють на вулиці у громадян. У разі, якщо під час затримання особи не були виявлені наркотичні засоби, а лише згодом у приміщенні відділу поліції, то підозрюваний може заявляти, що наркотичний засіб йому підкинуто.

Так, Апеляційний суд Черкаської області ухвалою від 1 листопада 2005 р. скасував вирок Черкаського районного суду від 1 липня 2005 р. щодо С., засудженого за ч. 2 ст. 309 КК. Цим вирокom районний суд визнав обвинуваченого винним у тому, що 29 березня 2005 р. у с. Білозір'я Черкаського району він незаконно придбав без мети збуту 178 г макової соломи. Скасовуючи вирок, колегія суддів апеляційного суду вказала, що були допущені порушення під час вилучення наркотичного засобу, що дало змогу підозрюваному надалі заявити, що наркотичний засіб підкинуто в його кишеню.

На нашу думку, такі випадки трапляються через неможливість забезпечити на практиці присутність понятих у момент затримання особи (насамперед під час непланового затримання), що надалі призводить до неправдивих заяв з боку підозрюваного з метою уникнення покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

З огляду на викладене вважаємо попередній підбір понятих важливим для подальшого їх задіяння. Однак виокремлювати підбір понятих як самостійний елемент підготовки затримання, на нашу думку, немає необхідності, оскільки присутність понятих під час проведення затримання у КПК України не передбачено.

Отже, проаналізувавши різні позиції, вважаємо, що підготовка практичних працівників до запланованого затримання повинна охоплювати:

- визначення підстав згідно з КПК України, за якими проводитиметься заплановане затримання;
- збір інформації про особу, що підлягає затриманню, її зв'язки, найближче оточення, а також її фізичну підготовленість, наявність у неї зброї;
- вибір місця й часу затримання, вивчення місця затримання, виявлення можливих шляхів утечі підозрюваної особи;
- складання плану організації та проведення затримання;
- аналіз попередніх ситуацій затримання такого типу;
- визначення кола учасників затримання (розрахунок сил);
- визначення і встановлення інформаційного зв'язку між членами групи затримання, між ними та керівником затримання;
- підготування озброєння, необхідних технічних засобів і транспорту (розрахунок сил);
- інструктаж учасників затримання.

Окрім указанного, до дій, що необхідно провести в межах підготовки планового затримання, ми пропонуємо віднести отримання в суді дозволу на проведення затримання.

Визначення правових положень кримінального процесуального законодавства, відповідно до яких проводитиметься заплановане затримання, є важливою складовою тактики

затримання. Крім того, підготовка до затримання вимагає передбачення можливих варіантів розвитку подій, а також визначення правомірності дій у типових ситуаціях.

Перевагою підготовки до планового затримання порівняно з неплановим є можливість детально вивчити особу, яка підлягає затриманню. В криміналістичній літературі особистості злочинця приділено чимало уваги. Як висловився В. Жбанков, криміналістично значущі властивості особистості мають важливе практичне значення під час розслідування та розкриття злочину [169, с. 80], зокрема під час затримання.

Інформація про вчинення кримінальних правопорушень часто надходить у результаті оперативно-розшукової діяльності або у вигляді повідомлень громадян чи інших підрозділів поліції. Вся інформація стосовно підозрюваної особи та факту вчинення кримінального правопорушення збирається конспіративно, оскільки розкриття намірів щодо затримання особи виключає фактор раптовості та суттєво ускладнює виконання цієї дії [2, с. 137].

Збір інформації про особу насамперед розпочинають зі з'ясування її анкетних даних (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік народження), для чого роблять запити у відповідні інстанції (паспортний стіл, відділи реєстрації актів цивільного стану тощо). Крім анкетних даних про особу, необхідно встановити дані батьків, наявність сім'ї, інших родичів, їх взаємозв'язки. За допомогою оперативних служб поліції можливим є отримання фото підозрюваного, з'ясовують коло його інтересів, що надалі допоможе створити психологічний портрет особи, яка підлягає затриманню. Важливими також є дані стосовно фізичної підготовки підозрюваного, володіння ним холодною чи вогнепальною зброєю та наявності у нього зброї. Така інформація допоможе правильно розрахувати сили та можливості обох сторін.

Суб'єкти кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, бувають двох типів:

- ті, які безпосередньо є споживачами наркотичних засобів чи психотропних речовин;
- ті, які не вживають наркотики, але їхня діяльність пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Попередньо дізнавшись, чи зловживає підозрювана особа наркотиками й якими саме, можна скласти уявлення про її фізичний і психологічний стан.

Для ліпшого розуміння поведінки осіб, які перебувають у наркотичній залежності, розглянемо стани людського організму, характерні для наркозалежних.

Наркоманія – хворобливий психічний стан, спричинений хронічною інтоксикацією внаслідок зловживання наркотичними засобами, який характеризується психічною або фізичною залежністю від них.

Токсикоманія – стан хворобливої пристрасті, що виникає у разі вживання токсичних речовин, здатних спричиняти ейфорію, але не віднесений юридично до наркотиків.

Ейфорія – суб'єктивно сприйманий стан, переживання, радості без явного приводу, легкості та розкутості (спричинений наркотичним сп'янінням).

Абстинентний синдром – загальний розлад функцій організму, що характеризується тяжкими фізичними нездуваннями (загальна слабкість, озноб, болі тощо), відхиленням у психіці й поведінці (порушення сну, слухові та зорові галюцинації, судороги тощо); виникає у разі різкого припинення прийому препаратів за наявності фізичної залежності від наркотику або токсичного засобу; полегшується тільки новим введенням наркотику або речовини, що його заміняє; цілком знятий може бути лише проведенням спеціального лікування.

Психічна залежність (синдром психічної залежності) – стан організму, який характеризується патологічною потребою у вживанні будь-якого наркотичного, лікарського засобу або психотропної чи іншої речовини для того, щоб уникнути відхилень у психіці або позбутись пригніченого настрою, психічного дискомфорту, що виникли внаслідок припинення вживання наркотичного, одурманюючого засобу чи психотропної речовини.

Фізична залежність – стан особливої перебудови всієї життєдіяльності людини у зв'язку з хронічним уживанням наркотичних засобів; виявляється інтенсивними фізичними та психічними розладами, що проявляються у разі припинення дії наркотичного засобу, психотропної речовини.

Пристосування (толерантність) – стан, що виникає від багаторазового вживання наркотичних засобів або психотропних речовин і характеризується зниженням або втратою організмом чутливості до цих засобів, речовин, тобто послабленням його реакції на певну кількість наркотиків, психотропів; отже, для одержання такого самого ефекту виникає потреба у поступовому збільшенні дози наркотичного засобу, психотропної речовини [119, с. 258–259].

Враховуючи особливості стану людського організму в результаті вживання наркотиків, можна спрогнозувати варіанти ймовірної поведінки особи під час затримання.

Місце та час затримання слід вибирати, враховуючи загальну ціль затримання – отримання найбільшого обсягу інформації без будь-яких втрат із боку членів групи затримання.

Обираючи місце затримання, зважають на такі фактори:

- реальність застати підозрюваного в цьому місці у потрібний час;

- оптимальність для дій оперативних працівників відповідно до задуму операції, можливість для маневру силами та засобами;

- зведення до мінімуму можливості протидії і втечі;

- максимальне убезпечення учасників затримання й осіб, які можуть перебувати поруч.

Час затримання (розглянутого в криміналістичній літературі) обумовлюється фізіологічними особливостями людини. Тому рекомендовано проводити затримання в період із 6 по 7 год ранку.

Однак вибір часу та місця затримання не завжди є можливим, оскільки дії злочинців можуть диктувати свої умови, під які потрібно підлаштовуватись.

Практичним працівникам під час затримання слід пам'ятати, що невдало обраний момент схоплення надає злочинцеві можливість уникнути покарання. Так, якщо схопити особу з запізненням, виникає більша ймовірність утечі підозрюваного та втрати речових доказів злочинної діяльності. Поспішати теж не варто, оскільки в такому разі особа може не завершити задуманий злочин, а замах на вчинення злочину довести складніше ніж завершений злочин. Наприклад, «незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речо-

вин, їх аналогів чи прекурсорів – це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посылки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо злочин не було доведено до кінця у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посылки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання, то дії останньої належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину» – п. 3 Постанови Верховного Суду України від 26.04.2002. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [163].

Плануючи затримання, враховуючи екстремальність такого заходу, слід попередньо вивчити територію запланованого затримання, її будову, наявність прохідних під'їздів, внутрішніх двориків у будинках тощо. Також варто продумати, де можна зупинити автомобіль, щоб не викликати підозри. Попередньо оглядаючи територію запланованого затримання, а також, враховуючи специфіку вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, слід зауважити на місця, куди затримувана особа може викинути речі, які можуть виявитись речовими доказами вчинення кримінального правопорушення. Якщо затримання планується проводити в приміщенні, слід мати на увазі, що переважно речові докази викидають у вікно.

Якщо місце затримання – це службове чи житлове приміщення, то варто взяти план цього і прилеглих приміщень. Також необхідно попередньо з'ясувати, чи можливо перейти з даху одного будинку на інший.

Якщо місце затримання – це відкрита місцевість, попередньо слід вивчити рельєф, а також які найближчі об'єкти знаходяться неподалік місця затримання, чи автошляхи, залізничні дороги, станції тощо.

Плануючи затримання у темний час доби, необхідно попередньо оглянути орієнтири на місці затримання, видимі у темний час доби (ліхтарі, освітлені вітрини магазинів тощо).

Складання плану організації та проведення затримання передбачає письмовий запис дій, які проведені в рамках підготовки до здійснення затримання: інформації, отриманої в процесі підготовки та запис подальших кроків, що стосуються безпосередньо схоплення особи. Основна мета плану полягає у розробці та здійсненні таких організаційних заходів, які забезпечать затримання всіх учасників наркобізнесу та вилучення наркотичних засобів [126, с. 312].

План організації та проведення затримання є узагальненням накопиченої інформації для ліпшого її сприйняття й систематизації. Однак хід затримання складно передбачити, навіть за умови декількох прогнозованих варіантів розвитку подій; потрібно завжди бути готовим до неординарної ситуації.

Готуючись до затримання, варто використати матеріали навчальних відеозаписів для того, щоб уникнути типових помилок учасниками затримання.

Відштовхуючись від кількості осіб, що підлягають затриманню й їх психологічних і фізичних якостей, розраховується коло учасників групи затримання. Слід враховувати, що можуть бути задіяні й інші особи, наприклад родичі особи, що затримується, які можуть перешкоджати затриманню, допомагати їй утекти, приховати речові докази кримінального правопорушення тощо.

Оскільки затримання проходить в екстремальних умовах, попередньо заплановані дії можуть змінюватись. Тому для координації дій членів групи потрібно перевірити наявність і справність технічних засобів зв'язку.

Підготовка озброєння проводиться у разі необхідності. Крім зазначеного, може бути попередньо встановлена відеокамера в приміщенні, де провадиться злочинна діяльність, із метою фіксації фактів учинення кримінальних правопорушень, та надалі використовуватись для фіксації процесу затримання. Затримання може бути також зафіксоване на відео- фотокамеру, що є в одного з членів групи затримання.

Інструктаж учасників затримання проводять на заключному етапі підготовчих дій.

Під час проведення інструктажу учасникам групи затримання повинні бути доведені:

- індивідуальні дії кожного в складі загальної операції схоплення;

– інструкції дій кожного з учасників затримання у разі виникнення екстремальних умов або зміни попереднього плану затримання.

Окрім зазначеного, керівник підрозділу, який проводить затримання, або керівник групи затримання з метою забезпечення та гарантування засад правомірності й законності, повинен перевірити теоретичні знання членів групи стосовно підстав використання затримання й умов застосування сили та зброї. Також потрібно зауважити на забезпечення в результаті проведених дій повноцінної доказової бази для можливості подальшого успішного ведення досудового розслідування.

3.3. Безпосереднє затримання та особистий обшук підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин

Тактика схоплення за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних речовин, вимагає дотримання таких положень:

– підготовка здійснюється з суворим дотриманням конспірації (запланованого затримання);

– схоплення підозрюваної особи проводиться з урахуванням фактора раптовості;

– сили і засоби, що використовуються для схоплення, повинні у два–три рази перевищувати сили та засоби осіб, які підлягають схопленню;

– учасники фізичного затримання повинні мати можливість будь-коли викликати підмогу;

– потрібно дотримуватись правил особистої безпеки учасникам затримання, а також намагатись провести захоплення із мінімальним ушкодженням затриманих чи будь-яких інших третіх осіб;

– слід враховувати особливості поведінки осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, оскільки особи, що вживають наркотики, можуть неадекватно сприймати реальність через розлади психіки;

– у приміщенні потрібно дотримуватись правил техніки безпеки при поводженні з хімічними та вибухонебезпечними

речовинами, що застосовуються для виготовлення наркотиків.

Розглянемо перелічені положення детальніше. Матеріали попередньої перевірки щодо факту вчиненого кримінального правопорушення й осіб, підозрюваних у його скоєнні, повинні знаходитись у особи, яка підготувала ці матеріали. Доступ до них може мати лише безпосередній начальник. План схоплення уповноважена особа повинна скласти з елементами конспірації: у ньому не повинні вказуватись анкетні дані осіб, які підлягають затриманню, та адреса місця схоплення. Водночас план схоплення повинен містити описову інформацію про особу, що підлягає затриманню; опис місця запланованого затримання і його околиць та їх план-схему; намічені дії щодо схоплення з урахуванням фактора раптовості. План дій є приблизним і може бути суттєво доповнений у складних ситуаціях або значно спрощений у простих ситуаціях [88, с. 55].

Ідеально спрогнозувати розвиток подій під час схоплення неможливо. Тому для проведення цієї дії з якнайменшими ризиками в криміналістичній літературі рекомендовано використовувати сили та засоби, що значно переважають сили і засоби особи (осіб), які підлягають затриманню. Крім фізичної переваги, такий розрахунок сил психологічно впливає на затримуваних осіб.

Утім, навіть правильно розрахувавши сили та засоби, потрібні для проведення схоплення, може виникнути ситуація, в якій наявних сил є недостатньо. Коли затриманому (затриманим) можуть допомагати уникнути затримання особи, які їм співчують. У таких випадках члени групи схоплення повинні мати зв'язок з керівником операції, тому що може виникнути необхідність змінити заплановані дії і викликати підкріплення.

За підозри наявності в особи, яка підлягає затриманню, вогнепальної зброї слід уникати проведення фізичного затримання у місцях скупчення людей. Фізичне затримання озброєних злочинців проводиться здебільшого як спеціальна операція та передбачає насамперед позбавлення можливості збройного опору з боку затримуваних. Місце затримання повинно обиратись з огляду на наявність осіб, які не задіяні в операції.

Рух пішоходів і транспорту в місці затримання може бути тимчасово обмеженим [79, с. 59].

Окрім указаного, в процесі безпосереднього захоплення особи (осіб), підозрюваної у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, необхідно враховувати:

- фізичний і психологічний стан затримуваного (за зовнішнім виглядом та поведінкою можна спробувати визначити, в якому стані перебуває особа, що підлягає затриманню);

- фізичну можливість активної протидії з боку затримуваного, його співучасників, третіх співчуваючих осіб, у деяких випадках можливість застосування ними холодної чи вогнепальної зброї;

- намагання під час схоплення особи позбутись або знищити речі та предмети, що є доказом злочинної діяльності особи;

- намагання під час схоплення втекти, скритись від слідства та суду й уникнути покарання за вчинений злочин.

У рамках підготовки до фізичного затримання особи, яка за попередньою інформацією використовує наркотичні засоби для власного вживання, з метою забезпечення безпеки затримуваного слід враховувати ситуацію, за якої підозрюваний перебуває у стані наркотичного сп'яніння [55, с. 37]. Наприклад, перебуваючи у стані ейфорії під час утечі, особа, яка підлягає затриманню, переоцінюючи свої можливості, може намагатись вистрибнути з вікна чи з даху тощо. Беручи до уваги ймовірність такої поведінки затримуваного, члени групи захоплення повинні відрізати шляхи доступу цієї особи до вказаних об'єктів. Якщо ж затримувана особа перебуває в стані глибокої депресії, спричиненої тривалим уживанням наркотику, в особи можуть розвинути суїцидні нахили, в результаті яких вона під впливом розвитку реальних подій (проведення захоплення) може заподіяти собі шкоду. Учасники фізичного затримання повинні перешкодити таким діям особи.

У приміщенні, де здійснюється затримання, можуть знаходитись різні хімічні сполуки, що використовуються для виробництва наркотику (передусім це стосується синтетичних наркотиків). Об'єктом підвищеного ступеня небезпеки є підпільна лабораторія, де існує загроза отруєння наркотичними засобами, психотропними та іншими високотоксичними речовинами

в разі потрапляння їх на шкіру або вдихання парів, отримання опіків тощо [214, с. 217].

Тому серед учасників групи захоплення (у підпільній лабораторії) обов'язково повинен бути хімік-фахівець. Перебуваючи у такому приміщенні, члени групи затримання повинні дотримуватись застережних протипожежних заходів, а також мають знати та передбачати, які хімічні речовини використовуються під час виготовлення того чи іншого наркотичного засобу. Від правильного поведіння учасників на місці схоплення безпосередньо залежить їхня безпека [35, с. 18–19].

Розглянемо тактику затримання осіб у ситуаціях, що виникають найчастіше.

Заплановане фізичне затримання найліпше проводити у місці, яке обрали працівники поліції й яке є найзручнішим для проведення затримання.

Здійснювати схоплення осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, зручно на відкритій місцевості. Переважно їх намагаються затримати з «речовими доказами» – наркотиками. Будучи предметом злочину, наявність наркотику в особи вказує на її злочинну діяльність й є основним джерелом доказової інформації. Розуміючи це, затримувани намагаються позбутись їх. Проведення затримання на відкритій місцевості дасть змогу без надмірних зусиль зауважити, де затримані позбувалися доказів своєї злочинної діяльності.

Однак у низці випадків виникає необхідність проводити схоплення у місці, що диктують обставини. Особи, які займаються злочинною діяльністю, переважно заздалегідь обирають місця вчинення злочинів, схоплення в яких може викликати труднощі. Так, наприклад, збут наркотиків може відбуватись у громадському місці, де зазвичай перебуває чимала кількість осіб (клуби, концерти на відкритій сцені тощо). У такій ситуації є можливість підійти на близьку відстань до особи, що підлягає затриманню, однак у разі спроби втечі затримуваного велика кількість людей ускладнює погоню за ним, також неможливим є використання зброї.

Складною може виявитись ситуація затримання у вагоні поїзда (судна) чи затримання осіб, які пересуваються у транспортному засобі, оскільки не завжди може виявитись мож-

ливим віднайти доказ злочинної діяльності, який міг бути викиненим підозрюваним у процесі проведення схоплення. Наприклад, синтетичні наркотики, які займають небагато місця, можна викинути через відкрите вікно під час руху транспорту.

Встановлюючи точне місце перебування підозрюваних осіб у поїзді (судні), працівники поліції можуть бути переодягнені у форму провідників, начальника поїзда. За можливості член групи захоплення може під виглядом пасажира наблизитись до запідозреної особи (осіб). Схоплення залежно від конкретної ситуації може проводитись у купе, коридорі, тамбурі чи каюті. Під різними приводами особа, що підлягає затриманню, може бути викликана в тамбур (вияснення непорозумінь із приводу купівлі квитків, наявність проданих двох квитків на одне місце тощо). Якщо викликати особу в тамбур не вдається, то схоплення може бути проведене в купе. Найліпшим часом затримання в поїзді чи судні є ніч, оскільки вночі спостерігається незначне пересування пасажирів. Якщо особа, підозрювана у вчиненні продовжуваного злочину, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, учинення якого (згідно з даними попередньої інформації) продовжуватиметься після пересування транспортом, то можливим є перенесення схоплення в момент виходу особи з поїзда, що пов'язано з наявністю ліпших умов для проведення схоплення та зменшенням ризику втратити речовий доказ злочинної діяльності. Однак, вирішуючи перенести момент затримання, слід негласно тримати підозрювану особу під наглядом й охороною.

Для затримання на вулиці групі захоплення потрібно володіти високою швидкістю маневрування. З метою маскування учасники затримання повинні бути одягнені як основна маса перехожих. У разі виникнення підозри щодо наявності в особи, яка підлягає схопленню, вогнепальної зброї, потрібно відмовитись від проведення затримання на вулиці у разі перебування на ній великої кількості людей, оскільки в процесі затримання підозрювана особа може чинити збройний опір, що загрожує життю та здоров'ю громадян. Якщо можливо попередньо визначити конкретне місце затримання на вулиці, то раціонально зменшити перебування та переміщення людей і автотранспорту на цій ділянці вулиці. Для цього можуть використовуватись різні обмежувальні знаки: об'їзд, обхід,

переносна огорожа, а також виставляти спеціальні наряди [41, 295–296].

Затримання осіб, які пересуваються у транспортному засобі, має низку особливостей. Переважно воно відбувається за наявності попередньої інформації про перебування осіб, які підлягають затриманню, у відповідному транспорті й інформації щодо можливого місцезнаходження транспорту та напрямку його руху. Першою дією в процесі такого виду захоплення є зупинка транспортного засобу. За можливості слід вибирати місце зупинки транспортного засобу на незаселеній території поблизу галявин на початку лісу або місцевості зі зарослями кущів. За допомогою природного середовища може бути замаскована група захоплення.

Зупинка транспортного засобу може здійснюватись різними способами. На визначеній ділянці дороги, шосе можуть бути виставлені попереджувальні знаки, що обмежують швидкість транспортного засобу, вимагають його зупинки, також може бути імітований ремонт дороги, та за допомогою знаків організований об'їзд через бокову ґрунтову дорогу, де зручно провести затримання особи, використовуючи фактор раптовості.

Із метою зупинки транспортного засобу можуть бути використані спеціальні засоби, наприклад, перед проїздом транспорту (про що надходить повідомлення від члена групи, який перебуває на відстані декілька метрів від імовірної появи транспорту) розстеляють доріжку з шипами. Коли транспортний засіб проїхав її, то група захоплення вирушає до місця повної його зупинки.

У крайньому випадку може бути застосована стрільба по шинах коліс.

Зупиняючи транспортний засіб у процесі затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних речовин, слід не тільки подолати фізичний опір при затриманні особи, а забезпечити неможливість злочинцям знищити сліди і речові докази своєї злочинної діяльності.

Особливо складним є захоплення, що пов'язане з проникненням у житло, тому потребує ретельної підготовки. Проникнути у приміщення, згідно з кримінальним процесуальним законодавством, можливо за ухвалою суду, в невідклад-

них випадках, або з дозволу особи. Перед захопленням потрібно в'янути перелік осіб, які проживають у цьому приміщенні, детальний план приміщення, після чого визначити місце перебування групи спостереження, шляхи непомітного підходу групи захоплення, спосіб проникнення в приміщення. Учасники групи захоплення повинні бути розставлені так, щоб виключити можливість утечі підозрюваного та знищення ним доказів злочинної діяльності.

Після підготовки до безпосереднього проникнення в приміщення, де перебуває особа, яка підлягає схопленню, учасники групи захоплення можуть діяти двома способами: силовим і безконфліктним. Стосовно цього виду затримань важливо виключити будь-яку затримку при заходженні в приміщення, оскільки злочинці можуть знищити сліди своєї злочинної діяльності (насамперед це стосується наркотичних засобів синтетичного походження, кокаїну, героїну, ЛСД, що зберігаються у невеликих за об'ємом кількостях).

На практиці сформовано та застосовуються декілька варіантів проникнення в приміщення:

1. Так званий «захід на плечах», у рамках якого передбачається вхід до приміщення групи захоплення разом із покупцем наркотиків або під час виходу його з приміщення. Цей варіант використовується у випадках, коли житлові приміщення, де проживають збувачів наркотиків, не мають закритих холів, а вхідні двері виходять безпосередньо на сходову клітку. В цьому випадку поява сторонніх (зашифрованих членів групи захоплення) не викликає підозри ні у господарів квартири, ні в осіб, що до них прийшли.

2. Схоплення збувачів наркотичних речовин можливе при виході їх із квартири, через деякий час після затримання осіб, які придбали у них наркотики. Такий варіант схоплення особи є раціональним за наявності інформації про перебування у приміщенні чималі кількості наркотичних речовин або обладнання для їх виготовлення.

3. Проникнення групи захоплення в приміщення через вікно, балконні двері тощо, використовуючи спеціальне обмундирування та спеціальні засоби. Такий спосіб проникнення використовується у разі, якщо два попередні способи не діють, а саме у випадках, коли двері квартири посилено укріплені,

збувачі наркотиків їх не відкривають під час обслуговування клієнтів, а самі з приміщення не виходять до завершення збуту всієї партії наркотичних речовин [41, с. 247–248].

У будь-яких випадках потрібно слідкувати за вікнами цього приміщення, оскільки через вікно може відбуватись збут наркотиків, передача грошей тощо, також при початку дій щодо фактичного затримання (заходу через двері) злочинці можуть викинути наркотичні засоби через вікно, намагаючись позбутись наркотику, як предмета, що є доказом їх злочинної діяльності. У разі виявлення таких фактів або під час проведення схоплення рекомендовано використовувати відеозапис, навіть у випадку незручності при виборі місця зйомки. Цей відеозапис може бути використаний у розслідуванні злочину, наприклад, як елемент фактора раптовості під час допиту запідозреної особи.

Окрім указанного, типові ситуації схоплення можна поділити на ситуації схоплення однієї особи й групи осіб.

Формуючи тактику затримання, слід використовувати найменшу можливість поділити захоплення групи осіб на одиночні, оскільки так ми суттєво зменшуємо ризики, пов'язані з заповіданням шкоди життю та здоров'ю учасників захоплення. Фізичне затримання озброєних злочинців проводиться зазвичай в формі спеціальної операції й передбачає насамперед позбавлення можливості збройного опору з боку затримуваних.

Для злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, характерна ситуація, коли збувачі наркотику безпосередньо при собі наркотичні засоби не зберігають, а заховують їх у попередньо приготованих місцях і показують схованки тільки після домовленості з покупцем, зокрема за допомогою мережі Інтернет. Тому тактика затримання повинна бути детально продуманою та спланованою, оскільки результативність проведеного схоплення залежить від уміння правильно вибрати момент схоплення, спрогнозувати поведінку затримуваного та вжити відповідних заходів [162].

З огляду на це П. Бірюков та Є. Підусов зазначають, що закріплення можливостей проводити затримання на підставі даних, отриманих у ході оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності, дасть змогу на законних підставах

проводити затримання лідерів злочинних угруповань, що займаються незаконним обігом наркотичних засобів [27, с. 66].

З указаною позицією ми повністю погоджуємось, на нашу думку, потрібно передбачити у кримінальному процесуальному законодавстві можливість проводити затримання за ухвалою суду, яка може бути отримана після розгляду суддею матеріалів попередньої перевірки щодо вчинення кримінального правопорушення у конкретному випадку, які містять дані, отримані в процесі проведення оперативно-розшукових заходів і кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема не звужувати зміст ухвали суду про затримання з метою приводу, оскільки це передбачено чинним законодавством.

Фактично затримуючи одну особу чи групу осіб, слід одразу після захоплення особи провести її особистий обшук [134, с. 60], метою якого є виявлення у затриманого зброї, речей чи предметів, що можуть містити докази злочинної діяльності або інших предметів, зберігання яких заборонене законом. Якщо цих дій не провести одразу після захоплення, то затриманий може позбутись наявних у нього предметів-доказів, знищити їх або застосувати зброю [72, с. 62].

Наступною дією в процесі затримання є огляд речей затриманого, що знаходились при ньому на момент схоплення (ручна сумочка, портфель тощо).

При затриманні особи слід знати, що наркотики або інші заборонені речі можуть бути сховані на тілі, в одязі, в речах і предметах, що знаходяться при них.

В одязі наркотик переважно ховають:

- у верхньому одязі;
- головних уборах;
- взутті.

Особливу увагу слід звертати на кишені, манжети, коміри, реміні, лацкани, поясні сумки, пояси, бюстгальтери, краватки, підтяжки, підшви, підкладки, підв'язки, стрічки на капелюхах, пряжки. Також слід мати на увазі, що з внутрішньої сторони одягу можуть бути пришиті подвійні підкладки, подвійні та потаємні кишені.

В особистих речах та предметах, що знаходяться при особі, наркотичні речовини можуть ховатись у:

- підкладках сумочок, валіз, гаманців, косметичок;
- тубиках кремів, помад, милі;

- запальничках, мундштуках, портсигарах, пачках із сигаретами;
- упаковках з-під ліків, інгаляторах;
- дитячих іграшок, пелюшках;
- цукерках, жуйках;
- пляшках, банках, термосах;
- авторучках;
- браслетах, медальйонах, брилках;
- футлярах слухових апаратів і окулярів;
- протезах;
- порожнинах тростин, милиць, ручках парасолі;
- відсіках радіоапаратури для елементів живлення;
- фотоапаратах.

На тілі особи наркотики можуть знаходитись:

- між пальцями ніг;
- під лейкопластиром, прикріплені до ступні ноги;
- у волоссі, спеціально викладеній зачісці;
- у перуках, шиньйонах;
- у контейнері, що проковтнули, попередньо прив'язавши його до зуба;
- у роті, вухах, носі, інших порожнинах тіла [91, с. 23–24].

Відповідно до ст. 236 КПК України, слідчий може проводити обшук особи [83].

Особистий огляд, огляд речей та вилучення речей і документів регламентується положеннями КУпАП.

Так, згідно з ст. 264 КУпАП, особистий огляд може проводитись уповноваженими на те посадовими особами Служби безпеки України, органів Національної поліції, органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, воєнізованої охорони, цивільної авіації, митниці і органів прикордонної служби, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, а у випадках, прямо передбачених законами України, також і інших органів.

Особистий огляд може провадитись уповноваженою на те особою однієї статі з оглядуваним і в присутності двох понять тієї ж статі.

Про особистий огляд складається протокол або про це робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або в протоколі про адміністративне затримання.

Згідно з ст. 265 КУпАП, речі та документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, вилучаються.

Про вилучення речей і документів складається протокол або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення, про огляд речей або адміністративне затримання.

Зауважимо, що фактично особистий обшук особи, що застосовується відповідно до положень КПК, та особистий огляд, який застосовується згідно з КУпАП, передбачають проведення одних дій, проте мають різні назви – відповідно «обшук» та «огляд». На нашу думку, доцільно використовувати вислів «обшук», оскільки він точніше відображає суть цього поняття, про що внести зміни у відповідних нормативних актах.

На практиці положення адміністративного законодавства використовують щодо дій, учинюваних у рамках кримінального процесу [205, с. 74], оскільки не завжди на початковому етапі зрозуміло, у чому слід підозрювати особу: кримінальному чи адміністративному правопорушенні. Зокрема, у разі вчинення особою незаконного зберігання наркотику, важливу роль відіграє вага наркотичного засобу.

Стосовно задіявання понятих частково підтримуємо погляди С. Стахівського, який пропонує залишити вирішення питання щодо їх залучення на розсуд слідчого, залежно від конкретної інформації [184, с. 274]. Це твердження вважаємо правильним стосовно фізичного затримання, однак, якщо особа є доставлена у відділ поліції, то для запрошення понятих є достатньо часу, тому їх присутність під час проведення обшуку є виправданою й обов'язковою.

За наявності інформації про переховування на тілі особи, що затримана, наркотичних засобів може бути проведено освідування, яке за вказівкою слідчого здійснює судово-медичний експерт або лікар.

Слідчий не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню.

Виявлені під час огляду особи або її освідування речі, що є доказами злочинної діяльності особи, повинні бути вилучені у встановленому законом порядку, також повинні бути оформлені належно всі дії, пов'язані з процесом затримання.

Стосовно планованого затримання з метою конспірації вважаємо непотрібним повідомляти деталі захоплення, а у низці випадків узагалі факт його проведення, слідчого, оскільки він не бере безпосередньої участі у цих діях (за винятком проведення схоплення у разі особистого виявлення злочинних дій особи).

3.4. Фіксація ходу і результату затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин

Основним кримінальним процесуальним актом, що відображає та фіксує хід і результати затримання, є протокол затримання. Крім протоколу затримання, фіксація дії затримання може відбуватись за допомогою відео-, фотозйомки, які є додатком до протоколу затримання.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України положення щодо протоколу затримання, яке фіксує процес затримання, містяться у ст. 104 КПК України.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК України; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору [83].

Оскільки строк затримання обчислюється з моменту перебування затриманого біля уповноваженої особи, то саме ці го-

дина та дата вказуються у протоколі, а не час складання протоколу чи час доставлення затриманого до відділу поліції.

Вилучені речі слід поміщати в окремі поліетиленові або інші пакети й опечатувати. Якщо є підстави вважати, ці речі можуть бути наркотиком та становити собою предмет кримінального правопорушення, то для встановлення виду, назви, властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини або прекурсору, їх походження, способу виготовлення чи переробки було б добре отримати консультацію спеціаліста у письмовому вигляді, оскільки рішення про внесення відомостей у ЄРДР та розслідування у кримінальному провадженні залежить від цієї інформації. Під час надання консультації спеціаліст використовує Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також таблиці невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу.

Вважаємо захоплення, обшук особи й огляд речей затриманого, що знаходяться при ньому, а також вилучення речей, зберігання яких заборонене законом, діями, що відбуваються в рамках процесу затримання, тому ці дії, на нашу думку, можуть бути зафіксовані в протоколі затримання.

За потреби не виключаємо у разі можливості фіксації вилучення предметів, виявлених під час проведення затримання, в окремому протоколі. Наприклад, у разі, коли виявлено декілька предметів, а описова частина щодо їх характеристик займає багато місця, може бути складений окремий протокол вилучення. Також окремий протокол вилучення може бути складений із метою економії часу; в такому випадку протокол затримання та протокол вилучення можуть бути складені різними працівниками.

Протокол затримання повинен містити додаткові дані, наприклад, є затриманий наркозалежною особою, чи ні. Так, у Швейцарії передбачено законодавством, що в рапорті про затримання слід подавати примітки попереджувального характеру: наприклад, відомості про вживання особою наркотику [57, с. 99].

Факт уживання наркотиків значно впливає на поведінку особи, наявність інформації про таке (можливо наданої

затриманим) полегшує роботу щодо розслідування кримінального правопорушення загалом. Доволі часто особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із НОН, перебуває в стані наркотичної ломки – стан, що спричинений раптовим припиненням уживання наркотику. Наприклад, за відсутності звичних для організму препаратів опіумної групи через 10–12 годин виникають нудота, пронос, болі у суглобах, м'язах [19, с. 44]. Розуміння стану підозрюваного, який може бути агресивним, позаяк є наркотично залежним допоможе слідчому обрати найвдалішу тактику проведення розслідування.

Слід зауважити, що наркозалежній особі може бути потрібна негайна допомога лікаря, а для своєчасного її надання необхідно мати попередню інформацію. Крім зазначеного, вважаємо, що при поміщенні особи в місця тимчасового утримання дані про вживання нею наркотиків слід вказувати в протоколі затримання.

Фіксація затримання може здійснюватись за допомогою фото-, відеозаписів, інших технічних засобів згідно з вимогами ст. 107 КПК України [83].

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії. Однак у разі застосування затримання до осіб у порядку ст. 208 КПК України, враховуючи можливу наявність фактора раптовості, неможливо повідомити заздалегідь про фіксацію затримання за допомогою технічних засобів, надто якщо ситуація охоплюватиме елементи переслідування. Враховуючи наведене, пропонуємо викласти ч. 2 ст. 107 КПК України у такій редакції: «Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії, крім випадку застосування затримання за підставами ст.ст. 207, 208 цього Кодексу».

У разі безпідставного затримання особа, права якої порушено, або її представники (родичі, адвокат) можуть звернутись до суду із заявою про відшкодування шкоди у порядку цивільного судочинства, згідно з ст.ст. 127–128 КПК України [83].

Відшкодування шкоди здійснюється згідно з ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. [157].

Підсумовуючи наведене у розділі, слід зазначити, що затримання підозрюваного доцільно розглядати, поділивши на два види (заплановане, незаплановане) та три його стадії (стадія підготовки; стадія безпосередньо проведення; процесуальна фіксація ходу та результатів затримання).

У рамках підготовки працівників до затримання наведено перелік інформації, якою повинен володіти працівник (зовнішні ознаки наркотиків; осіб, які ними зловживають; способи вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів).

Вказано на особливості проведення безпосереднього затримання підозрюваного у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів та надано рекомендації стосовно застосування затримання відповідної категорії кримінальних правопорушень. Надано пропозиції щодо вдосконалення процесуальної фіксації ходу та результатів затримання.

Висновки

Дослідивши проблеми, що стосуються затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, зазначимо, що, незважаючи на значну кількість розробок із проблематики затримання, в ході дослідження повністю підтвердилась актуальність дослідження вказаної проблеми.

У дослідженні проаналізовано історію розвитку інституту затримання на території України, використовуючи першоджерела, стисло наведено розвиток інституту затримання на території нашої держави. Оскільки Україна перебувала під юрисдикцією інших зарубіжних країн (Литва, Річ Посполита, Австро-Угорська імперія, Російська імперія), розглянуто нормативно-правові акти зарубіжного права, а саме правові положення, дія яких була поширена на територію України, та врегульовувала процес застосування затримання особи за підозрою у вчиненні злочину.

Проведено порівняння сучасного порядку застосування затримання в Україні з відповідними нормами США, Італії та Росії, використовуючи зарубіжний досвід, запропоновано комплекс правових норм стосовно проведення затримання, врахувавши особливості національного менталітету.

У монографії уточнено поняття фактичного затримання (схоплення) та затримання загалом; затримання в адміністративному порядку та кримінальне процесуальне затримання, визначено взаємодію між ними; розроблено варіанти типових ситуацій затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Окрім зазначеного, використовуючи ситуаційний підхід, дано найоптимальніші методичні рекомендації щодо застосування затримання, а також тактики його проведення.

Проаналізовано систему наукових знань стосовно специфіки злочинної діяльності, пов'язаної з НОН, що необхід-

на для розроблення методичних рекомендацій тактики затримання. Обґрунтовано необхідність розробки системи узгодженої протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, яка об'єднає зусилля правоохоронних органів, прокуратури та суду.

Список використаних джерел

1. Ангеленюк А.-М. Ю. Автоматизація документообігу окремих аспектів взаємодії слідчого та прокурора під час досудового розслідування. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2017. Вип.1. С. 244–253.
2. Ангеленюк А.-М. Ю. Використання інформації, отриманої в результаті негласного розслідування при затриманні за підозрою у вчиненні злочину. *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України: матеріали круглого столу* (м. Київ, 7 жовтня 2011 р.). К., 2011. С. 136–138.
3. Ангеленюк А.-М. Ю. Затримання за підозрою у вчиненні злочину у кримінальному процесі України. *Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі: матеріали круглого столу* (м. Київ, 20 травня 2011 р.). К., 2011. С. 148–150.
4. Ангеленюк А.-М. Ю. Затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, в рамках дотримання прав людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. наук.-практ. конф. (3–4 лютого 2005 р.)*. Львів, 2005. С. 370–371.
5. Ангеленюк А.-М. Ю. Задержание несовершеннолетних по делам о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ. *Проблемы предотвращения и борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, торговлей людьми и нелегальной миграцией: матер. междунар. конф. (23–24 апреля 2004 г.)*. Кишинев, 2004. С. 182–185.
6. Ангеленюк А.-М. Ю. Незаконний обіг наркотиків як міжнародна проблема. *Наук. вісник Юридичної академії МВС*. Спеціальний випуск. 2004. № 2. С. 81–87.
7. Ангеленюк А.-М. Ю. Окремі аспекти реформування інституту кримінально-процесуального затримання. *Митна справа*. 2012. № 1. Ч. 2. Кн. 2. С. 112–116.
8. Ангеленюк А.-М. Ю. Правова природа схоплення особи за підозрою у вчиненні злочину та його регламентація у законодавстві. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Серія юридична. Львів, 2011. № 3. С. 336–344.
9. Ангеленюк А.-М. Ю. Проблеми застосування кримінального процесуального затримання стосовно народних депутатів і суддів. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2018. Вип 1. С. 282–290.
10. Ангеленюк А.-М. Ю. Розвиток інституту кримінально-процесуального затримання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник*

Львівського юридичного інституту МВС України. Серія юридична. 2005. № 2. С. 136–142.

11. Ахтирська Н. М. Криміналістична тактика: принципи і функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». Х., 1998. 16 с.
12. Бабич І. Порівняльне правознавство в системі професійної підготовки юристів у Сполучених Штатах Америки. *Юридична Україна*. 2008. № 6. С. 10–15.
13. Баев О. Я. Противоречия интересов в генезисе следственных ситуаций. *Следственная ситуация: сб. научных трудов*. М., 1984. С. 33–35.
14. Баулин О. В. Право граждан на задержание преступника. Х.: Вища школа, 1986. 157 с.; Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.). К., 2002. 266 с.
15. Бахин В. П., Карпов Н. С. Материалы к изучению практики борьбы с преступностью. К.: Семенко Сергій, 2007. 489 с.
16. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 гг.). Карпов. К., 2002. 458 с.
17. Бахин В. П. Тактика – профессионализм и мастерство в общении: уч. пособие. К.: Семенко Сергій, 2006. 108 с.
18. Бахрах Д. Н. Административная ответственность. Пермь, 1966. 193 с.
19. Безруких Е. С., Мешков В. М. Расследование преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков: научно-практическое пособие. Калининград: Калининградский юридический институт МВД России, 2003. 64 с.
20. Бекешко С. П., Матвиенко Е. А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. Мн., 1969. 128 с.
21. Береський Я., Швець І. Особливості початкового етапу розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 565–572.
22. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. М.: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 1997. 480 с.
23. Белкин Р. С. Перспективы исследования проблемы следственной ситуации. *Следственная ситуация: сб. науч. тр.* М., 1984. С. 36.
24. Быков А. В. Правовые основы деятельности полицейской системы США. *Вестник Московского университета МВД России*. М., 2009. № 3. С. 136–138.

25. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2007. 512 с.
26. Білоусов О. І., Смоков С. М. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України: монографія. Одеса, 2009. 112 с.
27. Бирюков П. Н., Пидусов Е. А. Расследование незаконного оборота наркотических средств, психотропных и сильнодействующих веществ. М., 2004. 180 с.
28. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини: навч. посібник. Львів: Світ, 2000. 118 с.
29. Бойко І. Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Львів: Світ, 1998. 49 с.
30. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
31. Васильев А. Н. Следственная тактика. М.: Юрид. лит., 1976. 200 с.
32. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в кримінальній методиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2002. 218 с.
33. Вербенський М. Г. Кримінологічна характеристика злочинів, що складають ядро транснаціональної організованої злочинності. *Право і суспільство*. 2010. № 1. С. 132–140.
34. Веретенников И. А. Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». М., 2001. 202 с.
35. Виявлення ліквідація підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин: метод. рекомендації / Г. В. Пасічник, М. С. Хруппа, В. М. Жмінько та ін. К., 2000. 35 с.
36. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия. М., 1997. 248 с.
37. Галкин И. О., Кочетков В. Г. Процессуальное положение подозреваемого. М.: Юрид. лит., 1968. 63 с.
38. Герасимов И. Ф. К вопросу о следственной ситуации. Следственная ситуация: сб. науч. тр. М., 1984. С. 6–11.
39. Головин Ю. А. Систематика следственных ситуаций. *Известия Тульского государственного университета*. Тула, 2004. Вып. 10. С. 7–14.

40. Городницька Л. Кримінальне судочинство на Буковині (1774–1918 рр.). *Право України*. 1999. № 12. С. 109–111.
41. Григорьев В. Н. Задержание подозреваемого. М., 1999. 544 с.
42. Гриненко А. Разграничение фактического и уголовно-процессуального задержания. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 75–76.
43. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734–1775 рр.): навч. посібник. Х.: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. 108 с.
44. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства. *Право України*. 2009. № 2. С. 5–11.
45. Губар С. В., Калюк О. М. Діяльність органів слідства УСРР у період колективізації сільського господарства (1928–1933 рр.). *Право і суспільство*. 2008. № 5. С. 133–139.
46. Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с фр. М., 1999. 496 с.
47. Давыдов С. И. Ситуационные основы разработки рекомендаций по раскрытию преступлений. *Вестник Московского университета МВД России*. М., 2009. № 2. С. 97–100.
48. Депутатській недоторканості в Україні бути чи не бути? URL: <https://www.5.ua/polityka/nedotorkannosti-buty-chy-ne-buty>
49. Довбня В. А., Дурнов Є. С., Калюк О. М. Органи внутрішніх справ УНР часів Української Центральної Ради: організаційно-правові засади діяльності: монографія / КНУВС; за заг. ред. О. М. Джужи. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2008. 142 с.
50. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск: Урал. ун-т, 1987. 168 с.
51. Драпкин Л. Я. Общая характеристика следственных ситуаций. *Следственная ситуация*: сб. науч. тр. М., 1984. С. 11–16.
52. Духовской М. В. Русский уголовный процесс. М., 1910. 448 с.
53. Еропкин М. И. О классификации мер административного принуждения Вопросы советского административного права на современном этапе: сб. М., 1993. С. 61–65.
54. Занфіров В. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та стан прокурорського нагляду з цих питань. *Вісник прокуратури*. 2010. № 8 (110). С. 3–35.
55. Запорощенко Н. А., Вознюк А. А. Розслідування організації утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: метод. рекомендації. К., ХмДЦНП, 2011. 58 с.
56. Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні / В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленський,

- О. Г. Шило. Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 160 с.
57. Затримання та взяття під варту: рекомендації, практика, застосування та досвід / за заг. ред. Н. О. Верещінської, А. Г. Алексеєва. К.: Центр суддівських студій, 2007. 216 с.
  58. Зуйков Г. Г. Значение данных о способах совершения преступлений и способах уклонения от ответственности для развития методики расследования. Волгоград, 1981.
  59. Інструкція про виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: затв. наказом МВС України від 9 вересня 2009 р. № 400/666. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0931-09>
  60. Історія держави і права України: хрестоматія / за ред. О. О. Шевченка, уклад. В. П. Самохвалов. К.: Вентурі, 1996. 224 с.
  61. Історія держави і права України. Ч. 1: підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. А. Й. Рогожина. Х.: Основа, 1993. 430 с.
  62. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія / за ред. І. П. Красюка. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 359 с.
  63. История государства и права Украинской ССР: в 3 т. / под. ред. Б. М. Бабия. К.: Наукова думка, 1987. Т. 1. 315 с.
  64. Карпов Н. С. Особливості сучасної організованої злочинності. *Юридична Україна*. 2006. № 6. С. 72–79.
  65. Карпов О. Н. Використання можливостей міжнародних поліцейських організацій у розшуку злочинців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2011. 20 с.
  66. Ківалов С. Проект КПК України: проблеми та перспективи прийняття. *Вісник прокуратури*. 2011. № 6 (120). С. 7–14.
  67. Кобилецький М. Суд і судочинство в містах України за магдебурзьким правом. *Право України*. 2008. № 12. С. 139–145.
  68. Коваленко Є. Г., Коваленко Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 192 с.
  69. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. Воронеж: Воронеж. ун-т, 1975. 175 с.
  70. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-1069>

71. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики / ред. А. И. Михайлов. Саратов: Сарат. ун-т, 1987. 156 с.
72. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Белорусской ССР / под общ. ред. А. А. Здановича. 3-е изд., испр. и доп. Мн.: БГУ, 1973. 504 с.
73. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.12.1950. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
74. Конституція України від 28.06.1996. URL: zakon2rad.go.ua./laws/show/254к/96-ВР
75. Конституции зарубежных государств: сб. / В. Г. Тихиня (авт.-сост.), В. П. Серебрянников (авт.-сост.). Мн.: Право и экономика, 2007. 470 с.
76. Концепція реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки: затв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2010 р. № 1808-р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010>
77. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение: уч. Пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. 24 с.
78. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования: науч.-практ. пособие. М., 1981. 96 с.
79. Криволапчук В. О., Васильев А. С. Тактика працівників міліції у типових і екстремальних ситуаціях під час виконання службових обов'язків із охорони громадського порядку: навч.-метод. посібник. К.: ВПЦ МВС України, 2006. 133 с.
80. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів.: підручник для студ. юрид. вузів і фак. / В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 1998. 375 с.
81. Криміналістика: навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; під ред. Є. В. Пряхіна. Львів, 2010. 539 с.
82. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
83. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
84. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР: офіц. текст із змінами на 1 березня 1958 р. та з додатками постатейно систематизованих матеріалів / ред.-упоряд. С. Бітий. К.: Держполітвидав УРСР, 1958. 157 с.

85. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект, підготовлений народними депутатами України В. Р. Мойсиком, І. В. Вернидубовим, С. В. Ківаловим, Ю. А. Кармазіним № 1233 від 13.12.2007 р. URL: https://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1pf3511=31115
86. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект, підготовлений робочою групою з питань реформування кримінального судочинства № 9700, створеною відповідно до Указу Президента України від 17.08.2010 р. № 820/2010. URL: https://www.zib.com.ua/ua/3518-proekt_kriminalnogo_procesualnogo_kodeksu
87. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми і засоби протидії злочинній діяльності: монографія / С. В. Євдокіменко, Я. В. Кузьмічов, В. В. Семенов, С. В. Хільченко. К.: Вид-во Паливода А. В., 2006. 352 с.
88. Крылов И. Ф., Бастрыкин А. И. Розыск, дознание, следствие: учеб. пособие. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984. 217 с.
89. Криминалистика: уч. для образоват. учреждений М-ва юстиции Рос. Федерации / Г. А. Абдумажидов, А. И. Бастрыкин, В. С. Бурданова и др.; под ред. И. Ф. Крылова и А. И. Бастрыкина; Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, Рос. правовая акад. М-ва юстиции Рос. Федерации. М.: Дело, 2001. 800 с.
90. Криминалистика: уч. для вузов по спец. «Правоведение» / Ю. П. Голдованский, А. С. Лазари, С. Г. Любичев и др.; под. ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1988. 670 с.
91. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посібник / за ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. К.: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
92. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика: навч. посібник. К.: КНТ, 2008. 448 с.
93. Кузьмин С. В. Планирование расследования преступлений: различные подходы и описания. *Вестник Московского университета МВД России*. М., 2008. № 6. С. 111–115.
94. Куликова Т. Б. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств: (по материалам Северо-Кавказского региона): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность». Саратов, 2004. 26 с.
95. Курінний Е. В. Взаємодія служби дільничних інспекторів міліції та підрозділів БНОН у боротьбі з незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин у сучасних умовах. *Актуальні проблеми*

- протидії незаконному обігу наркотичних засобів*: матеріали між-нар. наук.-практ. конф. (12 жовтня 2007 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2007. С. 99–103.
96. Ландау И. Л. Презумпция невиновности как гарантия соблюдения прав и законных интересов лиц, участвующих в уголовном процессе. *Принцип презумпции невиновности и его значение на современном этапе*: сб. науч. тр. / под ред. Т. С. Волчецкой. Калининград, 2001. С. 27–29.
  97. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 304 с.
  98. Лобойко Л. М. Основні підстави і цілі реформування кримінально-процесуального законодавства України. *Право України*. 2009. № 2. С. 37–42.
  99. Мазунин Я. М. Роль тактической операции «задержание» в расследовании деятельности организованных преступных формирований. *Российский следователь*. 2004. № 11 С. 2–5.
  100. Мазур О. С., Баулін О. В. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину: навч. посібник. Луганськ: Резников В. С., 2011. 204 с.
  101. Мазур О. С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». К., 2008. 19 с.
  102. Макаренко Є. І. Затримання підозрюваних у вчиненні злочинів (чи відповідають вимоги кримінального процесуального кодексу України Європейським стандартам). *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 200–208.
  103. Макаренко Є. І. Чи є доказом факт затримання підозрюваного в учиненні злочину. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С.177–184.
  104. Маляренко В. Т. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення та розвитку. *Право України*. 2003. № 9. С. 3–14.
  105. Маляренко В. Т. Перебудова Кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. К., 2005. 512 с.
  106. Маляренко В. Т. Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України. *Право України*. 2004. № 8. С. 3–6.

107. Манько О. Є. *Форми державного правління від ранньофеодальних державних утворень до часів Київської Русі. Право і безпека.* 2009. № 3. С. 64–68.
108. Мельник А. М. *Забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук, спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»* К., 2015. 229 с.
109. Митний кодекс України від 13.03.2012 р № 4495-VI. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
110. Мирский Д. Я. *Правовая природа задержания лица, подозреваемого в совершении преступления Труды Иркутского университета. Серия юридическая. Иркутск, 1969. Т. 45. Вып. 8. Ч. 4. С. 294–301.*
111. Мінка П. Я. *Наркоманія як соціальна проблема, її складові та шляхи вирішення в Україні. Право і суспільство.* 2009. № 2. С. 91–97.
112. *Міжнародний розшук: теорія та практика: монографія / О. Ф. Душейко, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Д. О. Компанієць.* К.: КНТ, 2006. 168 с.
113. Мірошніченко М. І. *Природні умови генезису права. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки.* К., 2004. № 23. С. 83–90.
114. Міщук Н. П. *Історико-правовий аспект призначення покарання за сукупністю злочинів на західноукраїнських землях у XVIII–XX ст. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* Дніпропетровськ, 2008. № 3. С. 209–215.
115. Мельникова О. Б., Шехавцов Р. М. *Планування кримінально-процесуальної діяльності з розслідування злочинів: навч. посібник; МВС України; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка.* Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 112 с.
116. *Методика расследования незаконных операций с наркотиками: науч. пособие для следователя и оперативных работников правоохранительных органов / С. В. Войцеховская, Г. И. Грамович, Л. Н. Калинин и др.; под ред. д-ра юрид. наук, профессора Н. И. Николаичика.* Мн.: Харвест, 2003. 224 с.
117. Молдаван В. В., Молдаван А. В. *Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібник.* К.: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.
118. Мульченко В. В. *Історичний аспект дослідження соціальної обумовленості кримінально-правового захисту суддів. Наук. вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* Дніпропетровськ, 2008. № 3. С. 215–224.

119. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання / за ред. А. П. Закалюка. К., 2006. 296 с.
120. Науменко А. В., Скибінський А. Г., Волощук В. А. Методичні рекомендації щодо виявлення та попередження злочинів і правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, працівниками органів внутрішніх справ. К., 2004. 36 с.
121. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. ун-т, 2003. 448 с.
122. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 255 с.
123. Нікітін Ю. Значення виникнення Галицько-Волинської держави для безпеки українських земель. *Юридична Україна*. 2008. № 7. С. 4–7.
124. Ніколаєнко Н. Деякі аспекти вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України. *Право України*. 2008. № 9. С. 88–95.
125. Обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в Україні: посібник / О. М. Стрільців, О. В. Щур, Д. Й. Никифорчук та ін.; ред. О. М. Джу́жа. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 108 с.
126. Оперативна закупівля наркотиків один з ефективних методів боротьби зі злочинністю / К. В. Антонов, І. І. Олійник, Є. Г. Шаніна, Г. В. Олійников. *Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (12.10.2007). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2007. С. 309–314.
127. Орленко В. І. Історія держави і права України: навч. посібник. Київський національний торговельно-економічний ун-т. К.: КНТЕУ, 2001. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст., 2001. 239 с.
128. Павленко Р. М. Попередження незаконного виробництва наркотичних засобів і психотропних речовин підрозділами Міністерства внутрішніх справ України: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 276 с.
129. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен, 1951. 133 с.
130. Памятники русского права / под. ред. и с предисл. С. В. Юшкова. М.: Госюриздат, 1952. Вып. 1: Памятники права Киевского государства X–XII вв. / сост. доц. А. А. Зимин, 1952. 288 с.

131. Памятники русского права / под. ред. и с предисл С. В. Юшкова. М.: Госюриздат, 1952. Вып. 2: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV вв.; сост. доц. А. А. Зимин, 1953. 443 с.
132. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). Львів: Львів. ун-т, 1967. 177 с.
133. Пидусов Е. А. Криминалистические рекомендации по расследованию преступлений о незаконном обороте наркотиков. Воронеж: Воронеж. ун-т, 2004. 124 с.
134. Пидусов Е. А. Методика расследования вымогательства наркотических средств. Воронеж: Воронеж. ун-т, 2004. 128 с.
135. Пидусов Е. А. Правовые, организационные и тактические основы задержания подозреваемого по делам о незаконном обороте наркотиков: монография. Воронеж, 2003. 127 с.
136. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: затв. постан. Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/770-2000>
137. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М.: Наука, 1989. 256 с.
138. Погорецький М. Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання. *Право України*. 2009. № 2. С. 29–35.
139. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: затв. указом Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/198/93>
140. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду»: затв. постан. Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 р. № 6/5, 3, 41. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>
141. Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину: від 13 липня 1976 р. № 4203-IX. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v4203400-76>
142. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / відповід. редактор та автор передмови Ю. С. Шемшученко; упорядкув. К. А. Вислобоков. К., 1997. 547 с.
143. Правовые основы противодействия незаконному обороту наркотических средств: практ. пособие / Отдел по организации дознания милиции общественной безопасности Ханты-Мансийского автономного округа. Ханты-Мансийск, 2002. 126 с.

144. Практика розгляду судами справ про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: узагальнення судової практики від 01.01.2008 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-08>
145. Приймаченко В. Ф. Затримання особи, яка вчинила злочин: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти. *Проблеми застосування заходів кримінально-процесуального примусу: матеріали круглого столу (ДДУВС, 25.11.2011)*. Дніпропетровськ, 2011. С. 138.
146. Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі / В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленський, О. Г. Шило. Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. 352 с.
147. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі: матеріали круглого столу (м. Київ, 20 травня 2011 р.). К.: Ліпкан О. С., 2011. 350 с.
148. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ від 07.07.2017 р. № 575. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>
149. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
150. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України): Проект Закону України № 7203 від 17.10.2017 р. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_
151. Про внесення змін до Конституції України (в частині скасування депутатської недоторканості): Проект Закону № 6773 від 19.07.2017 р. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_
152. Програма реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003–2010 рр.: затв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2003>
153. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95>
154. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

155. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/60/95>
156. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. 2135-XII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
157. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266/94>
158. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
159. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print>
160. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
161. Про статус народного депутата: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>
162. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
163. Про судову практику в справах про злочини у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02>
164. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (Використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): наук.-практ. посіб. / В. Г. Андросюк, Б. І. Бараненко, В. Д. Гавловський, П. Т. Гега, М. В. Гуцалюк; під ред. Я. Ю. Кондратьєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 435 с.
165. Рада дала згоду на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт Ключєва. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/politics/1249234>
166. Рада дала згоду на затримання та арешт депутата Онищенко. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/rada-dala-zhodu-na-zatrymannia-ta-aresht-deputata-onyshchenka>
167. Рачков И. Н. Функции криминалистического моделирования при расследовании незаконного оборота наркотических средств. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2008. № 1 (15). С. 159–162.

168. Ретюнских И. А. Процессуальные проблемы задержания лица по подозрению в совершении преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург.
169. Роганов С. Синтетические наркотики: вопросы расследования преступлений. СПб.: Питер, 2001. 224 с.
170. Рожнова В. В. Особливості кримінального процесуального затримання окремих категорій громадян. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 8. С. 141–144.
171. Рожнова В. В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства. *Право України*. 2000. № 11. С. 106–109.
172. Розслідування та попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: методичні рекомендації / О. А. Борідько, І. І. Гаркуша, В. В. Логінова, К. В. Парасочкіна. Херсон, 2008. 83 с.
173. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / О. И. Чистяков. М.: 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. 430 с.
174. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / О. И. Чистяков. М.: Юрид. лит. Судебная реформа, 1984. Т. 8. 1984. 496 с.
175. Саинчин А. С. Криминалистика и оперативно-розыскная деятельность: понятие и особенности тактики розыска и задержания подозреваемых и обвиняемых: уч. пособие. О.: Фенікс, 2007. 208 с.
176. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності: поняття та сутність: навч. посібник. К., 2004. 80 с.
177. Саксонское зеркало / под ред. В. М. Корецького. М., 1985. 270 с.
178. Сербін М. М. Затримання підозрюваного в кримінальному процесі: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2008. № 5. С. 88–90.
179. Сергеев А. Б. Предварительное расследование в европейских странах и США. Челябинск, 1998.
180. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. К.: Українська видавнича спілка, 2000. 119 с.
181. Симакова И. Международное и национальное уголовное право: контроль над наркотическими средствами и психотропными веществами. *Уголовное право*. 2003. №3. С. 65–67.
182. Спрошене досудове провадження в Україні: історія, сучасність, перспективи: навч. посібник / Н. С. Карпов, О. І. Поповченко, О. В. Баулін, Д. О. Савицький. К.: Семенко Сергій, 2004. 151 с.
183. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / под. ред. К. И. Яблонскиса. Мн., 1960. 253 с.

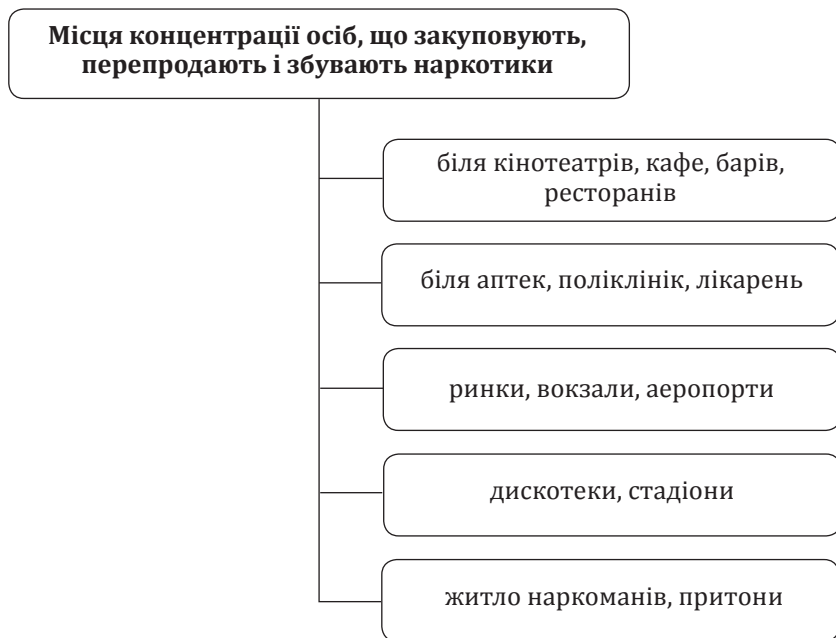
184. Стахівський С. М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства: Вибрані твори. К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. 276 с.
185. Стахівський С. Новий Кримінально-процесуальний Кодекс України: хто замовляє музику...? *Право України*. № 4. 2008. С. 54–59.
186. Стебельський П. Австрійський процес карний / за ред. С. Дністрянського. Львів, 1901. 196 с.
187. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів, 2017. 183 с.
188. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час). К.: Атіка, 2006. 399 с.
189. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: дис. д-ра юрид. наук. Д., 2003. 403 с.
190. Тертишник В. М. Проблеми процесуальної форми затримання особи у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 8. С. 99–106.
191. Тетерина Т. А. Некоторые вопросы проведения тактических операций по делам, связанных с незаконным оборотом наркотиков. *Российский следователь*. 2006. № 11. С. 51–54.
192. Тищик Б. Й. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки (XVIII ст. 1918р.). Львів, 2007, 134 с.
193. Тищик Б. Й., Вівчаченко О. А. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої. Івано-Франківськ, 1996. 36 с.
194. Турчин Д. А. О разработке теории следственной ситуации. *Следственная ситуация*: сб. науч. трудов. М., 1984. С. 27–30.
195. Уголовный процесс России: учебник / под ред. В. Т. Томина. М.: Юрлит, 2003. 821 с.
196. Уголовно-процессуальный кодекс РФ від 18.12.2001. URL: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/
197. Уголовно-процессуальный кодекс УССР принят 22 августа 1922 г. Харьков: НКЮ, 1922. 50 с.
198. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. д-ра юрид. наук, 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2018. 565 с.
199. Фаринник В., Мірковець Д. Затримання особи в новому кримінальному процесуальному кодексі України: окремі питання від-

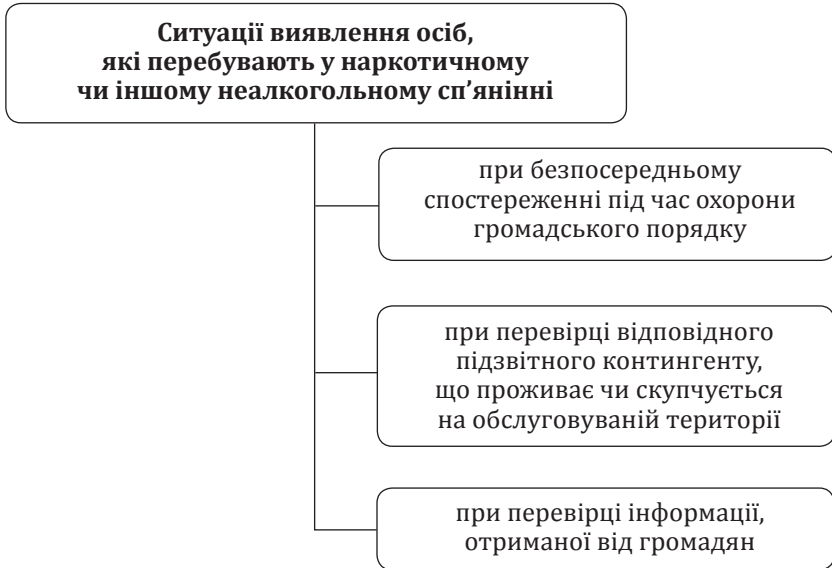
- повідності міжнародним стандартам і практиці Європейсько-го суду з прав людини. *Підприємництво господарство і право*. 2017. № 6. С.192–196.
200. Чайковський А. С., Губар С. В., Довбня В. А. Дізнання та досудове слідство: історія та сучасність. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 204 с.
  201. Чайковський А. С. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1. К., 2000. 218 с.
  202. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань: монографія. Дніпропетровськ: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 304 с.
  203. Чернова А. К. Процесуальна форма затримання підозрюваного з поличним чи на місці злочину. *Право і суспільство*. 2009. № 3. С. 134–136.
  204. Чернова А. К. Удосконалення інституту затримання підозрюваного. *Право і суспільство*. 2008. № 6. С. 83–87.
  205. Шаповалов А. М. Организация деятельности правоохранительных органов по профилактике преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. *За диктатуру закона*. 1999. Вып. 2. С. 72–74.
  206. Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года. Текст и постатейный комментарий. Харьков, 1928.
  207. Шатило К. Д. Процессуальные основания и порядок задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления. *Вопросы криминалистики*. 1963. № 8–9. С. 125–130.
  208. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посібник. Чернівці, 2008. 440 с.
  209. Школьний В. Б. Тактика викриття організатора злочинного угруповання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». К., 2009. 20 с.
  210. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». К., 2016. 255 с.
  211. Шурухнов Н. Г. Расследование незаконного изготовления, хранения, приобретения, перевозке и збыта наркотических средств: лекция. М., 1990. 28 с.
  212. Щербакова Г. В. Проблема класифікації слідчих ситуацій. *Науков. вісник НАВС*. К., 2004. № 1. С. 143–149.

213. Щербаковський С. М. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності при розслідуванні незаконного обігу наркотиків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». Х., 2010, 20 с.
214. Щербаковський С. М. Затримання ділків при проведенні оперативно-розшукових заходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса, 2008. № 4. С. 216–218.
215. Юшков С. В. История государства и права СССР. М., 1961. Ч. 1. 668 с.
216. Ющик О. І. Первісне звичаєве право як буття свободи. *Держава і право*. № 23. С. 21–26.
217. Codice di procedura penale e leggi complementari. A cura di Giustino Gatti. Napoli, 2009. 992 p.
218. Lee Lofland. Police procedure & investigation. Cincinnati, Ohio, 2007. 368 p.
219. Penal Code. With Selected Provisions from Other Codes and Rules of Court. California, 2009. 26–69 p.

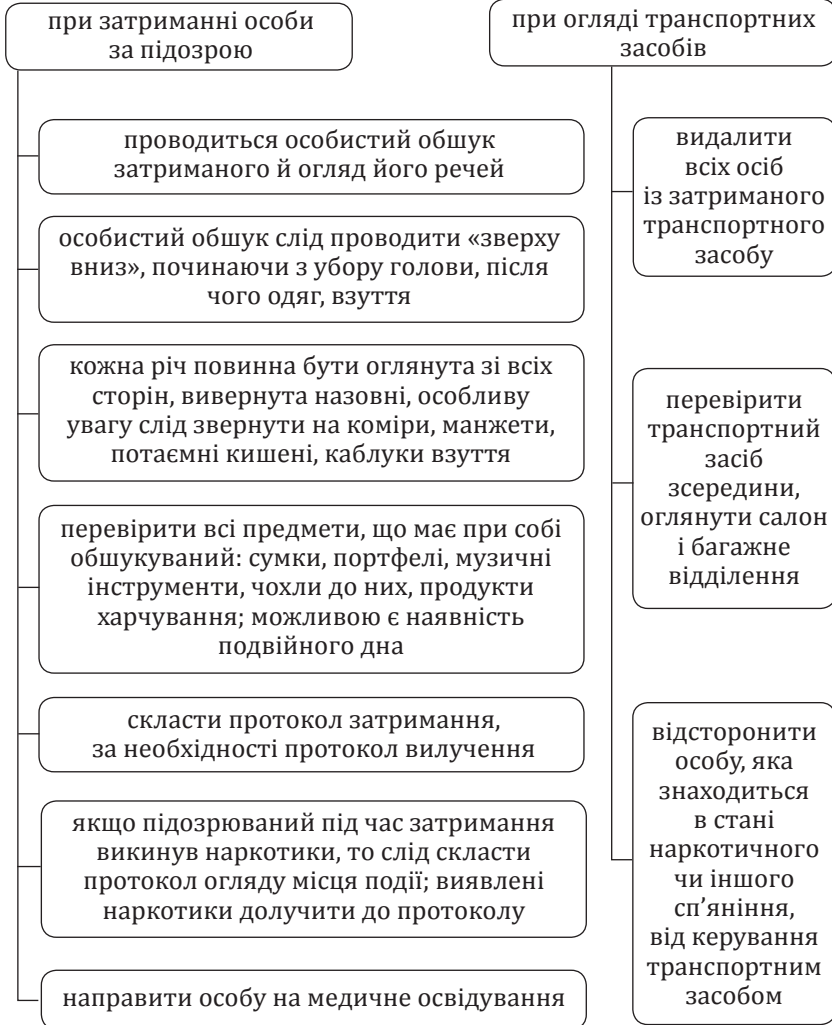
Додатки

Додаток 1

Дії працівників поліції під час затримання підозрюваного у вчиненні незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів

Ангеленюк Анна-Марія Юріївна,
кандидат юридичних наук

**Затримання підозрюваного
уповноваженою особою в провадженнях
про незаконний обіг наркотичних
засобів і психотропних речовин
(процесуальні та криміналістичні аспекти)**

Монографія

Редактор *Г. А. Ялечко*
Макетування *Г. Я. Шушняк*

Підписано до друку 06.03.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 10,23.
Тираж 300 прим. Зам № 172-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.